

Tartu Ülikool Humanitaarteaduste ja Kunstide valdkond

Usuteaduskond

Religioonipedagoogika

Kätlin Liimets

**Religioon ja soolisus II ja III kooliastme ühiskonnaõpetuse
õppekirjanduses**

Magistritöö

Juhendaja dr Olga Schihalejev

Tartu 2021

SISUKORD

.....	2
LÜHENDID	5
SISSEJUHATUS	6
Teema valik ja piiritlemine.....	6
Töö eesmärk, uurimisküsimused ja hüpoteesid	8
Uurimismetoodika tutvustamine.....	9
Lühiülevaade probleemi senisest uuritusest	14
Ülevaade töös kasutatud tähtsamatest allikatest ja uurimustest	15
Töö koostamisel ette tulnud raskused.....	16
Töö struktuur	16
1 UURINGU TAUSTSÜSTEEM.....	18
1.1 Seadusandlik taust.....	18
1.2 Sooline võrdõiguslikkus hariduses	20
1.3 Väärtuskasvatus õppekirjanduses	23
1.4 Sooline kallutatus kui takistus	25
1.5 1. peatüki kokkuvõte.....	28
2 ÕPPEVARA KONTENTANALÜÜS	31
2.1 Ülevaade analüüsiühikutest	31
2.1.1 Analüüsitud õppekirjandus ja analüüsiühikute maht.....	31
2.1.2 Analüüsiühikute tüübid	33
2.1.3 Analüüsiühikute jaotus religiooniti	34
2.1.4 Religiooni nimetamine analüüsiühikutes	36
2.1.5 Vahekokkuvõte.....	39
2.2 Üldine sooline analüüs.....	40
2.2.1 Meessoost isikud	40

2.2.2	Naissoost isikud.....	41
2.2.3	Määratlemata sooga isikud	42
2.2.4	Erinevad grupid	42
2.2.5	Sugu religiooniti	43
2.2.6	Vahekokkuvõte.....	46
2.3	Tegelaste nimi või anonüümsus.....	47
2.3.1	Anonüümsed.....	48
2.3.2	Jumalikud olendid nimeliselt.....	48
2.3.2.1	Nime Jumal esinemine	48
2.3.2.2	Hinduistlikud ja budistlikud jumalused nimeliselt.....	50
2.3.2.3	Muinasaja kõrgkultuuride ja muud jumalikud olendid nimeliselt	51
2.3.2.4	Vahekokkuvõte.....	51
2.3.3	Religiooni rajajad nimeliselt.....	52
2.3.4	Nimeliselt nimetatud naissoost isikud	53
2.3.5	Nimeliselt nimetatud meessoost isikud	53
2.3.6	Nimelisuse kokkuvõte	55
2.4	Tegelaste kohta kasutatud omadussõnad	56
2.4.1	Kokkuvõte kasutatud omadussõnadest.....	58
2.5	Tegelaste ametid, rollid.....	59
2.5.1	Religioossed liidrid, vaimulikud, mungad-nunnad.....	60
2.5.1.1	Religioossed liidrid, kõrged usutegelased	60
2.5.1.2	Vaimulikud, koguduse või kogukonna juhid	61
2.5.1.3	Mungad-nunnad	62
2.5.1.4	Vahekokkuvõte.....	63
2.5.2	Jumalikud olendid, usundirajajad, piiblitegelased.....	64
2.5.2.1	Usundirajajad	64

2.5.2.2	Jumalikud olendeid	64
2.5.2.3	Piiblitegelased	64
2.5.2.4	Vahekokkuvõte.....	65
2.5.3	Usujärgijate ja teiste ametid, rollid.....	67
2.5.3.1	Usujärgijad	67
2.5.3.2	Perega seotud rollide sooline aspekt	71
2.5.3.3	Haridusega seotud rollide, ametite sooline aspekt	74
2.5.3.4	Muude ametite, rollidega seotud sooline aspekt	76
2.5.3.5	Vahekokkuvõte.....	77
2.6	2. peatüki kokkuvõte.....	79
KOKKUVÕTE		85
BIBLIOGRAAFIA		89
SUMMARY		94
LISAD		98
Lisa 1. Standardiseeritud kontentanalüüsis uuritud õppevara		98
Lisa 2. Õppevara, millest ei leidnud uuringu tarvis materjali		100
Lisa 3. Kontentanalüüsi kodeerimisjuhend		102

LÜHENDID

AÜ	analüüsiühik
PRÕK	põhikooli riiklik õppekava
MS	määratlemata sooga isik

SISSEJUHATUS

Teema valik ja piiritlemine

Kui minu juhendaja dr Olga Schihalejev tegi ettepaneku uurida ühiskonnaõpetuse õpikute religiooni puudutavate tekstide ja illustratsioonide soolist aspekti, siis suhtusin sellesse sisemise kõhklusega.

Naisliikumine, feministlikud teooriad, soopõhiselt koondunud ühingud jne pole mulle kunagi ligitõmbavad olnud, olen neid koguni teadlikult vältinud. Olgu nendeks siis naiskorporatsioonid või näiteks ka Ühendus Naised Teoloogias, mis on oma ülesandeks seadnud “toetada ja ühendada naisteolooge ja -vaimulikke Eestis, toetada naiste osalemist kirikutöös ja ühiskondlikus elus, motiveerida naiste õppimist ja koolitamist ning teha koostööd samadel eesmärkidel tegutsevate naisteühendustega kogu maailmas¹”. Olen saanud paaril korral kutse liitumaks selle ühendusega, ent loobunud põhjendusega, et teoloogid ei peaks koonduma ühingutesse soopõhiselt.

Samas ei saa väita, et poleks vaimulikuna vaimuliku ametis soopõhist vahet tegemist kogenud. Seda eelkõige vaimulikuna rahva seas kiriklikke ülesandeid täites. Sajandite jooksul juurdunud sooroll, et vaimuliku amet kristlikus kirikus on meessoo pärusmaa, on visa kaduma. Seega olen kogenud seksistlikku mõtteviisi, mis hindab inimest eelkõige soolise kuuluvuse ja mitte tema oskuste ja võimete põhjal ja õnneks ka, et seda on võimalik head tööd tehes ületada ja on seega sotsiaalsete suhete läbi muudetav.

Õpetajakoolituse raames (aastatel 2011-2013) soolisusega seotud teemad erilist tähelepanu ei saanud, nendega tegelemine oli pigem möödalibisev. Kursuses „Pedagoogiline psühholoogia“ puudutati küll soolise identiteedi teemat ja seda võttes,

¹ Ühendamaks Eesti naisteolooge ja – vaimulikke. – *Eesti Kirik*. 26.11.2010. <http://www.eestikirik.ee/uhendamaks-eesti-naisteolooge-ja-vaimulikke/>. (06.07.2021).

et laste sooline identiteet kujuneb arengukeskkonna ja bioloogiliste ning pärilike eelduste koostoimes,² millega olen ka nõus.

Ka Tartu Miina Härma gümnaasiumis gümnaasiumi astmes 2013-2018 usundiõpetust õpetades ei märganud, et soolisuus oleks kooli keskkonnas kuidagi eraldi teema. Mööda ei saanud vaadata muidugi tõsiasi, et gümnaasiumi õpilaste seas valitses naissoo ülekaal.

Ei saa öelda, et minu vaatenurk enne uuringu tegemist oleks päriselt soopime, ehk oleksin olnud arusaamisel, et koolis ei märgata ja ei teadvustata stereotüüpeid ootusi sugudele omistavate omaduste või soorollide osas ja et kõiki koheldakse ühtmoodi. Pigem ei pööranud soolisuuse teemale tähelepanu, samas soolise võrdõiguslikkuse põhimõtte on mulle südamelähedane ja olen arvanud, et rakendan seda iseenesestmõistetavalt.

Eelkirjeldatud positsioonilt välja pakutud teemavalikut vaagides jõudsin arusaamale, et ehk on see just hea lähenemaks uurimisvaldkonnale. Pole selgeid eelistusi ja jõulist feministlikku maailmavaadet ja ehk annab see objektiivsema hoiaku. Raske on hinnata, kas see on õnnestunud või mitte, aga selline oli eelhäälestus.

Toetavaks asjaoluks oli seegi, et Tartu Ülikooli usuteaduskond, eesotsas dr Anne Kulliga, on alates käesoleva aasta algusest kolme aasta jooksul osaline rahvusvahelises projektis "Religioon ja sooline võrdõiguslikkus: Balti- ja Põhjamaade arengud"³. Projekti on kaasatud ka minu juhendaja dr Olga Schihalejev ja alates sügisest algab õpikute religiooniga seotud materjali soolise aspekti analüüsimine. Seega tekkis võimalus oma uuringuga anda väike eelpanus sellesse ettevõtmisse.

Uurimisteema „Religioon ja soolisuus II ja III kooliastme ühiskonnaõpetuse õppekirjanduses“ kuulub religioonipedagoogika valdkonda, mis ühendab endas pedagoogika ning teoloogia ja pakub sootundlikku statistikat ning loodetavasti arendab seeläbi sooteadlikku religioonipedagoogikat.

² Krull, Edgar. 2018. *Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat*. Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 118.

³ Religioon ja sooline võrdõiguslikkus: Balti- ja Põhjamaade arengud. Eesti teadusinfosüsteem. <https://www.etis.ee/Portal/Projects/Display/c47f4ac0-83a1-42fe-af14-7af924c420e4>. (06.07.21).

Uuringu keskendus II ja III kooliastmele tulenes sellest, et läbi töötades kõiki uue riikliku õppekava (2011) järgi koostatud ühiskonnaõpetuse õpikuid, mis olid kättesaadavad Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi Jüri Parijõe raamatukogus, leidis just neis religiooniga seotud tekste ja illustratsioone, milles esines sooline aspekt. Kokku analüüsisin kaheksat õpikut ja kolme töövihikut (vt lisa 1). Uuringust jäid välja üheksa õpikut ja seitse töövihikut: II kooliastme õppevarast kolm õpikut ja neli töövihikut, III kooliastmest kaks õpikut ja kolm töövihikut ja gümnaasiumi astmest neli õpikut (vt lisa 2).

Töö eesmärk, uurimisküsimused ja hüpoteesid

Magistritöö „Religioon ja soolisus II ja III kooliastme ühiskonnaõpetuse õppekirjanduses“ eesmärk oli välja selgitada, kas uuritava õppevara religiooni puudutavates materjalides esineb soolist kallutatust. Selline teemapüstitus on minu teada üks esimestest sellelaadsetest uuringutest Eestis, vähemasti ei õnnestunud sellesarnast leida.

Uurimisküsimused, mis aitasid välja selgitada religioonialaste teemakäsitluste soolist aspekti II ja III kooliastme ühiskonnaõpetuse õppevaras, olid järgnevad:

1. Keda kirjeldatakse või kujutatakse enam, kas naisi või mehi?
2. Keda on nimeliselt enam nimetatud, kas naisi või mehi?
3. Millist sootundlikku infot annavad naiste-meeste kirjeldamisel kasutatud omadussõnad?
4. Millistes ametites või rollides ja tegevustes on naisi-mehi kirjeldatud, kujutatud?

Vastavalt uurimisküsimustele tõstatasin neli hüpoteesi:

- A. Kuna mitmete käsitletud maailmausundite ajalooline taust põhineb patriarhaalsetel suhetel, siis on põhjust arvata, et II ja III kooliastme ühiskonnaõpetuse õppevara religiooni puudutavates tekstides ja illustratsioonides esineb soolist kallutatust meessoos kasuks.
- B. Kuna paljud religioossed liidrid, kõrged usutegelased ja religioonide rajajad on olnud ja on meessoost, siis võib oletada, et ühiskonnaõpetuse õppevara autorid on nimeliselt enam nimetanud meessoost tegelasi.

- C. Kuna soostereotüübid on ajaloolis-kultuuriliselt kujunenud ja 2016. aasta soolise võrdõiguslikkuse monitooringu andmeil ka Eestis levinud, siis on põhjust püstitada hüpotees, et uuritavas õppevaras on naiste-meeste kirjeldamisel kasutatud traditsioonilisi soorolle toetavaid omadussõnu (vt täpsemalt lk 10).
- D. Kuna usujärgijate seas on nii meessoost kui ka naissoost isikuid, siis on põhjust eeldada, et uuritava õppevara religiooni puudutavates tekstides ja illustratsioonidel kirjeldatud või kujutatud usujärgijate seas esineb soolist kallutatust vähem.

Uurimismetoodika tutvustamine

Magistritöö teema avamiseks kasutasin standardiseeritud kontent- ehk sisuanalüüsi meetodit, mis on vanimaid, tuntumaid ja enim kasutatavaid sotsiaalteadusliku tekstianalüüsi meetodeid. See meetod kujutab endast silda kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete meetodite vahel. Võib öelda, et selle meetodi abil on võimalik tekste kvantitatiivsete näitajate keelde „tõlkida“, määrata välja valitud omaduste esinemissagedus ja saada püstitatud uurimisküsimustele numbrilisi vastuseid.⁴ Seega on seda meetodit kasutades võimalik saada kvantitatiivne üldpilt teemast ehk sootundlikku statistikat.

Kontentanalüüsi kasuks otsustasin juhendaja soovitusel ja lähtudes asjaolust, et USA sotsioloog dr Rae Lesser Blumberg on oma aruandes soolise kallutatuse kohta õppevaras osutanud, et üle maailma on alates 1970ndatest kuni tänapäevani just seda meetodit efektiivselt õppematerjalide sooliseks analüüsiks kasutatud ja soovib seda ka tulevikus eelistada⁵.

⁴ Kalmus, Veronika. 2015. Standardiseeritud kontentanalüüs. – *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim). <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>. (08.07.2021).

⁵ Blumberg, Rae Lesser. 2007. *Gender bias in textbooks; A hidden obstacle on the road to gender equality in education*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155509/PDF/155509eng.pdf.multi>. Lk 5 ja 35. (13.07.2021).

Standardiseeritud sisuanalüüsi tarvis koostasın kodeerimisjuhendi (vt lisa 3). Selle loomiseks oli abiks Veronika Kalmuse, Jeannine Ricardsi ja Mikk Jaani „Juhiseid kooliõpikute kvalitatiivseks analüüsiks soorollide kujutamise seisukohast“.⁶

Analüüsiühikuna rakendasın religioonialastes teemakäsitlustes mainingut, kus esines sooline aspekt. Mainingu moodustas üks lause, mida analüüsisın koos kontekstiga ehk kui kõrvalolevates lausetes puudus sooline aspekt, ent nad andsid lisainfot analüüsitava lause kohta, siis arvestasın sellega. Analüüsiühikuid otsısın nii põhitekstist kui ka lisatekstidest ja illustratsioonidest. Kui foto kommenteeris teksti ehk oli orgaaniliselt koosvaadeldav, siis moodustasid nad ühe analüüsiühiku. Kui foto andis eraldiseisvat infot, mis tekstis puudus, siis moodustas ta omaette analüüsiühiku. Kui ühikus oli mitu tegelast (kasutan tekstis ka sõna 'isik') ühes tegevuses, siis moodustasid nad ühe ühiku.

Analüüsi teostamisel olid järgmised etapid: ettevalmistus, teksti ja illustratsioonide kodeerimine ja tulemuste tõlgendamine. Ettevalmistavas etapis moodustasın uurimisküsimused ja kodeerimisjuhendi koos kategooriate ja koodidega, tõstatasın hüpoteesid, koostasın valimi ja määratlesın analüüsiühikud. Kodeerimisetapis vaatasın läbi kõikide üldhariduskoolidele ühiskonnaõpetuse õpikud, mis on ilmunud pärast 2011. aastat, et fikseerida seal leiduv religioonialane soolisuse aspekti puudutav materjal. Sõelale jäi II ja III kooliastme kaheksa õpikut ja kolm töövihikut, mis moodustavad uuringu valimi (vt lisa 1). Lisas 2 leiab õppevara nimekirja, kust analüüsiühikuid ei tuvastanud.

Järgnes uuritavas õppevaras analüüsiühikute kategooriate määratlemine, koodide määramine ja kodeerimistabelisse lisamine. Seda osa uuringust tegin reliaabluse tõstmiseks kahel korral ja kokku leidsın 140 analüüsiühikut. Kodeerimistabeli täitmisel andmetega tuli ka kategooriaid ning koode täpsustada ja üldistada. Kolmandas etapis toimus kodeerimistabelisse kantud andmete analüüs Exceli andmetööstusprogrammi abil ja saadud tulemuste tõlgendamine lähtuvalt püstitatud uurimisülesannetest ja hüpoteesidest.

⁶ Kalmus, Veronika; Richards, Jeannine ja Mikk, Jaan. 2002. Juhiseid kooliõpikute kvalitatiivseks analüüsiks soorollide kujutamise seiskohast. – *Soorollid õppekirjanduses*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 12. Lk 253 – 281.

Tegelaste isikuomadusi ja soorolle analüüsides tuli silmas pidada soorollide ja soostereotüüpide mõisteid ja neid vaatlev alljärgnevates tähendustes. Soorollid on „sotsiaal-kultuuriliselt määratletud, ühiskonnas aktsepteeritud naiste ja meestega seonduvad hoiakud, käitumisviisid, tegevused ja vastutused. Soorollid peegeldavad arusaamu sellest, millist käitumist konkreetses ühiskonnas peetakse sobivaks tüdrukutele ja naistele, poistele ja meestele. Soorollid on pidevas muutumises.“⁷ Soostereotüübid on: “mingil ajaperioodil kehtivad lihtsustavad ning liigselt üldistavad sügavalt juurdunud uskumused ja hoiakud naiste ja meeste erinevuste, iseloomude, omaduste, neile sobivate rollide, ametite, käitumise, välimuse jms kohta. Soostereotüübid on ajaloolis-kultuuriliselt kujunenud, muutunud ja muutuvad.“⁸

Soostereotüüpe jagatakse omakorda kolme rühma vastavalt sellele, milliste ettekujutustega nad seotud on. Eristatakse maskuliinsuse-feminiinsuse, soorollide või naistele ja meestele sobivaks peetud tegevuste kohta käivaid soostereotüüpe.⁹ Eesti Naisteühenduste Ümarlaua portaali „Haridus ja sugu“ seletustes on soostereotüüpe mõtlemise käigus maskuliinsuse-feminiinsuse skaalal omistatud meestele enam aktiivsust ja ratsionaalsust, naistele passiivsust ja emotsionaalsust.¹⁰

Soorollide ja soostereotüüpide jälgimisel on hea võrdluseks tuua 2016. aasta soolise võrdõiguslikkuse monitooringu andmed,¹¹ mis annavad ülevaate, milliseid oskusi Eesti elanikud peavad oluliseks laste sotsialiseerimisprotsessis õpetada. Monitooringu tulemustest selgus, et oskused ja omadused, mida kasvatustöös oluliseks peeti, erinevad kohati sugude lõikes ja selline lähenemine mõjub teatud määral traditsioonilisi soorolle ja stereotüüpe taasloovalt.¹² Eristus kolm kategooriat:

⁷ Soorollid. Sõnaseletusi. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted-ja-eesmargid/sonaseletusi/>. (13.07.2021).

⁸ Soostereotüübid. Sõnaseletusi. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted-ja-eesmargid/sonaseletusi/>. (13.07.2021).

⁹ Soostereotüübid. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted/soostereotubid/>. (13.07.2021).

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2016*. Sotsiaalministeerium. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/soolise_vordoiguslikkuse_monitooringu_raport_2016.pdf. (16.07.2021).

¹² *Ibid.* Lk 36.

1. oskused, mida peetakse võrdselt vajalikeks nii poiste ja tüdrukute puhul (rahaga ümberkäimine, käitumisoskused ja etikett, eneseväljendus- ja suhtlemisoskus, teistega arvestamine, oskus ennast kehtestada, läbilöögivõime, riskivalmidus);
2. traditsioonilised „mehelikud“ oskused, mida peetakse vajalikeks pigem poistele (tehnikaga ümberkäimine, ettevõtlikkus, autojuhtimine);
3. traditsioonilised „naiselikud“ oskused, mida peetakse vajalikeks pigem tüdrukutele (söögitegemine, oma välimuse eest hoolitsemine, kodu koristamine).¹³

2016. aasta monitooringu tulemused annavad hea võrdluse, mis on meie inimeste hoiakud n-ö „mehelike“ ja „naiselike“ tegevuste osas.

Kogumiku „Väärtuskasvatus õppekirjanduses“ Veronika Kalmuse artiklis „Õppekirjanduses esinevate väärtuste uurimise metoodikast“¹⁴ soovitab autor õppekirjanduses esinevate väärtuste uurimiseks kasutada Shalom Schwartz'i indiviiditasandi väärtusklastrit.¹⁵ Selles on kümme väärtusklastrit:

1. iseseisvus (uudishimulik, loominguline, vabadus, oma eesmärkide valimine, sõltumatus, iseseisev, eneseaustus),
2. stimulatsioon (julge, vaheldusrikas elu, huvitav elu),
3. hedonism (lõbu, mõnu, elust rõõmutundmine),
4. saavutamine (edukas, suutlik, ambitsioonikas, mõjukas, intelligentne),
5. võim (sotsiaalne võim, autoriteet, rikkus, oma avaliku kuvandi säilitamine, sotsiaalne tunnustus),
6. turvalisus (puhas, rahvuslik julgeolek, vastastikused teened, sotsiaalne kord, perekonna turvalisus, ühtekuulumistunne, terve),
7. konformism (kuulekas, vanemate ja eakate austamine, viisakus, enesedistsipliin),

¹³ Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2016. Sotsiaalministeerium. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/soolise_vordõiguslikkuse_monitooringu_raport_2016.pdf. (16.07.2021). Lk 35.

¹⁴ Kalmus, Veronika. 1999. Õppekirjanduses esinevate väärtuste uurimise metoodikast. – *Väärtuskasvatus õppekirjanduses*. Artiklite kogumik. Toimetaja Jaan Mikk. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 8. Tartu. Lk 6-22.

¹⁵ *Ibid.* Lk 19.

8. traditsioonid (oma osa aktsepteerimine elus, vaga, tagasihoidlik, alandlik, traditsioonide austamine, mõõdukas, erapooletus),
9. heatahtlikkus (abivalmis, aus, andestav, lojaalne, vastutustundlik, spirituaalne elu, tõeline sõprus, küps armastus, elumõte),
10. universalism (keskkonnakaitse, ühtekuulumine loodusega, maailm täis ilu, salliv, tolerantne, sotsiaalne õiglus, (elu)tarkus, võrdsus, rahu maailmas, sisemine harmoonia).“¹⁶

Shalom Schwartz on need klastrid paigutanud väärtustelgedele (vt tabel 1). Ta kasutab üheaegselt kaht dimensiooni ehk ühe telje abil vastandatakse *Muutustele avatus*¹⁷ (kuhu kuuluvad *Iseseisvuse* ja *Stimulatsiooni* klastrid) *Konservatiivsusele* (*Turvalisuse*, *Konformismi* ja *Traditsioonide* klastrid). Teine telg vastandab *Enese esiletõstmise* (*Võim* ja *Saavutamine*) *Eneseületamisele* (*Heatahtlikkus* ja *Universalism*). *Hedonismi* klaster sisaldab nii *Enese esiletõstmise* kui *Muutusele avatuse* dimensioonide elemente.“¹⁸

Kui vaadelda Schwartzi dimensioone, siis *Muutustele avatus* ja *Enese esiletõstmine* on soostereotüüpselt lähenedes olnud traditsiooniliselt pigem meessoos pärusmaa, *Konservatiivsus* ja *Eneseületamine* pigem naissooga seotud.

Muutustele avatus: iseseisvus stimulatsioon hedonism	Konservatiivsus: turvalisus konformism traditsioonid
Enese esiletõstmine: võim saavutamine hedonism	Eneseületamine: heatahtlikkus universalism

Tabel 1. S. Schwartz'i väärtusteljed koos väärtusklastritega.

¹⁶ Schwartz, Shalom H. 2012. *An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values*. <https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1116&context=orpc>. P 4-10. (15.07.2021).

¹⁷ Siin ja edaspidi on Schwartz'i väärtusklastrid ja dimensioonid tekstist eristamiseks märgitud suurtähga ja kaldkirjas.

¹⁸ Schwartz, Shalom H. 2012. *An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values*. <https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1116&context=orpc>. Lk 9. (15.07.2021).

Kasutasin Kalmuse poolt välja pakutud uurimismetoodikat, et analüüsida tegelastele omistatud isikuomadusi.

Magistritöös on sagedasti kasutatud mõistet 'sooline võrdõiguslikkus' ja seda sünonüümina 'soolise võrdsusega'. Mõiste 'sooline võrdõiguslikkus' on portaali „Haridus ja sugu“ sõnaseletuse järgi: “Ühiskonna arengueesmärk, kus naistel ja meestel kui kahel kõige suuremal sotsiaalsel grupil on tööelus, hariduse omandamisel ja teistes ühiskonnaelu valdkondades osalemisel võrdsed õigused, kohustused, võimalused ja vastutus. Soolise võrdõiguslikkuse vastandiks on sooline ebavõrdsus. Soolise võrdsuse põhimõtte kohaselt peab kõigil inimestel olema võimalus vabalt välja arendada oma individuaalseid võimeid ning teha soorollide ja -stereotüüpide seatud piiranguteta valikuid. Selle põhimõtte kohaselt tuleb naiste ja meeste erinevat käitumist, püüdlusi ja vajadusi käsitleda, väärtustada ning hinnata võrdselt ja õiglaselt.”¹⁹

Lühiülevaade probleemi senisest uuritusest

Minu andmetel pole Eestis enne ühiskonnaõpetuse ega ka teiste õpikute religioonialaste teemakäsitluste soolist aspekti uuritud. Küll on 2007. aastal valminud mitmeid uuringuid religioossete teemade esinemise kohta kooliõpikutes. Näiteks Kristel Põderi „Religioossete teemade kajastamine põhikooli ühiskonnaõpetuse õpikutes“ , Siret Laksi „Religiooni kajastamine ajalooõpikutes“, Liina Danilsoni „Multikultuurne haridus ja religioon gümnaasiumi eesti kirjanduse õpikute näitel“, Marek Uibopuu „Religiooni kajastamine gümnaasiumi filosoofia õpikutes“, Eva Jansen-Manni „Religioossete teemade käsitlemine gümnaasiumi ajalooõpetuse õpikutes Inimõiguste deklaratsiooni perspektiivis“.

Soolise aspekti uuringud Eesti üldhariduskoolide õppevaras on hoogustunud 1990ndate lõpust ja oluliseks teadlaseks on sellel rindel olnud praegune haridusteaduste instituudi emeriitprofessor Jaan Mikk, kes on rohkelt kõrghariduse erinevates astmetes lõputöid juhendanud ja 2002. aastal koostanud vastavasisulise kogumiku „Soorollid

¹⁹ Sooline võrdõiguslikkus. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted-ja-eesmargid/sonaseletusi/>. (11.07.2021).

õppekirjanduses“²⁰, kuhu on koondatud erinevate uurijate uurimused õpikutes esinevatest soorollide kujutamistest.

Portaal „Haridus ja sugu“²¹ andmetel on alates 1980ndatest akadeemilised soouuringud haridusvaldkonnas uurinud soolist identiteeti; võimusuhte, sotsiaalsete normide ja rollide kujunemist ja omandamist; sugupoolte esitamist. Soolisest aspektist on analüüsitud järgnevaid teemasid: „kooli suhtlemis- ja organisatsioonikultuuri, ainete valikuid, ainekursustest osavõttu, õpikuid ja õppematerjale, juhendamist, õpetamist, suhtlemist, õpilaste hindamist ja hindamiskriteeriume, vägivaldajuhtumite soolist aspekti jms.“²² Olulise osa uuringutest moodustavad ka soo ja konkreetse õppeainega seotud käsitlused. Näiteks Kadri Aavik „Sugu ühiskonnaõpetuses“²³. Seni ilmunud Eesti²⁴ ja rahvusvahelistest²⁵ uuringutest saab ülevaate samast portaalist.

Ülevaade töös kasutatud tähtsamatest allikatest ja uurimustest

Kuna tegu on Eesti-sisese uuringuga, siis tuginen nii uuringu taustsüsteemi tutvustades kui ka empiirilises uurimuses enamasti eestikeelsetele allikatele.

Kontentanalüüsis on vaatluse all II ja III kooliastme ühiskonnaõpetuse kaheksa õpikut ja kolm töövihikut, mille nimekiri on leitav lisas 1. Analüüsitud õppevaras leidsin enim analüüsiühikuid 8. klassi õpiku „Inimene ja ühiskond“ I osast.²⁶, järgnesid 6. klassi õpik „Mosaiik“²⁷ ja „Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa“²⁸.

²⁰ Mikk, Jaan (toimetaja). 2002. *Soorollid õppekirjanduses*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 12. Tartu.

²¹ Haridusvaldkonna soouuringute teemad. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/uuringud/soouuringud-hariduses/haridusvaldkonna-soouuringute-teemad/>. (11.07.2021).

²² Ibid.

²³ Aavik, Kadri. 2010. *Sugu ühiskonnaõpetuses: kolme ühiskonnaõpetuse õpiku analüüs soolisest perspektiivist*. https://enut.ee/files/SV_yhiskonnaopetuses_analyys.pdf. (07.07.2021).

²⁴ Linke ja allikaid - Eesti uuringud. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/uuringud/eesti-uuringud/>. (11.07.2021).

²⁵ Linke ja allikaid – rahvusvahelised uuringud. *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/uuringud/rahvusvahelised-uuringud/>. (11.07.2021).

²⁶ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita.

²⁷ Kippak, Riina; Kloten, Anne; Kulderknap, Ene; Peetris, Kaja. 2013. *Mosaiik. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik*. Tallinn. Koolibri.

²⁸ Hvostov, Andrei; Lahe, Jaan; Ugur, Kadri; Arrak, Andres; Klementi, Kadri; Sellenberg Urve; Realo Anu; Kristiina Uriko. 2012. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa*. Avita.

Uurimustest osutusid kõige olulisemateks Jaan Miku toimetatud kogumik „Väärtuskasvatus õppekirjanduses“²⁹, Ülle-Marikese Papi 2012. aastal koostatud „Ärka, märka, tegutse“, mis on käsiraamat soolise võrdõiguslikkuse seaduse normide täitmiseks ja sugupoolte aspekti arvestamiseks üldhariduskoolide õppe- ja kasvatustöös.³⁰

Rahvusvahelise tausta õppevara soolise aspekti uurimise osas andis USA sotsioloogi dr Rae Lesser Blumbergi 2007. aastal UNESCOle koostatud aruanne „Sooline kallutatus õpikutes: varjatud takistus teel soolisele võrdõiguslikkusele hariduses.“ („Gender bias in textbooks; A hidden obstacle on the road to gender equality in education.“).

Töö koostamisel ette tulnud raskused

Üheks raskuseks oli metodoloogiline küsimus, kas teksti ja illustratsioone kodeerida koos või eraldi. Kuna paljud fotod on siiski rohkem teksti laiendused, siis kodeerisin ja analüüsisin koos.

Asjakohane on ka märkida, et kui jäin kodeerimisega hätta, siis kasutasin kaaskodeerimise meetodit ehk palusin juhendaja abi või küsisin oma 14aastase poja Hendrik Liimetsa (oma ea poolest oli eriti sobiv, kuna õpib III kooliastmes) käest teksti ette lugedes või fotot näidates tema arvamust. Sellest oli mitmel korral abi, eriti olukordades, kus tekstis esines monoteistlike usundite tutvustamisel pärisnimi Jumal ja ma ise kippusin automaatselt selle leiu meessoos alla kodeerima. Kui pojale lause ette lugesin ja küsisin, mis soost tema meelest see Jumal on, siis tema vastas, et ta ei saa aru, millisest soost. Selline hinnang viis mind määratlemata soos koodini.

Töö struktuur

Töö koosneb sissejuhatavast osast, kahest peatükist ja kokkuvõttest. Esimeses peatükis annan põgusa ülevaate uuringu taustsüsteemist: millised on seadusandlik

²⁹ Mikk, Jaan (toimetaja). 1999. *Väärtuskasvatus õppekirjanduses*. Artiklite kogumik. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 8.

³⁰ Papp, Ülle-Marike. *Ärka, märka, tegutse*. 2012. Käsiraamat soolise võrdõiguslikkuse seaduse normide täitmiseks ja sugupoolte aspekti arvestamiseks üldhariduskoolide õppe- ja kasvatustöös. Eesti Naisühenduste Ümarlaua Sihtasutus.

keskkond Eestis, mida peetakse silmas, kui kõneldakse soolisest võrdõiguslikkusest hariduses, kuidas väljendub väärtuskasvatus õppematerjalides ja miks on sooline kallutatus õppematerjalides oluline takistus soolise võrdõiguslikkuse teel.

Teine peatükk sisaldab II ja III kooliastme õppevara standardiseeritud kontentanalüüsi, mille sisuks sootundlik statistika ja selle analüüs. Selles peatükis annan ülevaate analüüsiühikutest, milline on analüüsiühikutes esinevate tegelaste sooline koosseis, keda on nimeliselt nimetatud, milliseid omadussõnu on sugude kohta kasutatud ja millistes rollides ning tegevustes tegelased esinevad.

1 UURINGU TAUSTSÜSTEEM

Magistritöö põhiosa moodustab kontentanalüüs. Käesolevas peatükis annan põgusa ülevaate uuringu taustsüsteemist: millised on seadusandlik keskkond Eestis, mida peetakse silmas kui kõneldakse soolisest võrdõiguslikkusest hariduses, kuidas väljendub väärtuskasvatus õppematerjalides ja miks on sooline kallutatus ehk soolised eelarvamused õppematerjalides oluline takistus soolise võrdõiguslikkuse teel.

Kuna uuring puudutab Eesti eestikeelseid õpikuid

¹, siis kasutan põhiliselt Eesti teadlaste kirjutisi Eesti olukorra kajastamiseks. Et peegeldada soolise kallutatuse probleemi õppevaras laiemalt, siis toetun rahvusvahelise mõõtme andmiseks USA sotsioloog dr Rae Lesser Blumbergi vastavateemalisele ülevaatlikule ja üldistavale aruandele, mis väidab, et soolisustes uuringutes õppevara kohta maailma erinevates riikides on üllatavalt sarnaste tulemusteni jõutud sõltumata riigi arengust, inimeste sissetulekust, kooliastmest, õppeainest või uuringu avaldamise ajast².

1.1 Seadusandlik taust

Eestis on suhtumine soolisse võrdõiguslikkusesse, naiste ja meeste võrdsetesse võimalustesse ja kohtlemisse alles arenemas. Konkreetne teetähis sellel teekonnal on 2004. aastal vastu võetud soolise võrdõiguslikkuse seadus³, mis loob kogu uuringu teemale õigusliku tausta. Selle „seaduse eesmärk on tagada Eesti Vabariigi põhiseadusest tulenev sooline võrdne kohtlemine ning edendada naiste ja meeste

¹ Loodetavasti venekeelsed õpikud pälvivad uuritavas valdkonnas mõne teise uurija tähelepanu.

² Blumberg, Rae Lesser. 2007. *Gender bias in textbooks; A hidden obstacle on the road to gender equality in education*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155509/PDF/155509eng.pdf.multi>. P 5.

³ Soolise võrdõiguslikkuse seadus. 2004. <https://www.riigiteataja.ee/akt/738642>. (05.07. 2021).

võrdõiguslikkust kui üht põhilist inimõigust ja üldist hüve kõigis ühiskonnaelu valdkondades“⁴.

Eesmärgi saavutamine on pandud kohustuseks ka haridus – ja teadusinstituutidele. Seaduse kolmanda peatüki paragrahv kümme kirjutab lahti, mida on täpsemalt haridusasutuste puhul silmas peetud: „Haridus- ja teadusasutused ning koolituse korraldamisega tegelevad institutsioonid peavad tagama naiste ja meeste võrdse kohtlemise kutsenõustamisel, hariduse omandamisel, eri- ja kutsealasel täiendamisel ja ümberõppel. Õppekavad, kasutatav õppematerjal ja läbiviidavad uuringud peavad aitama kaasa naiste ja meeste ebavõrdsuse kaotamisele ja võrdõiguslikkuse edendamisele.“⁵ Nagu selgub, kuulub kaasaaitavate tegevuste hulka ka temaatiliste uuringute läbiviimine ja õppematerjali koostöölla viimine nende põhimõtetega.

Riikliku hariduspoliitikat rakendab ellu riiklik õppekava. Kuna uuring keskendub II ja III kooliastme õppevara uurimisele, siis leiab väärtustepaketi, mida soovitakse lastele edasi anda põhikooli riiklikust õppekavast (edaspidi PRÕK). PRÕK-s on kirjas, et põhihariduse „alusväärtustena tähtsustatakse üldinimlikke väärtusi (ausus, hoolivus, aukartus elu vastu, õiglus, inimväärikus, lugupidamine enda ja teiste vastu) ja ühiskondlikke väärtusi (vabadus, demokraatia, austus emakeele ja kultuuri vastu, patriotism, kultuuriline mitmekesisus, sallivus, keskkonna jätkusuutlikkus, õiguspõhisus, solidaarsus, vastutustundlikkus ja sooline võrdõiguslikkus).“⁶ Seega kuulub sooline võrdõiguslikkus alusväärtuste ühiskondlikke väärtuste hulka.

Ühiskonnaõpetus kuulub sotsiaalainete hulka ja ainevaldkonna „Sotsiaallained“ sisu sätestab PRÕK Lisa 5.⁷ Selle üldalused taotleavad sotsiaalvaldkondlikke pädevusi, mille järgi põhikooli lõpetaja hindab ka võrdõiguslikkust.⁸ Ühiskonnaõpetuse ainevaldkonna kirjelduses on seda pädevust täpsustatud: „Sotsiaallainetes käsitletavate õppeteemade kaudu kujundatakse õpilastes esmane valmisolek märgata naiste ja meeste

⁴ Ibid.

⁵ Soolise võrdõiguslikkuse seadus. 2004. <https://www.riigiteataja.ee/akt/738642>. (05.07. 2021).

⁶ Põhikooli riiklik õppekava. 2. peatükk, §2 (3). 2011. <https://www.riigiteataja.ee/akt/129082014020>. (05.07.2021).

⁷ Põhikooli riiklik õppekava. Lisa 5. Ainevaldkonna „Sotsiaallained“ <https://www.riigiteataja.ee/akt/lisa/1290/8201/4020/1m%20lisa5.pdf#>. (05.07.2021).

⁸ Ibid. Lk 1.

ebavõrdsust ühiskonnas ja aidata kaasa soolise võrdõiguslikkuse edendamisele.“⁹ Seega on ühiskonnaõpetus aine, kus soolise võrdõiguslikkuse teema on ainekavas eraldi sees.

Ühiskonnaõpetusel on ainekava järgi tähtis koht õpilaste väärtushinnangute ja hoiakute kujunemises¹⁰, teiste väärtuste hulgas on nimetatud ka soolist võrdõiguslikkust.

Lisaks ametlikule õppekavale, mis avaldub õppematerjalides otseselt õpetatava kaudu ja mida ka kontrollitakse ning hinnatakse, tuleb kõnelda ka varjatud õppekavast, mida lähemalt vaatlen ülejärgmises alapeatükis.

1.2 Sooline võrdõiguslikkus hariduses

Õpetajatele on välja antud käsiraamat „Ärka, märka, tegutse“¹¹ soolise võrdõiguslikkuse seaduse normide täitmiseks ja sugupoolte aspekti arvestamiseks üldhariduskoolide õppe- ja kasvatustöös. Selle sissejuhatavas osas märgib koostaja Ülle-Marike Papp: „Levinud on veendumus, et sooliselt neutraalne haridus tagab tüdrukute ja poiste võrdse kohtlemise ja õigluse. Õpilased on lapsed, kes peavad olema õpilase rollis ja läbima nõutud õppekava. Usutakse, et selles peitubki võrdne kohtlemine. Nagu näitab Eesti haridusstatistika, ei taga ühetaoline õpetus ja kasvatus võrdseid haridustulemusi kahe kõige suurema õpilaste grupi – soogruppide võrdluses.“¹²

Milles siis väljendub sooline ebavõrdsus hariduses on 2013. aastal osutatud Riina Kütt ja Ülle-Marike Papp artiklikogumikus „Kas õpilased on poisid või tüdrukud?“¹³. Üheks väljenduseks on õpetajate sooline koosseis. Lisaks on nimetatud erinevusi tütarlaste ning poiste õpiedukuses ja edasijõudmises, poisse langeb põhikoolist välja enam kui tütarlapsi. Statistika kinnitab ka, et üldkeskhariduse õpilaste

⁹ Põhikooli riiklik õppekava. Lisa 5. Ainevaldkonna „Sotsiaalsed“ <https://www.riigiteataja.ee/akti/1290/8201/4020/1m%20lisa5.pdf#>. (05.07.2021). Lk 2.

¹⁰ Põhikooli riiklik õppekava. Lisa 5. Ainevaldkonna „Sotsiaalsed“ <https://www.riigiteataja.ee/akti/1290/8201/4020/1m%20lisa5.pdf#>. (05.07.2021). Lk 27.

¹¹ Papp, Ülle-Marike. *Ärka, märka, tegutse*. 2012. Käsiraamat soolise võrdõiguslikkuse seaduse normide täitmiseks ja sugupoolte aspekti arvestamiseks üldhariduskoolide õppe- ja kasvatustöös. Eesti Naistühenduste Ümarlause Sihtasutus.

¹² *Ibid.* Lk 5.

¹³ Kütt, Riina; Papp, Ülle-Marike Papp. 2013. Sissejuhatus. - *Kas õpilased on poisid või tüdrukud?* Uurimus Eesti õpetajate ja haridustöötajate valmisolekust sootundlikuks õpetamiseks ja kasvatamiseks. Artiklikogumik. Eesti Naistühenduste Ümarlause Sihtasutus. Tallinn. Lk 5. http://www.enu.ee/lisa/463_2013_04_kas_opilased_voi_poisid_ja_tudrukud_sisu.pdf. (08.07.2021).

ja üliõpilaste hulgas on vähem noormehi. Samuti väljendub sooline ebavõrdsus noorte erialavalikutes.

Haridusandmete portaali Haridussilm andmeil pole palju muutunud ka 2021 aastal. 2020/2021 õppeaastal oli üldhariduskooli õpetajatest 88% naissoost ja 12% mehed. Kui üldhariduskoolide õpilaste sooline koosseis 2020/2021 oli meessoos kasuks ehk 50,2%, siis üldkeskhariduses langeb see meessoos osas 43%le. Kõrgkooliastmes see muutub veelgi: viimasel õppeaastal oli naisüliõpilasi 59% ja meessoost 41%.¹⁴

Käsiraamatus „Ärka, märka, tegutse“ on soolise võrdõiguslikkuse eesmärgiks seatud, et hariduses oleks tütarlastel ja poistel võrdsed võimalused ja võrdsed haridustulemused.¹⁵ Selleks on vaja tagada mõlemast soost õpilastele võrdne juurdepääs kõikidele haridusastmetele ja – valdkondadele, võrdsed võimalused, võrdsed haridustulemused ja võrdne omandatud staatus peale haridussüsteemi. Need neli hariduse soolise võrdõiguslikkuse mõõdet on määratlenud ÜRO Hariduse ja Kultuuri Organisatsioon (UNESCO).¹⁶

Üks mõõde - võrdsed võimalused - puudutab kõige enam käesolevat uuringut: „Võrdsed võimalused haridusprotsessis tähendavad seda, et lisaks samale õppekavale ja samadele ainete õppimisele kasutatakse selliseid õppemeetodeid ja – materjale, mis on vabad soolistest stereotüüpidest ja stereotüüpsetest soorollidest ning arvestatakse erinevustega mõlemast soost õpilaste õpistiilides.“¹⁷ Selleks, et pakkuda eelpool kirjeldatud õppematerjale tuleb aga analüüsida, kuidas on olukord hetkel kasutuses olevates õpikutes ja sellist eesmärki ka käesolev uurimus kannab.

Väga huvitav on eelpool kirjeldatud soolise võrdõiguslikkuse eesmärgi hariduses võrrelda haridusvisiooniga aastateks 2021-2035, mille on koostanud väärtuste ja vastutuse ekspertrühm.¹⁸ Soolise võrdõiguslikkuse eesmärki võib märgata visioonis

¹⁴ Haridussilm. <https://www.haridussilm.ee/ee>. (08.07.2021).

¹⁵ Papp, Ülle-Marike. *Ärka, märka, tegutse*. 2012. Käsiraamat soolise võrdõiguslikkuse seaduse normide täitmiseks ja sugupoolte aspekti arvestamiseks üldhariduskoolide õppe- ja kasvatustöös. Eesti Naisühenduste Ümarlaa Sihtasutus. Lk 18.

¹⁶ Sooline võrdõiguslikkus hariduses. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted-ja-eesmargid/soolise-vordsuse-eesmargid-hariduses/sooline-vordõiguslikkus-hariduses/>. (08.07.2021).

¹⁷ *Ibid*.

¹⁸ Sutrop, Margit. (koostaja). 2019. Väärtuste ja vastutuse visioon. *Eesti haridus- ja teadusstrateegia 2021–2035*. Väärtuste ja vastutuse ekspertrühm. https://www.hm.ee/sites/default/files/haridus-ja-teadusstrat_2035_vartuste_ja_vastutuse_visioon.pdf. (09.07.2021).

tulevikuõppijast, kus märgitakse, et sotsiaalsest keskkonnast, majanduslikust taustast, soost, emakeelest, rahvusest jms teguritest ei tohiks õppija tulemused õppeprotsessis sõltuda.¹⁹

Sellest võib järeldada, et seatud eesmärk on visiooni kohaselt 2035. aastaks saavutatud. Seda toetab ka üldine visioon kogu haridussüsteemist 2035, mille üks punkt kirjeldab: „Probleeme lahendavad paremini ühiskonnad, mis on sidusad ja vähem kihistunud. Seega peab haridussüsteem toetama ja võimestama inimest sel moel, et väheneksid kihistumine ja võõrandumine ühiskonnas.“²⁰ Minu jaoks jääb õhku siiski küsimus, kui realistlik kirjeldatud visioon on, kuna sellesama dokumendi sissejuhatavas osas tõdetakse 2011. aastal vastu võetud riikliku õppekava läbiva teema „Väärtused ja kõlblus“ rakendumise üle arutledes, et „need riiklike õppekavade üldosas välja toodud eesmärgid ei ole aga praegu veel rakendunud ainekavade tasemel. Lisaks õppekavas kirjapandule sõltub väärtuspõhisele koolile üleminek sellest, milline on õpetaja väärtuskasvatustlik pädevus ning milline on tema käsutuses olev õppevara – õpikud ja meetodilised vahendid, kuidas toimub õppija tagasi- ja edasisidestamine ning milline on koolikultuur.“²¹ Kui 2011. aastal kehtestatud eesmärgid pole rakendunud kaheksa aasta jooksul, siis annab see märku, et ülesanne on keeruline ja raskesti ellu viidav.

Soolise aspekti arvestamise ja soolise võrdõiguslikkusele rõhu panemine on viinud uue mõisteni eestikeelses pedagoogika terminoloogias: sootundlik ehk sooteadlik pedagoogika. Käsiraamatus „Ärka, märka, tegutse“ seletatakse seda mõistet järgnevalt: „Sootundlik pedagoogika vaidlustab soostereotüübid, mida võib kohata kooliõpikutes ja püüab vältida nais- ja meessoost õpilaste kohtlemist vastavalt juurdunud stereotüüpidele. /-/ See ei tähenda laste sugude eiramist, sugude kaotamisest rääkimata, küll aga töötatakse vastu sotsiaalsete struktuuride sookohase sotsialiseerimise survele ja

¹⁹ Sutrop, Margit. (koostaja). 2019. Väärtuste ja vastutuse visioon. *Eesti haridus- ja teadusstrateegia 2021–2035*. Väärtuste ja vastutuse ekspertrühm. https://www.hm.ee/sites/default/files/haridus-ja_teadusstrat_2035_vaatuste_ja_vastutuse_visioon.pdf. (09.07.2021). Lk 22.

²⁰ *Ibid.* Lk 20.

²¹ *Ibid.* Lk 12.

püütakse anda inimestele võimalikult varakult paindlikumad võimalused enesemääratlemiseks.²²

1.3 Väärtuskasvatus õppekirjanduses

Nagu eelmises alapeatükis kirjas, sõltub väärtuspõhisele koolile üleminek muuhulgas olulisel määral ka sellest, milline on tema käsutuses olev õppevara – õpikud ja metoodilised vahendid. Seda kinnitab ka Jaan Mikk kogumiku „Väärtuskasvatus õppekirjanduses“ artiklis „Õppekirjandus väärtuste kujundajana“, milles seisab: „Õppetöö on alati seotud kõlbelise kasvatusena. Õpikud toetavad teatud väärtusi ja aitavad kaasa teiste hääbumisele. Nad teevad seda mõnikord sõnaselgelt aga sagedamini otsesele pilgule nähtamatult varjatud õppekava kaudu.“²³

Seega viiakse väärtuskasvatust ellu kas alateadlikult ja varjatult (implitsiitselt) või avalikult ja ametlikult.²⁴ Ametlik osa toimub kinnitatud õppekava alusel, varjatud osa aga varjatud õppekava ehk variõppekava kaudu.

Portaali „Haridus ja sugu“ sõnaseletustes defineeritakse varjatud õppekava järgnevalt: „Varjatud õppekava või variõppekava sisaldab hoiakuid, väärtusi, uskumusi ja käitumist, mida lapsed mitteformaalselt õpivad lasteasutuse ja kooli kultuurist ja õhkkonnast, inimestevahelistest suhetest ja suhtumistest.“²⁵ Sarnaselt sõnastab seda nähtust ka õppekirjandust fookuses hoides Veronika Kalmus artiklis „Soorollid ja kodanikukasvatus“. Varjatud õppekava all peab ta silmas „pigem vaikimisi ja enesestmõistetavana esitatud väärtusi ja arusaamu, mille eest ei panda hindeid ning mida õpikute koostajad, õpetajad ja õpilased üldjuhul ei teadvustagi.“²⁶

²² Papp, Ülle-Marika. Ärka, märka, tegutse. 2012. *Käsiraamat soolise võrdõiguslikkuse seaduse normide täitmiseks ja sugupoolte aspekti arvestamiseks üldhariduskoolide õppe- ja kasvatustöös*. Eesti Naisühenduste Ümarlaua Sihtasutus. Lk 35.

²³ Mikk, Jaan. 1999. Õppekirjandus väärtuste kujundajana. – *Väärtuskasvatus õppekirjanduses*. Artiklite kogumik. Toimetaja Jaan Mikk. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 8. Tartu. Lk 74.

²⁴ Kuurme, Tiiu. 2013. Kasvatus. *Haridusleksikon*. Toimetaja Mikser Rain. Eesti Keele Sihtasutus. Lk 122.

²⁵ Variõppekava. Sõnaseletusi. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted-ja-eesmargid/sonaseletusi>. (09.07.2021).

²⁶ Kalmus, Veronika. 2002. Soorollid ja kodanikukasvatus. – *Soorollid õppekirjanduses*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 12. Tartu. Lk 124.

Käsiraamat „Ärka, märka, tegutse“ toob esile kolm olulisemat nähtusteringi, mille raames tavaliselt analüüsitakse soolise ebavõrdsuse põhjuseid ja soolisuse kujundamist igas konkreetsetes õppeasutuses: õpetamismeetodid, suhtlemine ja ruumikastutus.²⁷ Käsiraamatu koostaja Papp märgib, et neis on variõppekava mõju oletuslikult üsna suur ja et suuremat selgust saada kõigi nende nimetatud nähtuste puhul kogutakse andmeid, „mis võimaldavad võrrelda: poiste ja tüdrukute, naistega ja meestega seostavaid tegevusi, sugude nähtavust ja domineerimis-allumissuhteid (võimusuhteid).“²⁸

Sarnaseid kategooriaid jälgitakse ka õppevara soolist analüüsi tehes. Õpikute mõju seletab õppimisteooriatest ehk kõige enam sotsiaalkognitiivne õppimisteooria. Õpikutes esitatu ja illustatsioonidel nähtu võib saada mudeliks, mida hiljem elus kas teadlikult või teadvustamata jäljendatakse, seda ka soolisust silmas pidades. Edgar Krull kirjeldab seda protsessi „Pedagoogilise psühholoogia käsiraamatus“ järgnevalt: „Sotsiaalse õppimise puhul jõuab oodatav käitumisviis ehk mall õpilaseni vaatluse teel. Kuid veelgi omapärasemaks teeb selle õppimisilmingu fakt, et pealtnähtud uusi käitumisviise jätaavad inimesed sageli meelde ilma igasuguse välise tasustamiseta. Me õpime keerulisi käitumisviise vaid mudeli ühekordse nägemise põhjal, ilma et keegi osutaks vajadusele neid meelde jätta /-/.“²⁹

Eestis õpetatakse usundiõpetust harva riiklikes põhikoolides, mille ajal õpilaste väärtussüsteem on veel arengus ja seetõttu mõjutatav. Eelneva taustal juhib see tähelepanu, kui oluline on märgata, et teiste ainete, ka ühiskonnaõpetuse raames õpetatava religiooni puudutavate teemakäsitluste esitamise laad on oluline, sest võib luua õpilastes uusi suhtumis- ja käitumismudeleid nii seoses soolisusega religioonis kui ka teiste väärtustega. „Iga negatiivne eeskuju sisaldab endas ohtu õpilaste arengule ja

²⁷ Papp, Ülle-Marike. Ärka, märka, tegutse. 2012. *Käsiraamat soolise võrdõiguslikkuse seaduse normide täitmiseks ja sugupoolte aspekti arvestamiseks üldhariduskoolide õppe- ja kasvatustöös*. Eesti Naisühenduste Ümarlaua Sihtasutus. Lk 60.

²⁸ Papp, Ülle-Marike. Ärka, märka, tegutse. 2012. *Käsiraamat soolise võrdõiguslikkuse seaduse normide täitmiseks ja sugupoolte aspekti arvestamiseks üldhariduskoolide õppe- ja kasvatustöös*. Eesti Naisühenduste Ümarlaua Sihtasutus. Lk 61.

²⁹ Krull, Edgar. 2018. *Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat*. Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 206.

neid eeskujusid tuleb seetõttu väga läbimõeldut esitada³⁰,” on Jaan Miku üsna jõuline seisukoht.

Jaan Mikk tõstab artiklis „Õppekirjandus väärtuste kujundajana“ esile naiste ja meeste rollide võrdluse klassikalise küsimusena, mida õppekirjanduses on väärtuste seas analüüsitud. Ta kirjutab 1960ndatel Saksamaal teostatud uuringust, mis näitas traditsioonilist rollijaotust õpikuis ehk tüdrukud ja naised tegelevad seal põhiliselt kodumajapidamistööde ja lastega ja isad, mehed tegevustega väljaspool kodu, samal ajal kui tegelikkuses üks kolmandik naistest ühiskonnas töötas täiskohaga.³¹ Mikk toob erinevaid näiteid õpikute sooliste rollide jaotuse kohta maailma erinevates riikides. Osutab, et teema on olnud teravate vaidluste objektiks üleilmselt, et naiste alaesindatus väga levinud ja et „on oluline selgitada mitte üksnes seda, mis on õpikuis, vaid ka seda, mis on sealt välja jäänud“³² jõudes viimaks soovituseni, et õppevara peab olema esinduslik elu suhtes: „Esinduslikkus elu suhtes on põhiprintsiip, et jõuda objektiivsete õpikuteni.“³³

Näiteks 2020. aastal oli Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus (seisuga 31.12.2020) 169 kogudust ja teenistuses 227 vaimulikku (naisi 48 ja mehi 179)³⁴. Seega naisvaimulike osakaal kõikidest vaimulikest on 21% ja kui riiklikku õppekavasse kuuluks kursus „Eesti Evangeelne Luterlik Kirik“, siis tuleks esinduslikkuse saavutamiseks jälgida, et vastava õpiku tekstides ja illustratsioonidel oleks naissoost vaimulikud „kohal“ umbes viiendikul materjalist.

1.4 Sooline kallutatus kui takistus

UNESCO Eesti rahvusliku komisjoni koduleht annab teada, et 2015. aastal lepidi ÜROs kokku kestliku arengu eesmärkides aastani 2030.³⁵ Eesti on ÜRO liige ja on

³⁰ Mikk, Jaan. 1999. Õppekirjandus väärtuste kujundajana. – *Väärtuskasvatus õppekirjanduses*. Artiklite kogumik. Toimetaja Jaan Mikk. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 8. Tartu. Lk 78.

³¹ Mikk, Jaan. 1999. Õppekirjandus väärtuste kujundajana. – *Väärtuskasvatus õppekirjanduses*. Artiklite kogumik. Toimetaja Jaan Mikk. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 8. Tartu. Lk 79.

³² *Ibid.* Lk 83.

³³ *Ibid.* Lk 86.

³⁴ Möttus, Andrus. 2021. Suuline teade majandusaasta aruandes EELK XXX kirikukogu erakorralisel 8. istungjärgul Zoomis. 07.06.

³⁵ UNESCO Eesti Rahvuslik Komisjon. *Kestliku arengu eesmärgid ja haridus*. <https://unesco.ee/haridus/kestliku-arengu-eesmargid-ja-haridus/>. (10.07.2021).

seega võtnud endale kohustuse nende eesmärkide poole liikuda. Eesmärgid on järgmised: „Üleilmse kestliku arengu tegevuskava vastuvõtmisega lubasid ÜRO liikmesriigid 2030. aastaks kaotada kõikjal vaesuse ja nälja, võidelda riigisiseste ja riikidevahelise ebavõrdsusega, ehitada üles rahumeelsed, õiglased ja kaasavad ühiskonnad, kaitsta inimõigusi, toetada soolist võrdsuslikkust, suurendada naiste ja tütarlaste mõjuvõimu, tagada planeedi ja loodusvarade kestev kaitse ning luua tingimused kestlikuks majanduskasvuks. Tegevuskava elluviimiseks on oluline, et kestliku arengu eesmärkide poole püüdlemine on kõigi liikmesriikide ühine siht.“³⁶

ÜRO Hariduse ja Kultuuri Organisatsiooni initsiatiiv Haridus Kõigile on tegelenud ka uuringutega välja selgitamaks soolist kallutatust õppevaras. Hea ülevaate maailmas toimuvast selles valdkonnas annab 2007. aastal Haridus Kõigile tarvis USA sotsioloog dr Rae Lesser Blumberg koostatud soolise kallutatuse aruanne³⁷. Selle kirjutise tugevuseks pean, et autor annab küll ülevaate valitud riikidest ja piirkondadest, (Süüria, India, Rumeenia, Lõuna-Ameerika, USA, Põhjamaad fookusega Rootsi) aga üldistab uuringute tulemusi alates 1960ndatest kuni aruande kirjutamise hetkeni üleilmselt, toob välja ühisosa ja annab soovitusi, kuidas edasi minna. Annangi siinkohal väikese ülevaate Blumbergi aruandest.

Blumberg osutab, et sooline kallutus õppematerjalides on kõige maskeeritum ja kõige raskemini nihutatav komistuskivi teel soolise võrdsuse poole hariduses.³⁸ Vaadeldes erinevate riikide olukorda ja peamiselt kontentanalüüsi meetodil tehtud uuringuid on ta jõudnud järeldusele, et sooline kallutus õppematerjalides on geograafiliselt palju levinum kui sooline kallutus võimaluses saada haridust. Aastakümnete jooksul tehtud uuringutes üle maailma on tulemused väga sarnased sõltumata uuringu läbiviidud riigist, riigi arengutasemest, inimeste sissetulekust, kooliastmest, õppeainest ja uuringu avaldamise ajast.³⁹

³⁶ UNESCO Eesti Rahvuslik Komisjon. *Kestliku arengu eesmärgid ja haridus*. <https://unesco.ee/haridus/kestliku-arengu-eesmargid-ja-haridus/>. (10.07.2021).

³⁷ Blumberg, Rae Lesser. 2007. *Gender bias in textbooks; A hidden obstacle on the road to gender equality in education*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155509/PDF/155509eng.pdf.multi>. (10.07.2021).

³⁸ Ibid. Lk 2.

³⁹ Ibid. Lk 4.

Blumberg viitab, et õppevaras avaldub soolise kallutatuse üldine muster: “tüdrukud kipuvad olema alaesindatud ja nii naisi kui mehi kujutatakse sellisel viisil stereotüüpselt, et see avaldab mõju tüdrukute ja poiste plaanidele ametivalikus.”⁴⁰

Avastust, et tulemused on maailma erinevates paikades nii sarnased, nimetab ta emotsionaalselt rabavaks⁴¹ kirjutades, et ükskõik, mida on õppevaras mõõdetud (tekstiridasid, tsitaate, nimeregistreid, nimetatud tegelasi jne), on naised alaesindatud. Koduses majapidamises on mõlemaid sugupooli portreeteritud väga soostereotüüpsel moel (naised teenindavas rollis ehk hoolitsejad ja töörügaajad; tüdrukud passiivsed töörügaajad; poiste ja meeste tegevust on kirjeldatud kui muljetavaldavat, üllast, lõbusat, põnevat). Kuna tulemused on nii ilmsed, siis on Blumberg veendunud, et soolist kallutatust õppevaras ignoreerida ei tohi.

Kirjutades sellest, millised on edusammud selles valdkonnas olnud, möönab Blumberg, et need on väga tagasihoidlikud.⁴² Olgu siinkohal toodud näiteks Clarki 2004. aastal tehtud uuring USAs, mis võrdles soolist kallutatust ajalooõpikutes. Õpikud pärinesid 1960ndatest, 1980ndatest ja 1990ndatest. Blumberg kirjutab sellest, et kui 1960ndatel oli nimeregistrites naissoost isikuid 4,9%, siis 1980ndatel 12,7% ja 1990ndatel 16,3%. Uuringu teised kategooriad näitasid sama nõrka muutust. Uuringu autorid olid teinud siiski kokkuvõtte, et sugude kirjeldamine on 1960ndatest tagasihoidlikult paranenud. Seda tänu feministlikule liikumisele ja varastele uuringutele.⁴³ USA uuringute kõige olulisema tulemusena toob Blumberg välja, et „tänapäeva õpikud on vähem solvavamad naissoos suhtes kui 20 aastat tagasi. Kallutatuse intensiivsus on kahanemas. Kõige labasemad ja seksistlikumad näited on kadunud, kuigi numbrid pole oluliselt muutunud.”⁴⁴

Teise äärmusena on Blumberg välja toonud Põhjamaade näite keskendudes Rootsile, kus on haridussüsteem, milles on õppekava ümbersõnastatud sugu

⁴⁰ Blumberg, Rae Lesser. 2007. *Gender bias in textbooks; A hidden obstacle on the road to gender equality in education*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155509/PDF/155509eng.pdf.multi>. (10.07.2021). Lk 2.

⁴¹ *Ibid.* Lk 3.

⁴² Blumberg, Rae Lesser. 2007. *Gender bias in textbooks; A hidden obstacle on the road to gender equality in education*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155509/PDF/155509eng.pdf.multi>. Lk 16. (10.07.2021).

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Ibid.* Lk 17.

võrdsustaval viisil ning mille õpikud on kirjutatud, et edendada isegi suuremat soolist võrdsust kui rootslased seda päriselus kohtavad. Rootsi enda kriitikute meelest on hariduses nende soolise võrdsuse saavutamise klaas pooltühi, samal ajal kui teistele patriarhaalsete vaadetega riikidele on see rohkem kui pooltäis.⁴⁵ Kõige kriitilisem on Blumberg Rootsi edusamme kirjeldades tõsiasja üle, et nende „õppekava edendab hoopis enam sugu võrdsustavat maailma kui riiklik statistika.“⁴⁶

Näib, et Rootsi on läinud teed, kus soolise võrdõiguslikkuse eesmärgi saavutamiseks õppevaras on edendamise vinti üle keeratud. Jaan Mikk möönab oma artiklis „Õppekirjandus väärtuste kujundajana“, et „Optimaalne väärtuskasvatus õppekirjanduses annab reaalsusest representatiivse pildi ja suunab lapsed parema tuleviku poole. Selle eesmärgi saavutamiseks tuleb mõned ebasoovitavad väärtused õppekirjandusest välja jätta ja mõnd soovitatavat tegelikkusest rohkem rõhutada,“⁴⁷ aga küsib kohe seejärel: „Kas ideede selline sihipärane esitamine on kooskõlas demokraatia ja sõnavabadusega?“⁴⁸

1.5 1. peatüki kokkuvõte

Kõige olulisemaks seaduseks soolise võrdõiguslikkuse teemal on Eestis 2004. aastal vastu võetud soolise võrdõiguslikkuse seadus, mis loob kogu uuringu teemale õigusliku tausta ja mille väärtused kajastuvad ka 2011. aastal vastu võetud riiklikus õppekavas ja ühiskonnaõpetuse ainekavas.

Võib märgata, et esimesed sammud võrdõiguslikkuse saavutamiseks meie haridussüsteemis on tehtud, meie teadvusesse ja kasutusse on ilmunud mõiste 'sooteadlik pedagoogika', õpetajatele on suunatud päris ülevaatlik käsiraamat „Ärka, märka ja tegutse“ soolise võrdõiguslikkuse normide täitmiseks ja sugupoolte aspekti arvestamiseks üldhariduskoolide õppe- ja kasvatustöös.

⁴⁵ Blumberg, Rae Lesser. 2007. *Gender bias in textbooks; A hidden obstacle on the road to gender equality in education*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155509/PDF/155509eng.pdf.multi>. Lk 16. (10.07.2021). Lk 32.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Mikk, Jaan. 1999. Õppekirjandus väärtuste kujundajana. – *Väärtuskasvatus õppekirjanduses*. Artiklite kogumik. Toimetaja Jaan Mikk. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 8. Tartu. Lk 89.

⁴⁸ *Ibid.*

Esile kerkis ka, et 2019. aastal vastu võetud Eesti haridus- ja teadusstrateegia 2021-2035 mõnab, et 2011. aastal riiklikus õppekavas sõnastatud väärtused pole 2019. aastaks ainekavade tasemel rakendunud. Samuti juhitakse tähelepanu, et väärtuspõhisele koolile ülemineks sõltub õpetaja väärtuskasvatustlikust pädevusest ja õppevara vastavusest üles seatud eesmärkidele. Et nende eesmärkide poole liikuda, on vaja jätkata vastavasisuliste uuringutega, mis annavad ülevaate praegusest õppevara soolisest kallutatusest või kallutatusest vaba olemisest.

Selle juures tuleb silmas pidada, et väärtuskasvatust viiakse ellu nii ametliku õppekava kui ka varjatud õppekava kaudu. Viimane teostub sageli alateadlikult ja teadvustamata, nõnda et õpetajatest, kes pole sooteadliku pedagoogika põhimõtetega tutvunud ja nende olulisust teadvustanud, võivad saada soostereotüüpseid väärtusi edasi kandvad isikud, ja koolist soolist ebavõrdsust taastootev institutsioon. Sama kehtib ka õppevara kohta.

Naiste ja meeste rollide võrdlus on õppekirjanduse väärtuste analüüsis olnud klassikaline teema. Seda eriti pärast II maailmasõda ja on alates 1960ndatest, 1970ndatest saanud üleilmselt teravate vaidluste objektiks. Jaan Mikk, kes on Eestis üks olulisemaid õppekirjanduse soolise aspekti kontentanalüüsi algatajatest leiab, et kõige olulisem on õppevara esinduslikkus elu suhtes. See on põhiprintsiip, et jõuda objektiivsete õpikuteni ehk õpikud ei saa kajastada sugusid võrdselt kui päriselu seda ei toeta. Jaan Miku selline seisukoht on mulle sümpaatne ja olen igati nõus tema lähenemisega.

Kui vaadata teemale laiemalt, siis on oluline ÜRO Hariduse ja Kultuuri Organisatsiooni initsiatiiv Haridus Kõigile, mis on tegelenud uuringutega, et välja selgitada soolist kallutatust õppevaras. Rae Blumberg osutab, et sooline kallutus õppematerjalides on kõige peidetum ja raskesti nihutatav takistus soolise võrdsuse suunas hariduses. Üleilmsed uuringud on paljastanud hämmastava ilmingu. Nimelt õppevara kontentanalüüsi tulemused on rabavalt sarnased ja ei sõltu läbiviidud riigist, selle arengutasemest, kooliastmest, õppeainest ega uuringu toimumise ajast. Ühiseks nimetajaks uuringutulemustes on naiste alaesindatus ja sugupooli soostereotüüpsel viisil kujutamine. Erandiks soolise võrdõiguslikkuse saavutamisel on Põhjamaad. Rootsis on

mindud lausa nii kaugele, et õpikud edendavad soolist võrdsust enam kui seda päriselus kohata võib.

2 ÕPPEVARA KONTENTANALÜÜS

2.1 Ülevaade analüüsiühikutest

Analüüsiühikuid otsisin põhitekstist ja lisatekstidest, mis annavad edasi ainekava põhisisu. Arvesse tuli võtta ka illustratsioone pildiallkirjadega.

2.1.1 Analüüsitud õppekirjandus ja analüüsiühikute maht

Magistritöö raames analüüsisin kaheksat õpikut ja kolme töövihikut. II kooliastme õppevarasse kuulusid neli õpikut ja kaks töövihikut, III kooliastme omasse neli õpikut ja üks töövihik (vt tabel 2).

Õpik	Analüüsiühikute arv ja protsent analüüsiühikute koguarvust
1. Somelar, Madis. 2016. Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile. Tallinn. Maurus.	14 (10%)
2. Sarapuu, Jaak. 2011. Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile. Kirjastus Jaak Sarapuu.	10 (7%)
3. Kippak, Riina; Kloren, Anne; Kulderknup, Ene; Peetris, Kaja. 2013. Mosaiik. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Tallinn. Koolibri.	19 (14%)
4. Hvostov, Andrei; Lahe, Jaan; Ugur, Kadri; Arrak, Andres; Klementi, Kadri; Sellenberg Urve; Realo Anu; Kristiina Uriko. 2012. Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa. Avita.	19 (14%)
5. Rundu, Kaarel; Laan, Tiiu; Klementi Kadri; Sellenberg Urve. 2012. Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 2. osa. Töövihik. Avita.	10 (7%)
6. Marmor, Viktoria; Kaarlõp-Nani Hanna-Liis; Rannast-Kask Liisi; Pärn Margit. 2014. Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 3. osa. Töövihik. Avita.	2 (1%)
7. Aavik, Anu; Aavik, Toivo; Allik, Jüri; Konstaabel, Kenn; Raudla, Heiki. 2012. Inimene ja ühiskond. Õpik 7. klassile. Avita.	5 (4%)

8. Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. <i>Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa</i> . India. Avita.	43 (31%)
9. Marmor, Viktoria; Laan, Tiiu; Rundu, Kaarel; Pukk, Triin. 2013. <i>Inimene ja ühiskond. Töövihik 8. klassile I osa</i> .	13 (9%)
10. Hvostov, Andrei; Mihkelson, Marko; Ruutsoo, Rein; Ljulko, Edvard; Klementi, Kadri; Kõuts, Ragne; Keller, Margit; Järvelaid, Mari; Teesalu, Rein; Võsa, Gristel. 2013. <i>Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile II osa</i> . Avita.	4 (3%)
11. Järv, Talvi; Raudla, Heiki; Tereping, Avo-Rein. 2014. <i>Inimene ja ühiskond. Õpik 9. klassile</i> . Avita.	1 (1%)

Tabel 2. Analüüsitud õppekirjandus.

Analüüsitud õppevaras leidsin enim analüüsiühikuid (kasutan ka lühendit AÜ) 8. klassi õpiku „Inimene ja ühiskond“ I osas.

¹ Analüüsiühikute arvu poolest järgnesid 6. klassi õpik „Mosaiik“² ja „Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa“³. Neljandal positsioonil on Somelari õpik 6. klassile⁴. Muus õppevaras oli alla kümne protsendi analüüsiühikuid.

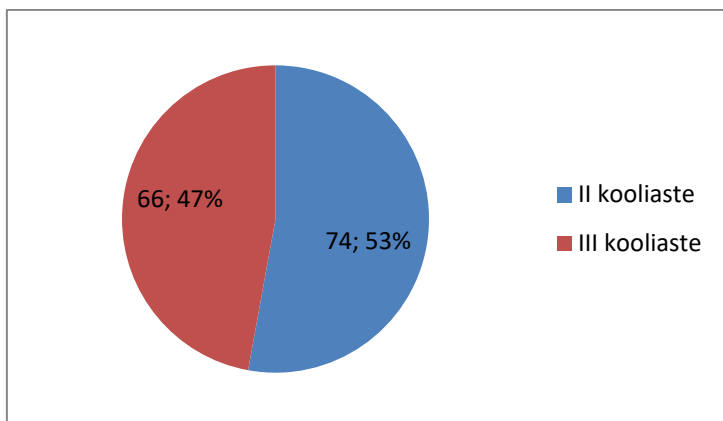
Analüüsiühikuid kokku tuli 140, millest II kooliastmes 74 (53%) ja III kooliastmes 66 (47%) (vt joonis 1).

¹ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita.

² Kippak, Riina; Kloten, Anne; Kulderknup, Ene; Peetris, Kaja. 2013. *Mosaiik*. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Tallinn. Koolibri.

³ Hvostov, Andrei; Lahe, Jaan; Ugur, Kadri; Arrak, Andres; Klementi, Kadri; Sellenberg Urve; Realo Anu; Kristiina Uriko. 2012. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa*. Avita.

⁴ Somelar, Madis. 2016. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Tallinn. Maurus.

Joonis 1. Analüüsiühikute maht.

2.1.2 Analüüsiühikute tüübid

Õpikute või töövihikute põhitekstist olen uuringu käigus leidnud religiooni soolist aspekti puudutavaid maininguid 59. Lisandus fotode juures olevatest lisatekstidest seitse mainingut, mida on analüüsitud ilma fotota, kuna foto ja lisateksti tegelane on erinevad või on nad erinevates tegevustes. Näiteks 8. klassi õpikus „Inimene ja ühiskond“ on lisatekstis maining „Mõtluse ehk meditatsiooni kaudu jõudis Buddha virgumiseni“⁵, ent kõrvaloleval fotol on kujutatud mõtlust praktiseerivaid munkasid ja sellisel juhul olen nad eraldi määratlenud. Maininguid kokku 66.

73 juhul on analüüsiühikuks illustratsioon. Illustratsioonide alla on haaratud fotod, reprod, joonistused. Siin esineb erinevaid analüüsiühikute tüüpe ning teksti ja illustratsiooni koosanalüüsimise aluseks on üks ühine tegelane, või mitme tegelase või grupi tegevusühtsus ehk kui tekst kommenteerib fotot, siis on nad üks analüüsiühik.

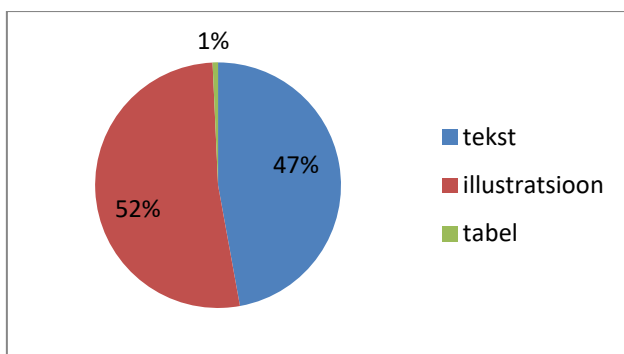
Analüüsiühikute tüübid illustratsioonide puhul: foto ja põhitekst; foto, allkiri ja põhitekst; foto, allkiri ja lisatekst; foto ja allkiri ja allkirjata foto, mis pole ka otseselt muu tekstiga seotud. Foto ja allkiri moodustavad eraldi analüüsiühiku kui põhitekstis pole illustratsioonil kujutatut tegelast mainitud ehk foto annab uut infot ja selles esineb

⁵ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 67.

sooline aspekt. Näiteks 6. klassi õpikus „Mosaik“ on hinduismi teema puhul lisatud foto jumalus Šivast⁶, allkirjas antakse sellest teada, aga põhitekstis juttu ei ole.

Allkirjata foto puhul on sama põhimõte eraldi analüüsiühikuks arvamisel, näiteks Somelari 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpikus on foto õnnelikust islami perekonnast, ent kõrvalolevas põhitekstis lause: „Mitmetes riikides, kus valitsevaks religiooniks islam, mõistetakse naiste õigusi teisiti kui kristlikus Euroopas.“⁷ Foto ei illustreeri sisuliselt teksti, ja seetõttu on arvatud eraldi ühikuks. Ühel juhul esineb analüüsiühikuna tabel⁸.

Kokku esineb tekstilisi analüüsiühikuid 66 (47%), illustratsioone 73 (52%) ja ühel juhul on tegu tabeliga (1%) (vt joonis 2).

Joonis 2. Analüüsiühikute tüübid.

2.1.3 Analüüsiühikute jaotus religiooniti

Religiooniti on analüüsiühikute arv järgnev: kristlusest puudutab 49 analüüsiühikut, millest neljas on kristlus koos mõne teise usundiga nimetatud (millest kolm omakorda koos judaismiga); esinemise arvult on järgmine islam 29 AÜ-t, millest üks tuleb ilmsiks koos teiste usunditega; budism 26 AÜ-t, millest kaks koos teistega; judaism 14 AÜ-t, millest kolm koos teiste usunditega, hinduism kaheksa, millest üks koos teistega.

⁶ Kippak, Riina; Kloten, Anne; Kulderknap, Ene; Peetris, Kaja. 2013. *Mosaik*. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Tallinn. Koolibri. Lk 44.

⁷ Somelar, Madis. 2016. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Tallinn. Maurus. Lk 35.

⁸ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India, Avita. Lk 76.

Viis ja vähem korda esinesid: Vana-Kreeka usund (5), religioon üldiselt (4), Vana-Rooma usund (2), Vana-Egiptuse usund (2). Üks kord esines paganlus, rahvausund, loodusrahvaste usund ja maausulised. Taarausku tuleb ette kahel korral.⁹

Osad usundid esinevad koos ühes AÜ-s ja on loendatud eraldi. 140 ühikus on kokku 145 korral nimetatud erinevaid religioone (vt joonis 3).

See, et kristlusesse puutuvaid analüüsiühikuid kõige enam leidis, oli ootuspärane, sest lisaks sellele, et ühiskonnaõpetuse õpikutes tutvustatakse maailmareligioone ja Eestis praktiseeritavaid usundeid, on ka kultuurikontekst ajalooliselt olnud kristlik ja tavade ja moraali puhul tuuakse näiteid eelkõige kristlusest.

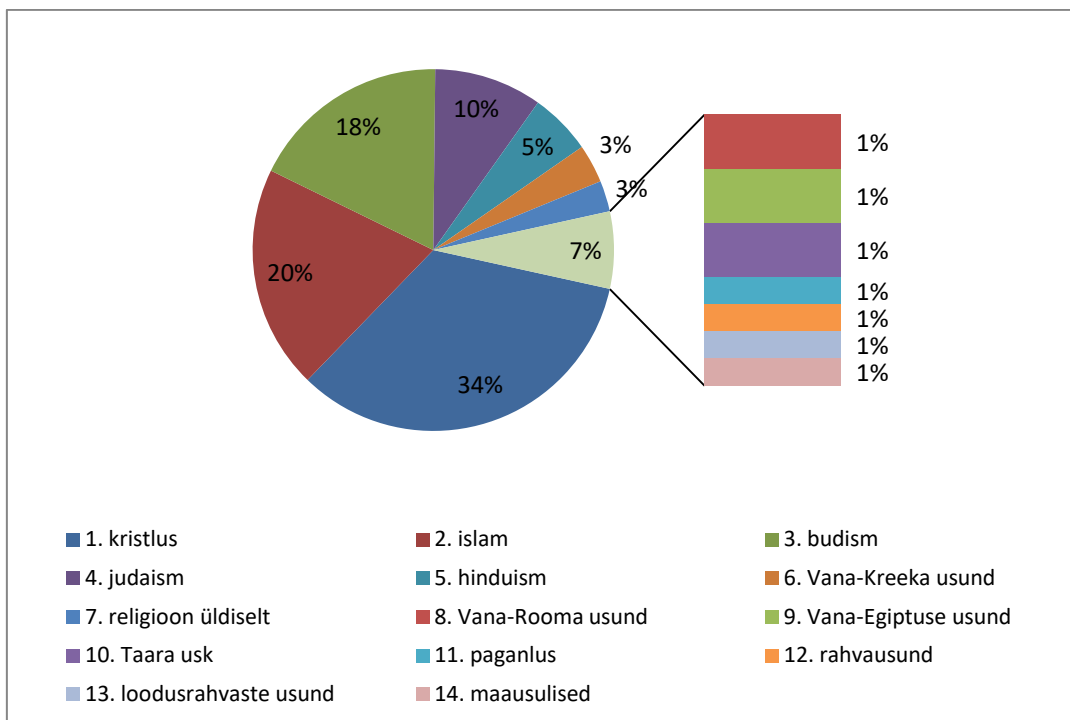
Ka teisi religiooni puudutavate AÜ-te esinemine on arvestades 2011. aasta rahvaloenduse statistikat usundite järgijate kohta ootuspärane. Nimelt oli 2011. aasta rahvaloenduse järgi kristlasi 302529, islamiusulisi 1508, budiste 1145, judaismi järgijaid 355 ja hinduiste 142.¹⁰

Käesoleva uuringu religiooni soolist aspekti puudutavate analüüsiühikute esinemissagedus religiooniti pingerea esimesed kolm ühtivad ka Kristel Põderi 2007. aastal õpetajakoolituse raames teostatud kontentanalüüsi tulemustega III kooliastme ühiskonnaõpetuse õpikutes.¹¹ Kaks uuringut pole küll uurimisülesannete erinevuse tõttu otseselt võrreldavad, sest Põder uuris kõiki religiooni puudutavaid tekste kolmes ühiskonnaõpetuse õpikus, käesolev uuring vaid soolist aspekti religiooniga seotud ühiskonnaõpetuse õppematerjalides II ja III kooliastmes.

⁹ Sarapuu, Jaak. 2011. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Kirjastus Jaak Sarapuu. Lk 12. Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 76.

¹⁰ RL0454: Vähemalt 15-aastasest usu, soo, vanuserühma, rahvuse ja maakonna järgi, 31. detsember 2011 https://andmed.stat.ee/et/stat/rahvaloendus_rel2011_rahvastiku-demograafilised-ja-etno-kultuurilised-naitajad_usk/RL0454. (24.06.2021).

¹¹ Põder, Kristel. 2007. *Religioosete teemade kajastamine põhikooli ühiskonna õpikutes*. Õpetajakoolituse lõputöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond. Tartu. Lk 18-19.

Joonis 3. Analüüsiühikute jaotus religiooniti.

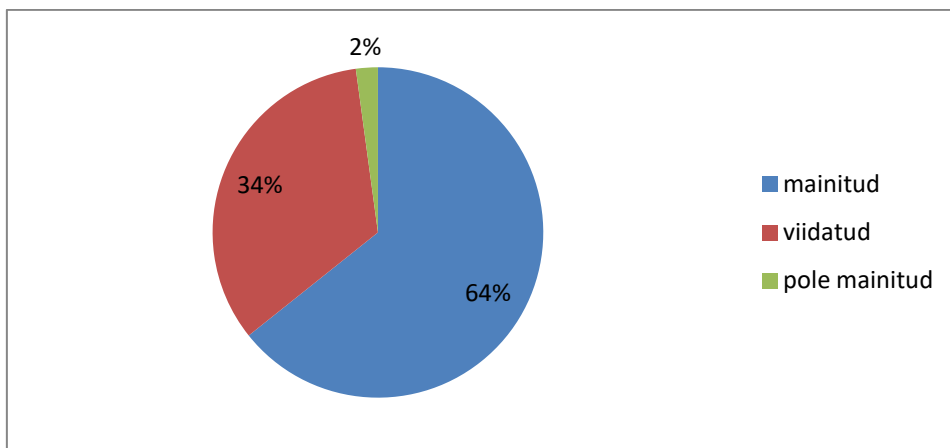
2.1.4 Religiooni nimetamine analüüsiühikutes

Et õppevahendite sisu jõuaks paremini õppuriteni, on teksti selge sõnastus ja mainimine või viitamine, millisest kontekstist info pärineb, oluline. Kõige arusaadavam on, kui tekstis on otse nimetatud, millisest usundist juttu, ent esines ka teistsuguseid analüüsiühikuid. Eristus kolme sorti AÜ-d: religiooni on mainitud, religioonile on viidatud ja pole mainitud.

Valdavas osas kodeeritud analüüsiühikutes ehk 90 korral on konkreetne religioon mainitud, kolmel korral pole seda tehtud ja 47 puhul on religioonile viidatud mõne usundile omase sõna või mõiste kaudu, nagu 'kirik', 'rabi', 'imaam' jne (vt joonis 4). Näiteks on 7. klassi õpikus „Inimene ja ühiskond“¹² Kreeka müüt Narkissosest, ent pole märgitud, et see pärineb Vana-Kreeka usundist. Religioonile viitavad tekstis jõejumal Kephisose nimi ja hävitusjumal¹³ Nemesis.

¹² Aavik, Anu; Aavik, Toivo; Allik, Jüri; Konstaabel, Kenn; Raudla, Heiki. 2012. *Inimene ja ühiskond. Õpik 7.klassile*. Avita. Lk 43.

¹³ *Ibid.* Lk 43. Tekstis esineb siinkohal sõna 'hävitusjumal', mis on mõistena vägagi põnev, ent arvan, et siiski on silmas peetud hävitusjumalat ehk kättemaksujumalat, kelleks traditsiooniliselt Nemesis Vana-Kreeka usundis on.

Joonis 4. Religiooni mainimine, viitamine.

Toon esile ka kolm fotot, mille puhul ei fotol kujutatu ega kõrvalolevad tekstid ei maini ega anna viiteid, millest esmapilgul kinni haarata. Kõik kolm pärinevad 6. klassi õpikust „Mosaiik“ ja tekitasid õppevara vastava kategooria kodeerimisel küsimuse, kas arvata kodeeritud ühikutesse või mitte. Ühel fotol¹⁴ (vt foto 1) on mitmekultuurilist ühiskonda tutvustades kujutatud tumedajuukselist meest eksootilist idamaist toitu valmistamas ja tal on seljas särk, millel kiri „Buddha Garden“.

Foto 1. Eksootilist toitu valmistav mees.

Foto illustreerib teemat „Mis rahvused elavad Eestis?“ ja pole nimetatud, et tegemist on budistiga. Kiri särgil viitab sellele võimalusele, ent võib ka juhuslik olla.

¹⁴ Kippak, Riina; Kloren, Anne; Kulderknup, Ene; Peetris, Kaja. 2013. *Mosaiik*. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Tallinn. Koolibri. Lk 41. Huvitav on selle foto puhul see, et õpikus kirjeldatud foto on opiq.ee keskkonnas vahetatud teise foto vastu, kus sellist religiooset tõlgendamisruumi ei ole.

Otsustasin selle foto siiski kodeerida budismi alla. Foto jäi ka ainukese näitena silma traditsiooniliste soorollide lõhkumisest. Kui traditsiooniliselt on toiduvalmistamine omistatud naissoole, siis siin on mees süüa tegemas.

Lisaks eeltoodule on õpiku järgmise teema „Missugused on levinumad usundid maailmas?“ juures kasutatud sissejuhatavas osas kaht fotot. Ühel¹⁵ neist (vt foto 2) on kujutatud Etioopia tavade hulka kuuluvat poiste ja tüdrukute tutvumistantsu ja teisel¹⁶ (vt foto 3) Jeemenis meeste tantsu valimiskoosolekul.

Kuskil pole infot, et tantsude näol on tegu religioossete rituaalidega, ent kuna illustratsioonid on paigutatud usundite teema sissejuhatavasse ossa ja ehk oli sooviks lihtsalt usujärgijaid kujutada, siis arvasin analüüsiühikute hulka.

Foto 2. Etioopia tavade hulka kuuluv poiste ja tüdrukute tutvumistants.

¹⁵ Kippak, Riina; Kloren, Anne; Kulderknup, Ene; Peetris, Kaja. 2013. *Mosaiik*. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Tallinn. Koolibri. Lk 42.

¹⁶ *Ibid.* Lk 43.

Foto 3. Jeemeni meeste tants valimiskoosolekul.

2.1.5 Vahekokkuvõte

Kontentanalüüsi raames analüüsisin kaheksat õpikut ja kolme töövihikut. II kooliastme õppevarasse kuulusid neli õpikut ja kaks töövihikut, III kooliastme omasse neli õpikut ja üks töövihik.

Kokku esineb analüüsiühikuid 140, millest II kooliastme õppevarast pärineb 74 ja III kooliastme omast 66. Maininguid leidsin põhitekstist ja lisatekstidest 66, illustratsioone kas üksinda või koos tekstiga 73 ja ühel juhul on analüüsiühikuks tabel.

Analüüsiühikutes mainitakse kõige enam kristlust ehk 49 korda. Teiste usundite mainimise järjestus oli järgnev: islam (29), budism (26), judaism (14), hinduism (8). Muud usundeid esines vähem.

Analüüsiühikutes mainitakse religiooni nimetust 90 korral, religioonile on viidatud 47 korda ja pole mainitud kolmel juhul.

2.2 Üldine sooline analüüs

Soolise analüüsi puhul eristusid analüüsiühikud, mis esindasid meessugu, naissugu, sooliselt määratlemata isikuid, paare ning isikute gruppe. Oli ka segavariante, mis on eraldi välja toodud. Uurimisülesandeks on siinkohal välja selgitada, keda on kujutatud, mainitud enam.

2.2.1 Meessoost isikud

Meessoost isik esineb üksinda 47 analüüsiühikus, kaks meest koos kuues ja naine-mees koos kaheksa korda. Viies AÜ-s on mees ja isik, kelle sugu määratlemata (kasutan ka lühendit MS). On ka analüüsiühikuid, kus on mees ja mingi grupp, seda esineb neljal korral. Näiteks on II kooliastme õpikus „Inimene ja ühiskond. 2. osa“ lause: „Tollastele juutide valitsejatele Jeesuse õpetus ei meeldinud ning nad võtsid ta kinni ja löid risti“.¹⁷ Siin eristus Jeesus juutide valitsejatest ja on kodeeritud mees ja meestegrupp.

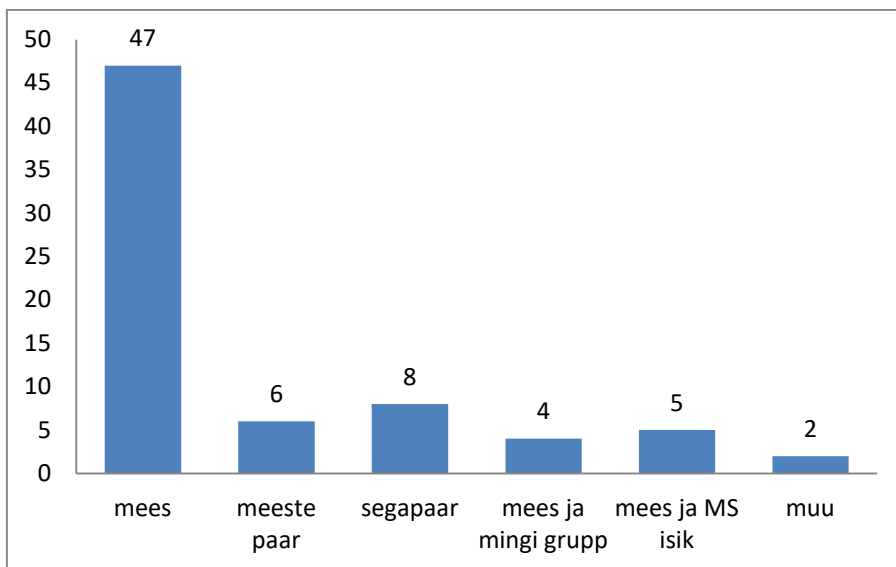
Mees ja mingi grupp eristub neljal korral, neist mees ja naistegrupp ühel korral, mees ja meestegrupp ühel korral, mees ja segagrupp samuti ühel korral ja mees, naine ning naistegrupp ühel korral. Ühes AÜ-s on kaks naist ja mees ning ühes naine, mees ja mainimata isik.

Viimase määratluse puhul on erandlikult märgitud n-ö mainimata isik, kuna õpiku¹⁸ tekstis antakse info, et kristlus on jagunenud erinevateks kirikuteks. Näitena on lisatud fotod katolikust, protestantlikust ja õigeusu kirikust ja lisateksti märgitud, et katoliku kirikus ordineeritakse vaimulikeks üksnes mehi, protestantlikes kirikutes ka naisi ning õigeusu puhul on see aspekt kirjeldamata jäetud. Kuna kahe esimese puhul on info olemas, siis tekib ootus, et ka õigeusu puhul oleks see info edasi antud.

Kokku esineb meessoost tegelane erinevates kombinatsioonides 72 korda (vt joonis 5). Mees üksinda, meeste paarina või meessoost isik koos grupiga (eraldi on välja toodud meestegrupid, kus üks meessoost isik ei eristu) 57 korda. Sellest arvestusest on välja jäetud segapaarid, meessugu koos MS isikuga ja muud variandid.

¹⁷ Hvostov, Andrei; Lahe, Jaan; Ugur, Kadri; Arrak, Andres; Klementi, Kadri; Sellenberg Urve; Realo Anu; Kristiina Uriko. 2012. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa*. Avita. Lk 19.

¹⁸ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 66.

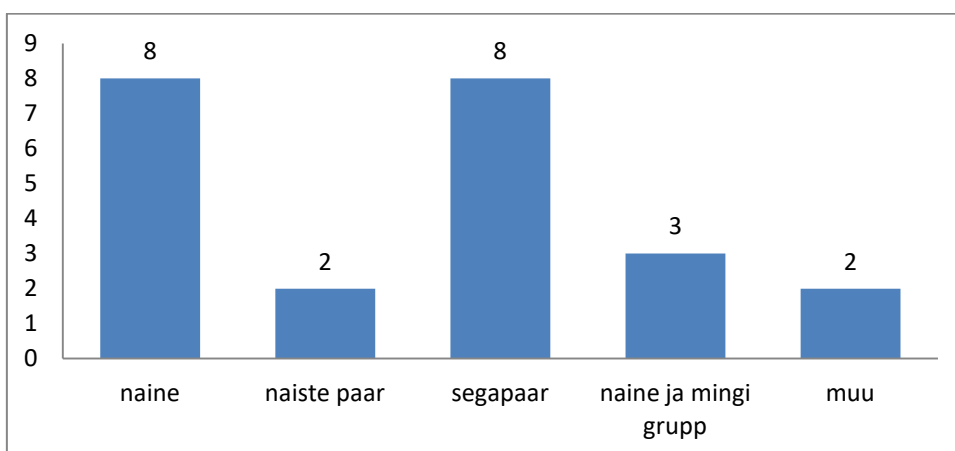

Joonis 5. Meessoost isiku esinemine.

2.2.2 Naissoost isikud

Naissoost isikut üksinda võib leida kaheksal korral, mis on võrreldes meessoost isikute esinemisega (47 korda) üksinda 5,9 korda vähem. Naised paarina leiab kaks korda, naine ja mees koos kaheksa korda. Naissoost isik ja mingi grupp on välja toodud kolmel korral (neist ühel naine ja meestegrupp, ühel naine ja segagrupp ja ühel naine, mees ja naistegrupp). Lisaks veel juba meessoost puhul nimetatud on ühes AÜ-s kaks naist ja mees ning ühes naine, mees ja mainimata isik.

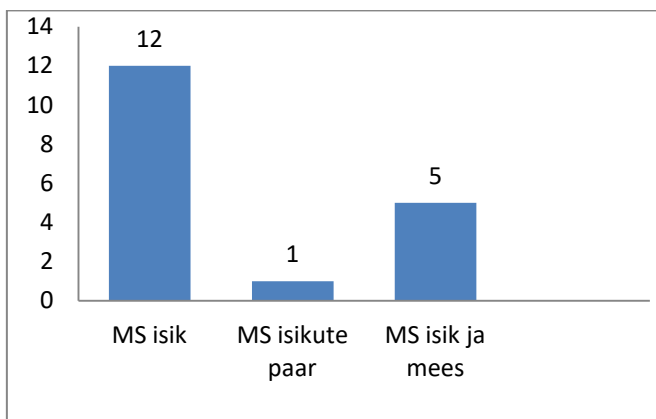
Kokku esineb naissoost tegelane erinevates variantides 23 juhul (vt joonis 6), mis sama meessoost isikute arvestusega (72) võrreldes on 3,1 korda vähem.

Joonis 6. Naissoost isiku esinemine.

2.2.3 Määratlemata sooga isikud

Määratlemata sooga isikut esineb 12 korda, lisaks üks selline paar ja viiel korral määratlemata sooga isik koos meessoost isikuga. Kokku on esinemissagedus 18 (vt joonis 7).

Joonis 7. Määratlemata sooga isiku esinemine.

Määratlemata sooga isiku puhul on peetud silmas seda, et AÜ-s pole viiteid soole ja sugu määrata pole võimalik ka konteksti arvestades, ent tegelane esineb isikuliselt. Näiteks II kooliastme õpikus „Inimene ja ühiskond“ on kirjas: "Nagu judaism ja kristlus, nii tunnistas ka islam ühte Jumalat (araabia keeles Allah), kes on maailma looja ja valitseja."¹⁹ Tekstist saame teada, et islam on monoteistlik usund, et Jumal on maailma looja ja valitseja, ent mis sugu, ei avaldu ka kontekstist.²⁰

Reeglina puudutavad sellised AÜ-d jumalikkude olendit, ühel korral esineb ka sooneutraalne rituaali esitus. Tegemist on ristimist kujutava fotoga, millel pole võimalik vaimuliku ja ristitava beebi sugu määrata. Vaimulik on fotol jäädvustatud alates õlgades, ilma peata.²¹ See on ainuke selline juhtum.

2.2.4 Erinevad grupid

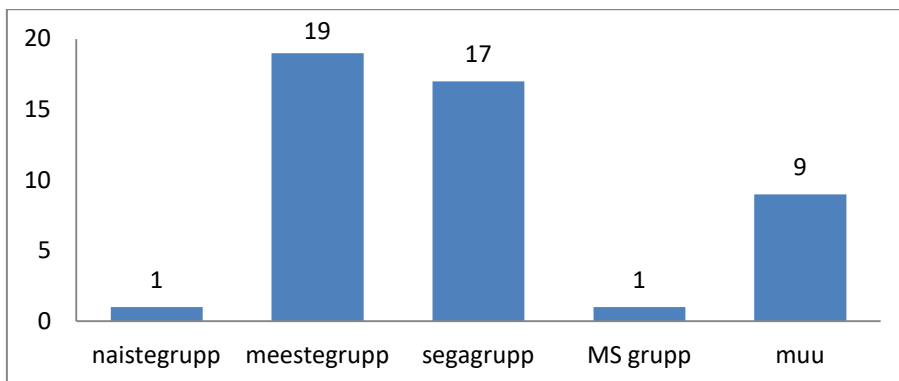
Naistegruppe esineb ühel korral, meestegruppe 19 ja segagruppe 17 juhul. Segagruppidest viiel korral 17st on mehi rohkem ning kolmel korral naisi. Esineb ka

¹⁹ Hvostov, Andrei; Lahe, Jaan; Ugur, Kadri; Arrak, Andres; Klementi, Kadri; Sellenberg Urve; Realo Anu; Kristiina Uriko. 2012. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa*. Avita. Lk 21.

²⁰ Siinkohal on asjakohane märkida, et kui jäin kodeerimisega hätta, siis kasutasin kaaskodeerimise meetodit ja küsisin oma 14aastase poja Hendrik Liimetsa käest teksti ette lugedes, mis soost tema meelest tegelane tekstis on.

²¹ Marmor, Viktoria; Kaarlõp-Nani Hanna-Liis; Rannast-Kask Liisi; Pärn Margit. 2014. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 3. osa*. Töövihik. Avita. Lk 12.

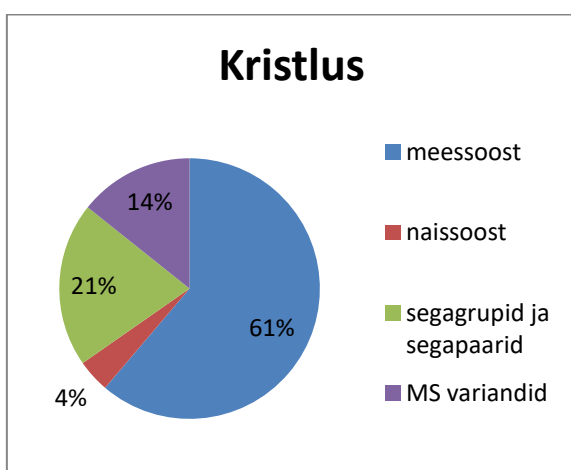
analüüsiühikuid, milles grupp ja üksikisik või üksikisikud ning mitu gruppi koos. Neid on kokku üheksa. Määratlemata sooga grupe, mille alla on arvatud inglid²², esineb ühel korral. Kokku on erinevaid grupe 47 (vt joonis 8).

Joonis 8. Erinevate gruppide esinemine.

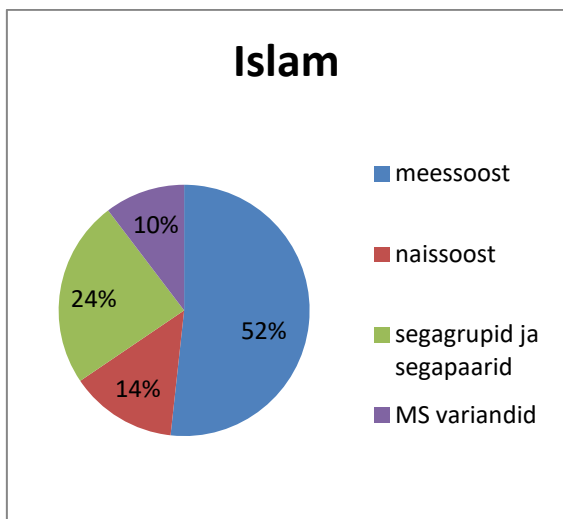
2.2.5 Sugu religiooniti

Analüüsisin ka, kuidas sugu avaldus religiooniti. Joonistel 9-13 on näha, kuidas sugu avaldus AÜ-tes religiooniti. Meessoos alla koondusid üksinda esinevad mehed, meeste paarid, meestegrupid ja üks eraldiseisev mees koos mingi grupiga. Naissoos arvestamine käis sama loogika järgi. Sega variandid moodustasid segapaarid ja segagrupid. MS variandid alla liigitusid üksinda, paarina ja grupina esinevad määratlemata sooga tegelased.

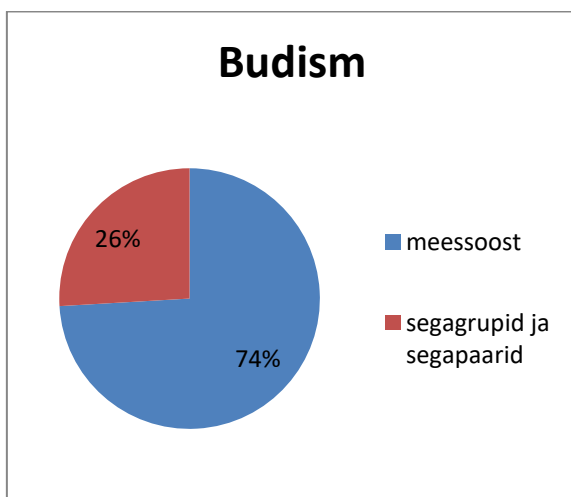

Joonis 9. Soo avaldumine kristluses.

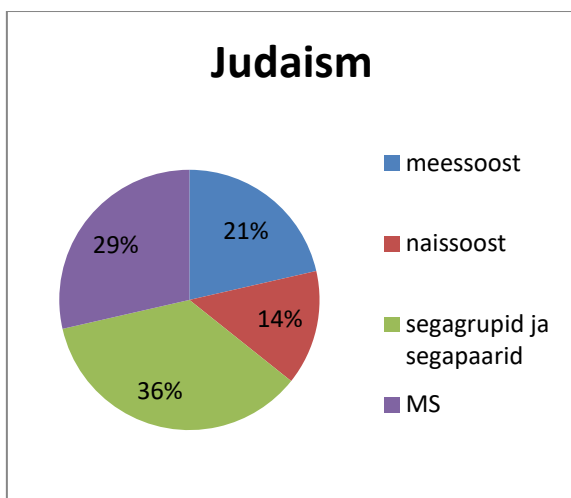
²² Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 60.

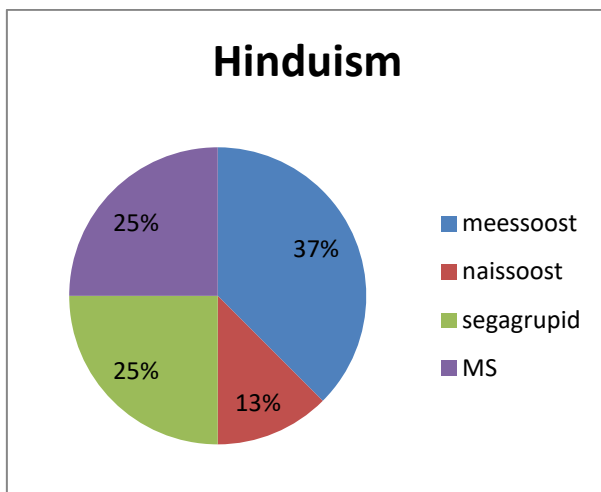
Joonis 10. Soo avaldumine islamis.

Joonis 11. Soo avaldumine budismis.

Joonis 12. Soo avaldumine judaismis.

Joonis 13. Soo avaldumine hinduismis.

Religioon	Meessoost	Naissoost	Segavariandid	MS variandid
kristlus	61%	4%	21%	14%
islam	52%	14%	24%	10%
budism	74%		26%	
judaism	21%	14%	36%	29%
hinduism	37%	13%	25%	25%

Tabel 3. Soo avaldumine religiooniti.

Tabelist 3 on võimalik näha arvutuste tulemust protsentides. Enim protsentuaalselt esines meessoos esindajaid religiooni kajastavas ühiskonnaõpetuse õppevaras veidi üllatuslikult budismis. Järgnesid kristlus ja islam.

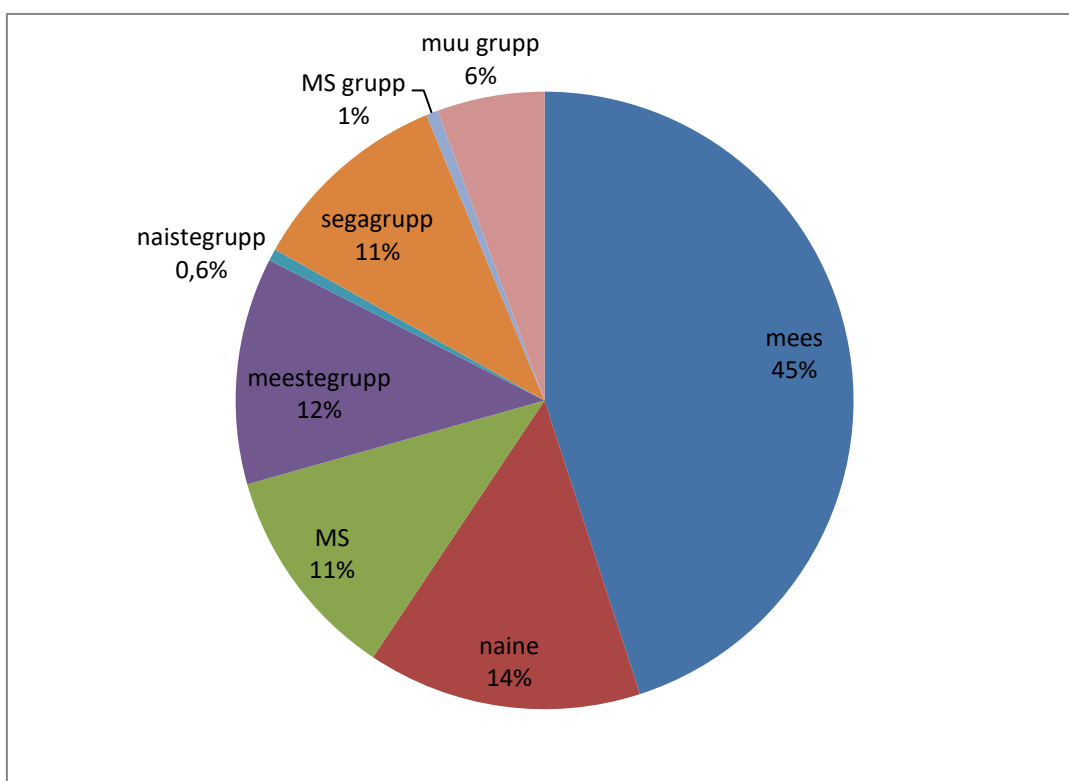
Naissoost tegelasi oli kajastavates materjalides kõige rohkem islamis ja judaismis, tasakaalukalt järgnes hinduism. Hämmastav oli naissoo puudumine budismi kajastavates materjalides, väga vähesel määral esines naisi ka kristluses.

Segavariantide arvukus usundite lõikes oli kõige sarnasem. Kõige enam esines segavariante judaismis. Määratlemata soo variante esines enim judaismis ja hinduismis. Kui vaadata, milliseid sugude esinemise variante ühe religiooni sees enim esines, siis kristluses, islamis, budismis ja hinduismis on juhtpositsioonis meesugu. Judaismis segavariandid. Viie analüüsitud religiooni raames saab väita, et naissugu on kõige

vähem esindatud sookategooria. Vaid islamis esines MS variante vähem kui naissoost tegelasi.

2.2.6 Vahekokkuvõte

Analüüsitud II ja III kooliastme ühiskonnaõpetuse õppevaras on religiooni soolist aspekti puudutavates analüüsiühikutes tegelased või nende grupid sooliselt jagunenud järgmiselt: meessugu 72 korda, naissugu 23, määratlemata sooga isik 18 korda. Meestegruppe on kokku 19, naistegruppe üks ja segagruppe 17, määratlemata sooga gruppe üks ja muid gruppe üheksa (vt joonis 14).

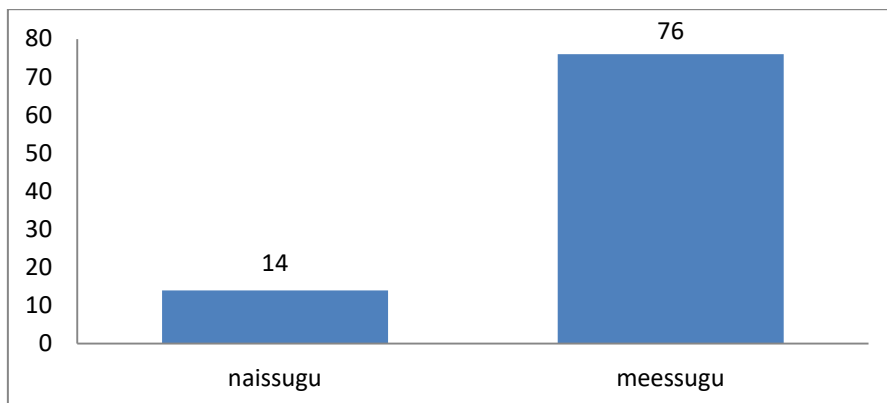

Joonis 14. Soolisuse esinemise kokkuvõte.

Kui jätta välja sooliselt määratlemata isikud, segapaarid ning segagrupid ja arvata kokku meessoos, meeste paaride ja mees ning mingi grupp ja meestegrupi näit, siis tuleb tulemuseks 76 AÜ-t. Naissoos puhul sama tehes saame 14 (vt joonis 15).

Magistritöö algusjärgus julgesin arvata, et religioonist kirjutades mehi kujutatakse enam, aga et vahe on 5,4-kordne, on siiski üllatav. Sarnane tulemus tuleb ka, kui kõrvutada 47 üksinda esinenud meessoost tegelast ja 8 üksinda esinenud naissoost isikut. Vahe on 5,9-kordne. Seega on meessugu ühiskonnaõpetuse õppevaras

religiooniga seotud tekstides märkimisväärselt enam kujutatud või kirjeldatud. Et vahe on üle viiekordne, siis tuleb kõnelda tõsisest naissoo alaesindatusest ja see sobitub Rae Blumbergi üleilmsete ning Jaan Miku Eesti-siseste tulemustega.

Joonis 15. Meessugu ja naisugu analüüsiühikutes.

Sooanalüüs religiooniti tõi üllatava tulemuse – nimelt esines meessoos esindajaid religiooni kajastavas ühiskonnaõpetuse õppevaras enim budismis (vt tabel 3). Järgnesid kristlus ja islam. Naissoost tegelasi oli kajastavates materjalides kõige rohkem islamis, judaismis ja hinduismis. Hämmastav oli naissoo puudumine budismi kajastavates materjalides, väga vähesel määral esines naisi ka kristluses.

Segavariantide arvukus usundite lõikes oli kõige sarnasem. Enim oli neid judaismis. Määratlemata soo variante esines enim judaismis ja hinduismis. Kui vaadata, milliseid sugude esinemise variante ühe religiooni sees enim esines, siis kristluses, islamis, budismis ja hinduismis on juhtpositsioonis meessugu. Judaismis segavariandid. Viie analüüsitud religiooni raames nähtub, et naissugu on kõige vähem esindatud sookategooria. Vaid islamis esines MS variante vähem kui naissoost tegelasi.

2.3 Tegelaste nimi või anonüümsus

Üheks analüüsikategooriaks oli nimi, et teada saada, keda on nimeliselt enam kujutatud, kas naisi või mehi. Moodustus viis erinevat koodi: anonüümsed, jumalikud olendid, usundite rajajad, naissoost nimeliselt nimetatud ja meessoost nimeliselt nimetatud.

2.3.1 Anonüümsed

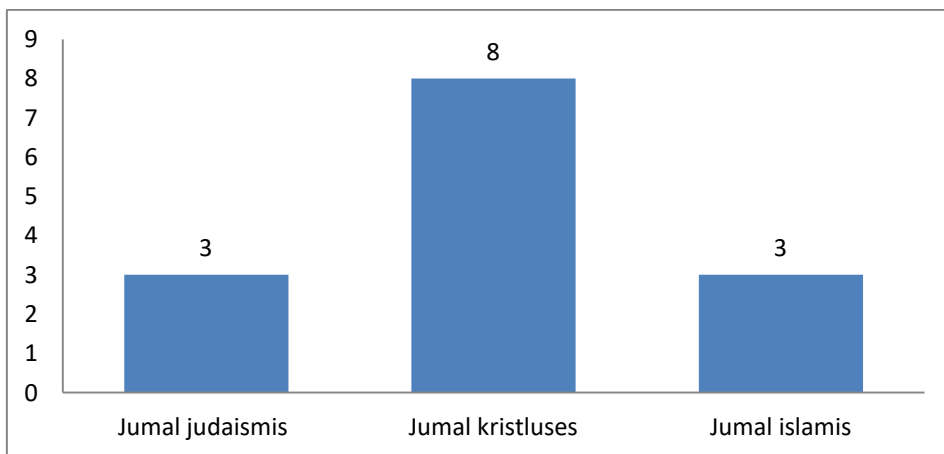
Anonüümselt on nimetatud või kujutatud analüüsiühikutes isikuid või isikute gruppe 67 korda. Siia saab veel juurde arvata üheksa mainingut, milles on nimeliselt isikuid nimetatud ja lisandub kolmel juhul anonüümne segagrupp, viiel anonüümne meestegrupp ja ühel anonüümne naistegrupp. Kokku 76 juhtumit. Seega üle poole AÜ-test on anonüümsed.

2.3.2 Jumalikud olendid nimeliselt

Nimeliselt omaette koodi moodustavad jumalikud olendid ehk erinevate usundite jumalad, keda on kokku 31. Olen selle koodi eraldi välja toonud, et neid eristada inimestest. On ajalooline tõsiasi, et kristluses ja judaismis on illustratsioonidel reeglina Jumalat kujutatud meessoost isikuna, teksti analüüsides jääb soolise aspekti puudumise tõttu eesti keeles nimi Jumal sooliselt määratlemata. Huvitav on jälgida, milliseid näitevalikuid on tehtud õppekirjanduses polüteistlike usundite puhul, kus on valik nais-ja meessoost jumaluste vahel.

2.3.2.1 Nime Jumal esinemine

Jumaliku olendi nimi Jumal esineb pärisnimenä monoteistlikes usundites 14 korda 13-s analüüsiühikus (islamis kolm, judaismis kolm ja kristluses kaheksa korda) (vt joonis 16).

Joonis 16. Nime Jumal esinemise monoteistlikes maailmausundis.

Ühel korral on viidatud ühes analüüsiühikus nii kristlusele kui ka judaismile.²³ Jumalustest on määratlemata sooga 13 isikut ja meessoost ühel korral illustratsioonil (vt joonis 17). Viimase puhul on 8. klassi õpiku I osas illustratsioonil²⁴ kujutatud meessoost Jumalat, kes sirkliga maailma loob (vt foto nr 4).

Foto 4. Jumal sirkliga maailma loomas.

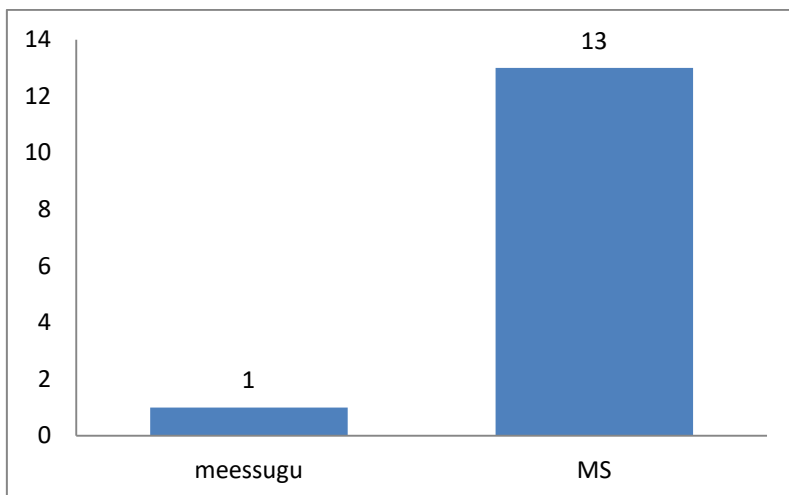
Jaak Sarapuu õpikus²⁵ 6. klassile ja Somelari õpikus 6. klassile²⁶ on islamiusuliste Jumalat tutvustatud ainujumal Allahina. Allah on märgitud pärisnimena ehkki ta seda tegelikult ei ole ja on lihtsalt sõna 'jumal' araabia keeles.

²³ Rundu, Kaarel; Laan, Tiiu; Klementi Kadri; Sellenberg Urve. 2012. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 2. osa. Töövihik*. Avita. Lk 6.

²⁴ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 74.

²⁵ Sarapuu, Jaak. 2011. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Kirjastus Jaak Sarapuu. Lk 11.

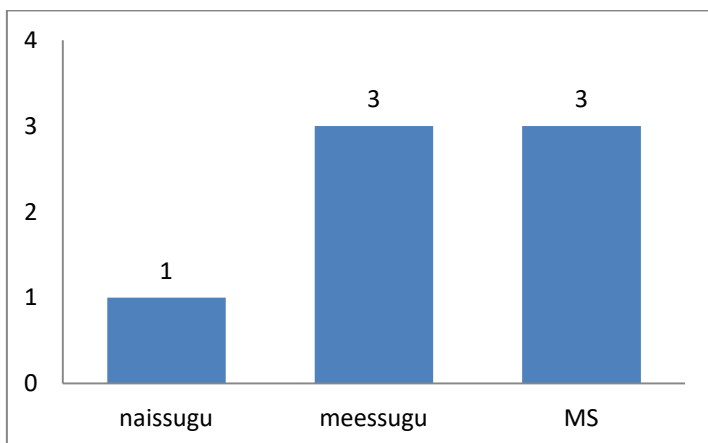
²⁶ Somelar, Madis. 2016. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Tallinn. Maurus. Lk 12.

Joonis 17. Jumala soolisus.

2.3.2.2 Hinduistlikud ja budistlikud jumalused nimeliselt

Hinduistlike ja budistlike jumaluste seas on nimetatud Ganešat, Šivat (2 korda), Brahmat, Višnut, Gangest (jumalannana²⁷) ja surmajumal Jamat. Õpikute ja töövihikute tekstides ja illustratsioonidel esineb seitsmest AÜ-st kolm määratlemata sooga, kolm meessugu ja üks naissugu esindavalt (vt joonis 18). Seega meessugu esineb rohkem kui naissoost jumalusi.

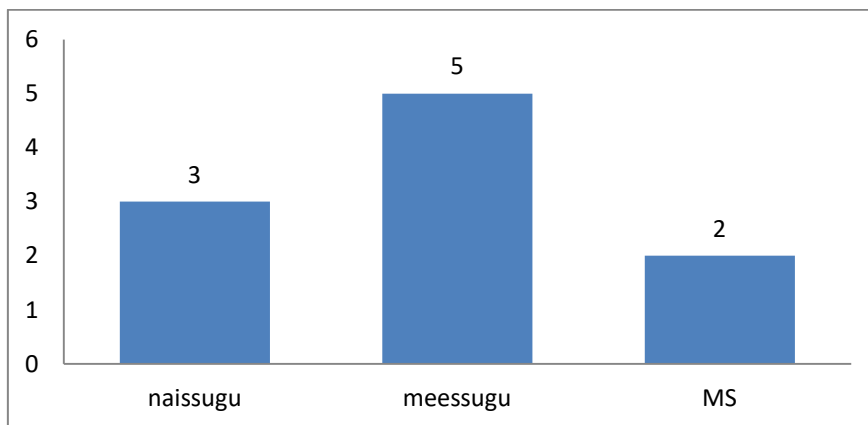
Joonis 18. Hinduistlikud ja budistlikud jumalused nimeliselt nimetatud.

²⁷ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 64.

2.3.2.3 Muinasaja kõrgkultuuride ja muud jumalikud olendid nimeliselt

Muinasaja kõrgkultuuride jumalikest olenditest figureerisid armastusjumal Cupido, erootika ja seksuaalsuse jumal Eros, Psyche, hävitusjumal Nemesis, Narkissos (3 korda), nümf Echo ja õiglusjumalanna Justitia. Üheksast üks esines sootuna, viis meessoost ja kolm naissoost (vt joonis 19).

Muude jumalike olendite alla paigutus Sarapuu õpikus nimetatud²⁸ muinaseestlaste jumal Taara, kes oli tekstis määratlemata sooga.

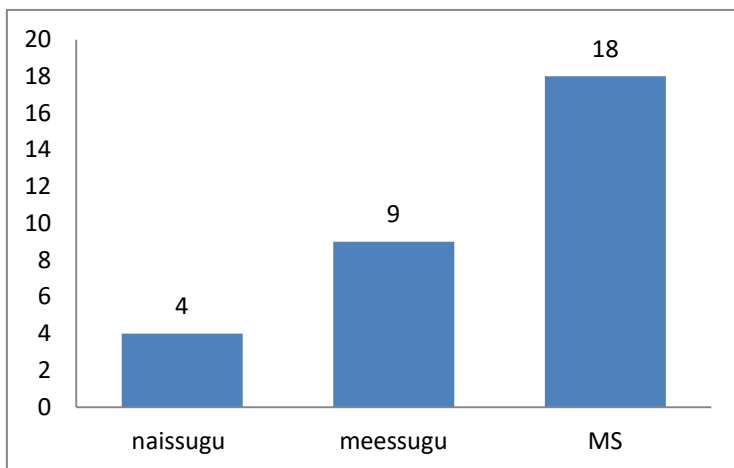

Joonis 19. Muinasaja kõrgkultuuride ja muud jumalikud olendid nimeliselt nimetatud.

2.3.2.4 Vahekokkuvõte

Kokkuvõttes esines jumalikke olendeid 31 korral. Sooline jaotus oli järgnev: 18 juhul määratlemata sooga, üheksa korda meessoost ja neljal korral naissoost (vt joonis 20). Kui arvestada seda, et kõikidest analüüsiühikutest 63% kajastavad monoteistlikke usundeid, siis see on ootuspärane, et 58% on tegu määratlemata sooga isikuga.

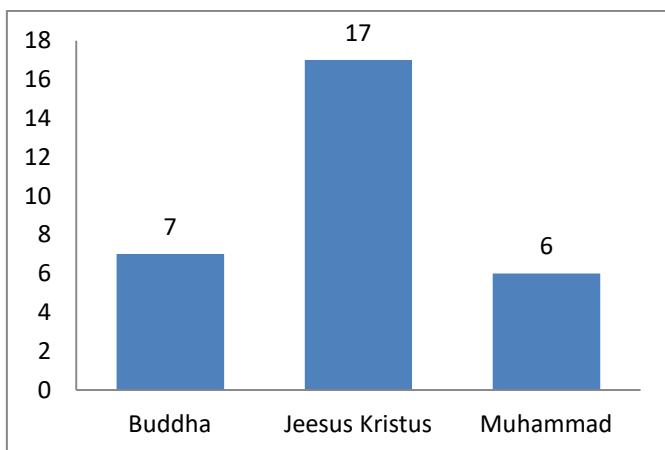
²⁸ Sarapuu, Jaak. 2011. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Kirjastus Jaak Sarapuu. Lk 12.

Joonis 20. Nimeliselt nimetatud jumaluste soolisus.

2.3.3 Religiooni rajajad nimeliselt

Eraldi koodidena olen välja toonud nimeliselt nimetatud kolme rajatud religiooni (budism, kristlus, islam) rajajad, keda on 30 meessugu esindavat analüüsiühikut (Jeesus Kristus 17, Buddha seitse ja Muhammad kuus) (vt joonis 21). See, et nende religioonide rajajad on meessoost isikud, on ajalooline tõsiasi ja siin pole õpiku kirjutamisel soolisest aspektist koostajal, autoril valikuid.

Joonis 21. Usundite rajajate nimeline esinemine.

Jeesus Kristus on kristliku teoloogia järgi üheaegselt inimene ning jumal ja sobib nii jumalike olendite kui ka usundi rajajate hulka, ja tema paigutamine ühe või teise koodi alla sõltus sellest, kellenä õppevaras teda kujutatud või esitatud on. Huvitav tähelepanek oli ka see, et nimekuju Muhamed esines viiel korral ja vaid ühel korral Muhammad, mis võiks olla keeleliselt kõige korrektsem. Viimast väidan toetudes Kätlin

Hommik-Mrabte „Araabia keele vestmik-sõnastikule“²⁹, milles kirjas, et araabia keeles on kolm vokaali ehk 'a/ä', 'i' ja 'u'. Kui vaadata 2007. aastal ilmunud koraani eestikeelset tõlget, siis on ka seal eelistatud nimekuju Muhammad.

2.3.4 Nimeliselt nimetatud naissoost isikud

Nimeliselt on naissoost isikuid tekstides nimetatud seitsmel korral ja need on: Hatun Sürücü, Malala Yousafzari (2x), Nahima El Bagdadi, Eeva, püha Bernadetta, neitsi Maarja.

Kuna nimeliselt on sedavõrd vähe naisisikuid nimetatud, siis kirjeldan ka põgusalt, kes need on. Piibli pattulangemise loost pärineb Eeva³⁰. Ülejäänud viiest nimeliselt nimetatud naissoost isikust pärineb kolm islami kontekstist: 23aastane türgi-kurdi päritolu Hatun Sürücü³¹ aumõrva ohvrina; Pakistani koolitüdruk Malala Yousafzai³², kes protestis islami äärmuslaste otsuse vastu keelata tütarlastele kooliskäimine ja sattus seetõttu tulistamise ohvriks ja 2012. aastal pidas 16-aastaselt ÜRO peakorteris New Yorgis laste õiguste kaitseks kõne; kolmandana on nimetatud Nahima El Bagdadi³³, kes sai Prantsusmaal pärast 2011. aastal jõustunud näokatete keeldu trahvi avalikus ruumis kaetud näoga viibimise eest.

Kahte veel kajastamata nimeliselt esinevat naissoost isikut kirjeldatakse kristlaste pühakutekultust tutvustades³⁴: 19. sajandil elanud pühak Bernadetta sai lapseeas ilmutusi. Talle ilmus neitsi Maarja, kes osutas allikale, millest sai palverännakute sihtpunkt.

2.3.5 Nimeliselt nimetatud meessoost isikud

Meessoost isikuid nimeliselt esineb 21 korral: Sven Grünberg (2 korda), dalai-laama Tenzin Gyatso (erinevad nimevariandid, 4 korda), vend Vahindra ehk Karl Tõnisson, Mahatma Gandhi, Aadam (3 korda), Mooses, Franciscus, Martin Luther (4

²⁹ Hommik-Mrabte, Kätlin. 2015. *Araabia keele vestmik-sõnastik*. A&Alif Studium. Lk 9.

³⁰ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 47.

³¹ Marmor, Viktoria; Laan, Tiiu; Rundu, Kaarel; Pukk, Triin. 2013. *Inimene ja ühiskond. Töövihik 8. klassile I osa*. Lk 25.

³² Marmor, Viktoria; Kaarlõp-Nani Hanna-Liis; Rannast-Kask Liisi; Pärn Margit. 2014. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 3. osa. Töövihik*. Avita. Lk 20.

³³ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 74.

³⁴ Marmor, Viktoria; Laan, Tiiu; Rundu, Kaarel; Pukk, Triin. 2013. *Inimene ja ühiskond. Töövihik 8. klassile I osa*. Lk 30.

korda), Nicolas Glossenus (2 korda), Aleksander Nevski, Hannes Hermaküla. Ühel korral on nimeliselt nimetatud meestegruppi ehk sufi vennaskonda Mevlev.³⁵

Neist Aadam³⁶ ja Mooses³⁷ on piiblitegelased. Budistlikust kontekstist pärineb kolm isikut, keda nimetatud kokku seitsmel korral. Tiibeti usujuhti dalai-laama Tenzin Gyatsot seitsmest neljal korral. Kolmel neist usundite kontekstis, näiteks 6. klassi õpikus Mosaiik³⁸, ja ühel avaldub ühiskonnaõpetuse spetsiifika³⁹, ehk temast tuleb juttu rahvusvaheliste suhete teema all.

Tänapäevast on esile toodud heliloojast budisti Sven Grünbergi⁴⁰ kui Budisti Instituudi juhti, religiooni üldiselt tutvustades on lisatud Hannes Hermaküla⁴¹ usuline kogemuslugu ning kristlust tutvustades nimetatud paavst Franciscust⁴². Ajaloolises kontekstis on populaarne Martin Luther⁴³, tema õpilane Nicolas Glossenus⁴⁴ ja Aleksander Nevski⁴⁵, kelle nime kannab õigeusu katedraal Tallinnas.

³⁵ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 63.

³⁶ *Ibid.* Lk 47.

³⁷ *Ibid.* Lk 46.

³⁸ Kippak, Riina; Kloten, Anne; Kulderknap, Ene; Peetris, Kaja. 2013. *Mosaiik*. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Tallinn. Koolibri. Lk 44.

³⁹ Hvostov, Andrei; Mihkelson, Marko; Ruutsoo, Rein; Ljulko, Edvard; Klementi, Kadri; Kõuts, Ragne; Keller, Margit; Järvelaid, Mari; Teesalu, Rein; Võsa, Gristel. 2013. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile II osa*. Avita. Lk 52.

⁴⁰ *Ibid.* Lk 71.

⁴¹ *Ibid.* Lk 58.

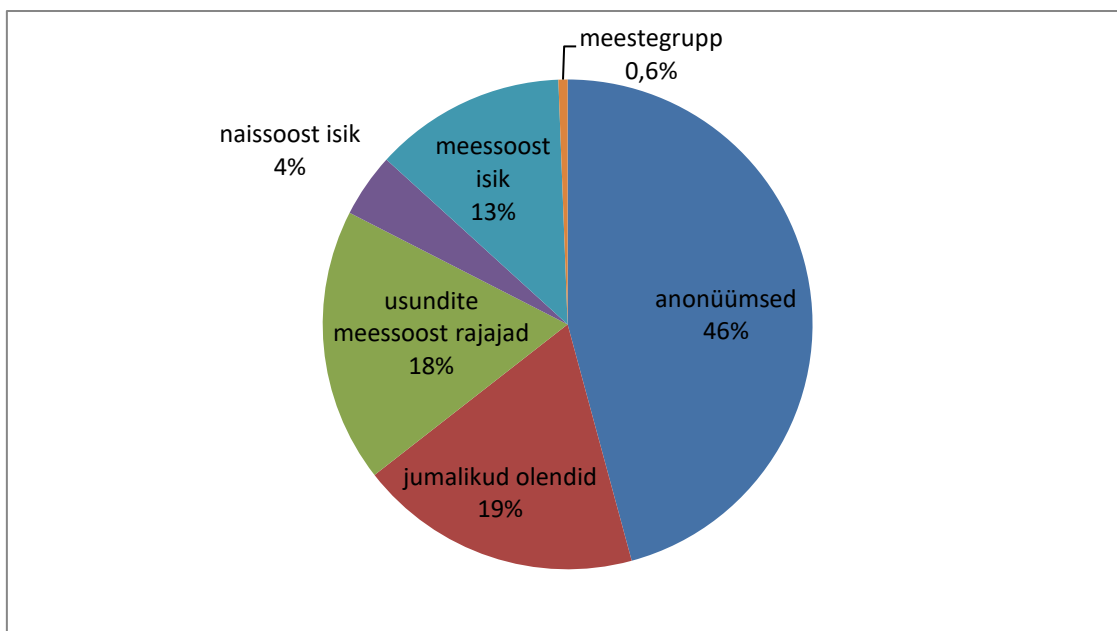
⁴² Somelar, Madis. 2016. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Tallinn. Maurus. Lk 11.

⁴³ Hvostov, Andrei; Lahe, Jaan; Ugur, Kadri; Arrak, Andres; Klementi, Kadri; Sellenberg Urve; Realo Anu; Kristiina Uriko. 2012. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa*. Avita. Lk 20.

⁴⁴ Rundu, Kaarel; Laan, Tiit; Klementi Kadri; Sellenberg Urve. 2012. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 2. osa*. Töövihik. Avita. Lk 34.

⁴⁵ Somelar, Madis. 2016. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Tallinn. Maurus. Lk 19.

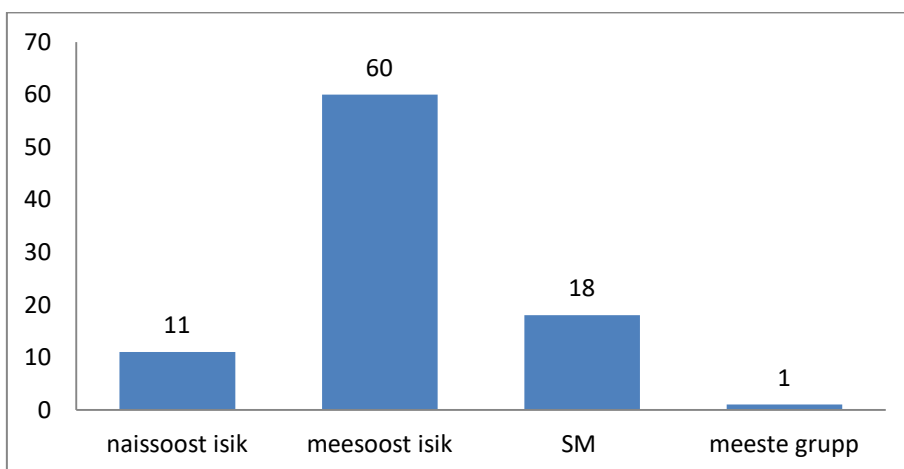
2.3.6 Nimelisuse kokkuvõte

Joonis 22. Anonüümsed tegelased ja nimeliselt nimetatud tegelased sooliselt.

Peaaegu pooled ehk 76 tegelastest esinevad anonüümsetena. Nimeliselt on jumalikke olendeid märgitud 31, religioonide rajajaid 30 korda, naissoost isikuid esineb seitsmel ja meessoost 21 korral. Ühel korral on esineb nimeliselt meessoost isikute grupp. Nimeliselt on tegelasi nimetatud kokku 90 korda (vt joonis 22). Kõikidest tegelastest on see 54%.

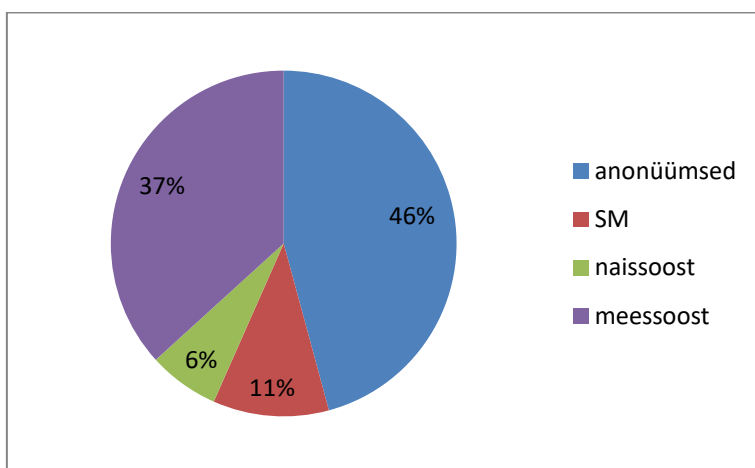
Nimeliselt nimetatutest on sooline jagunemine järgmine: meessoost isik 60, naissoost 11, sugu määratlemata 18, meestegruppe üks (vt joonis 23).

Joonis 23. Nimeliselt nimetatute sooline jagunemine.

Esile tõstatub meessoost tegelaste ülekaal, keda on kokku nimeliselt nimetatud 61 korda. Seda on kõikidest tegelastest (ka anonüümselt esinevatest, keda pole sooliselt eraldi loendatud) 37% (vt joonis 24).

Isegi kui jätta kõrvale jumalused ja religioonide ajalooline aspekt, mis on suuresti meessoost keskne, siis on sooline aspekt religiooni puudutavates II ja III kooliastme ühiskonnaõpetuse õppekirjanduse tekstides ja illustratsioonides ka nimelise mainimise poolest kallutatud meessoost suunas. Vahe on kolmekordne (21 meest, seitse naist). Siin on oluline mõju ka sellel, et analüüsiühikuid oli kõige enam kristlusest ja islamist, mis on suuresti ajalooliselt meestekeskseid usundid.

Joonis 24. Nime kasutamise sooline jaotumine koos anonüümselt nimetatutega.

2.4 Tegelaste kohta kasutatud omadussõnad

Ühe kategooriana märkisin ülesse kõik omadussõnad, mida tegelaste kohta õppevaras kasutati, et määratleda, kas siin leidub soostereotüüpset lähenemist.

Meessoost puhul on kasutatud järgnevaid omadussõnu: viimane ja kõige tähtsam; imeilus ja riikalik; imekaunis; tuntud; suur. Meestegrupi puhul: kuulus; auväärne, targad, armsad, helded, heatahtlikud, armuline.

Naissoost puhul: püha; keelde eirav. Sooliselt määratlemata grupi puhul on kasutatud: kõige tähtsamad. Kokkuvõtlikult võib kasutatud omadussõnu näha allpool olevas tabelis nr 4.

Sugu	Kasutatud omadussõnad
meessoost isik	viimane ja kõige tähtsam; imeilus ja riukalik; imekaunis; tuntud; suur
meestegrupp	kuulus; auväärased, targad, armsad, helded, heatahtlikud, armuline
naissoost isik	püha; keelde eirav
MS grupp	kõige tähtsamad

Tabel 4. Tegelaste kohta kasutatud omadussõnad.

Kui välja jätta jumalikud olevused, siis jääb järele kolm meessoost isikut: tuntud budistiks nimetatakse Tiibeti usujuht dalai-laama⁴⁶, suur India reformija ning patsifist Mahatma Gandhi⁴⁷ ja viimaseks ning kõige tähtsamaks nimetatud prohvet Muhamed (nimekuju pärineb viidatud tekstist)⁴⁸.

Meestegruppidenä on kodeeritud kuulus sufi vennaskond Mevlev⁴⁹ ja Martin Lutheri kirjas Tallinna raadile esinevad meessoost adressaadid, kelle poole pöörduatakse järgnevate omadussõnadega: auväärased, targad, armsad, helded ja heatahtlikud; armuline.⁵⁰

Naistest jääb selle kriteeriumi puhul sõelale ainult üks: „Inimese ja ühiskond“ 8. klassi õpikus on peatükis „Religioon ja ühiskond“ foto ja lisatekst, milles antakse teada, et Prantsusmaal jõustus 2011. aastal avalikes kohtades näokattekeeld, mille vastu protestinud keeldu eirav Nahima El Baghdadi sai trahvi.⁵¹

Ehkki kontentanalüüsi käigus ilmnas vähe tegelastele omistatud omadussõnu, siis siiski analüüsisin leitud omadusi sissejuhatavas osas tutvustatud S. Schwartz'i väärtusmodeliga. Tulemus on nähtav allolevas tabelis nr 5.

⁴⁶ Kippak, Riina; Kloten, Anne; Kulderknap, Ene; Peetris, Kaja. 2013. *Mosaiik*. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Tallinn. Koolibri. Lk 44.

⁴⁷ Marmor, Viktoria; Laan, Tiiu; Rundu, Kaarel; Pukk, Triin. 2013. *Inimene ja ühiskond. Töövihik 8. klassile I osa*. Lk 33.

⁴⁸ Hvostov, Andrei; Lahe, Jaan; Ugur, Kadri; Arrak, Andres; Klementi, Kadri; Sellenberg Urve; Realo Anu; Kristiina Uriko. 2012. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa*. Avita. Lk 21.

⁴⁹ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 63.

⁵⁰ Marmor, Viktoria; Laan, Tiiu; Rundu, Kaarel; Pukk, Triin. 2013. *Inimene ja ühiskond. Töövihik 8. klassile I osa*. Lk 34.

⁵¹ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 74.

Sugu	Kasutatud omadussõnad
meessoost isik	viimane ja kõige tähtsam: <i>Saavutamine</i> ; imeilus ja riukalik: <i>Hedonism</i> , <i>Stimulatsioon</i> imekaunis: <i>Hedonism</i> tuntud: <i>Võim</i> suur: <i>Võim</i> , <i>Saavutamine</i>
meestegrupp	kuulus: <i>Saavutamine</i> auväärased, targad, armsad, helded, heatahtlikud, armuline: <i>Võim</i> , <i>Saavutamine</i> , <i>Heatahtlikkus</i>
naissoost isik	püha: <i>Traditsioonid</i> keelde eirav: <i>Iseseisvus</i>
MS grupp	kõige tähtsamad: <i>Saavutamine</i>

Tabel 5. Tegelastele omistatud omadussõnadele sobivad väärtusklastrid.

Selgus, et naistele omistatud omadussõnad kuulusid *Traditsioonide* ja *Iseseisvuse* klatri alla, meestele omistatud *Saavutamise*, *Võimu*, *Stimulatsiooni*, *Hedonismi* ja *Heatahtlikkuse* alla.

Seega on meessoos puhul valdav *Enese esiletõstmine* ja ühel korral esineb *Muutustele avatus* ja *Eneseületamine*. Naissoos puhul esineb *Konservatiivsus* ja *Muutustele avatus*. Nii väheste leitud omadussõnade puhul ei saa mingeid olulisi järeldusi teha, ent siiski on märgatav, et mõlema soos puhul esineb ühel korral traditsioonilisi soostereotüüpe ületav omadussõna.

2.4.1 Kokkuvõtte kasutatud omadussõnadest

Kõige nähtavamaks tulemuseks selle kategooria juures oli omadussõnade kasutamise vähesus ehk õppevara kirjutajad on olnud teksti kirjutades neutraalsed. 140 religiooni soolist aspekti puudutavast analüüsiühikust vaid kümnes kasutatakse isiku või isikutegrupi kohta omadussõnu. Enim omistatakse neid meessoost isikute kohta ehk viiel korral, naissoos puhul kahel juhul ja meestegrupi puhul kahel korral ja sugu määratletama grupi puhul ühel korral.

Selgus, et naistele omistatud omadussõnad kuulusid *Traditsioonide* ja *Iseseisvuse* klatri alla, meestele omistatud *Saavutamise*, *Võimu*, *Hedonismi*, *Stimulatsiooni* ja *Heatahtlikkuse* alla. Seega on meessoos puhul valdav *Enese esiletõstmine* ja kahel korral esineb *Muutustele avatus*, mõlemad kuuluvad Schwartz'i mudeli järgi soostereotüüpselt lähenedes pigem traditsiooniliste meessugu

iseloomustavate omaduste dimensioonide alla. Ühel korral esinev *Eneseületamine* sobib naissoole omistatavate omaduste hulka.

Naissoo puhul esineb *Konservatiivsus ja Muutustele avatus*. *Konservatiivsus* on tüüpiline naissoo dimensioon ja *Muutustele avatus* viitab soostereotüüpsete omaduste ületamisele.

Nii väheste leitud omadussõnade puhul ei saa mingeid olulisi järeldusi teha, ent siiski on märgatav, et mõlema soo puhul esineb ühel korral traditsioonilisi soostereotüüpe ületav omadussõna.

2.5 Tegelaste ametid, rollid

Nagu sissejuhatuses kirjutasin, on meeste omistatud soostereotüüpse lähenemise puhul aktiivsust ja ratsionaalsust, naistele passiivsust ja emotsionaalsust. Ülle-Marike Papp viitab, et „soostereotüübid on ajaloolis-kultuuriliselt välja kujunenud eelkõige seoses traditsioonilise töö- ja võimujaotusega naiste ja meeste vahel. Põhiliseks soorollide eristajaks on olnud avalik ja kodune sfäär.“⁵²

Seega on naised pikki sajandeid enamasti defineerinud soorollide puhul kõik see, mis seotud koduga, eelkõige abikaasa olemisega ja emarolliga. Mehi seevastu koduväline elu ja pere ülalpidamine erinevate ametite pidamise kaudu. Siit on toimunud edasiarendus ka aega, mil naised järjest enam on ametialast aktiivsust võtnud. „Traditsiooniliselt eeldatakse, et naised töötaksid pigem teenindajatena tervishoius, hariduses ehk nn ekspressiivses sfääris, mehed rohkem loovatena ja juhtidena nn instrumentaalses sfääris,“⁵³ üldistab portaal „Haridus ja sugu“ selle lähenemise.

Uuringu käigus oli võimalik üldistavalt eristada kümme ametite või rollide koodi: religioosne liider, kõrge usutegelane (paavst, kardinal, usuorganisatsiooni juht jne); vaimulik, koguduse juht, religioosse kogukonna juht (kirikuõpetaja, rabi, imaam jne); munk, nunn; jumalikud olendid; piiblitegelased; pere (nt abikaasa, poeg, tütar, ema,

⁵² Papp, Ülle-Marike. 2016. Sooteadlikkus õpetajahariduses – mis ja milleks. – *Sugu ja haridus keeles ja meeles*. Artiklikogumik. ENÜ Sihtasutus. http://www.haridusjasugu.ee/wp-content/uploads/Sooteadlikkus_opetajahariduses_mis_-ja_milleks.pdf. Lk 17. (13.07.2021).

⁵³ Soostereotüübid. Sõnaseletusi. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted/soostereotuubid/>. (13.07.2021).

isa); usujärgija (palverändur, pühak jne); haridusega seotud roll (õpilane, kooliõpetaja, koolijuht), usundirajaja ja muud rollid.

Olen analüüsis rolle grupeerinud. Esimeses grupis vaatlen kõrgeid usutegelasi, religioosseid liidreid, vaimulikke, koguduse juhte ja munkasid-nunnasid. Teises grupis ühendasin ühe alapealkirja alla jumalikud olendid, usundirajajad ning piiblitegelased ja kolmandana analüüsisin neid jaotusi, mis seotud usujärgijate, pere, hariduse või muude ametite, rollidega. Kuna uurimisküsimused puudutavad konkreetset mees- ja naissugu, siis määratlemata sooga tegelasi selles kategoorias eraldi välja ei too.

2.5.1 Religioossed liidrid, vaimulikud, mungad-nunnad

Esimese grupeeringu alla olen paigutanud ametid ja rollid, mis on seotud usuliste ühenduste juhtimise või institutsionaalsete sakraalsete ülesannete täitmisega.

2.5.1.1 Religioossed liidrid, kõrged usutegelased

Religioosseid liidreid või kõrgeid usutegelasi esineb 14 AÜ-s. Üksinda on religiooset liidrit kujutatud kaheksal korral, kolm korda esineb religioosne liider ja grupp (kaks meestegruppi, üks segagrupp) ja kahel korral religioosne liider ja kõrge usutegelane koos (näiteks paavst ja kardinal⁵⁴). Ühes analüüsiühikus pole võimalik religioosse liidri sugu määratleda. Tekstis on juttu juutide oodatavalt Messiast, „kes kaotab maa pealt kurjuse ja toob inimestele õnneaja⁵⁵“, aga sugu kontekstist ei ilmne. Kõik nimetatud koodide alla kuuluvad isikud on meessoost, vaid ühel korral on taustaks segagrupp.

Kui vaadelda selle meestekeskse rühma tegevusi, mis AÜ-tes esineb, siis enamasti on tegemist ameti esindamisega, ent ka avaliku suhtluse, kõnepidamise, õpetamise, protesti või konfliktiga. Seega kuuluvad enamik rolle ja selle väljendusi võimu ja positsiooni omistamisega seonduva eluvaldkonna juurde.

⁵⁴ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 82.

⁵⁵ Hvostov, Andrei; Lahe, Jaan; Ugur, Kadri; Arrak, Andres; Klementi, Kadri; Sellenberg Urve; Realo Anu; Kristiina Uriko. 2012. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa*. Avita. Lk 18.

2.5.1.2 Vaimulikud, koguduse või kogukonna juhid

Vaimulikke ja koguduse juhte on võimalik loendada kuues analüüsiühikus. Ühel korral esineb määratlemata sooga hingeekarjane⁵⁶ nagu allpool oleval fotol näha (vt foto 5). See illustratsioon on huvitav ja ainuke näide sooneutraalsuse saavutamisest uuritud õppevara illustratsioonidel.

Foto 5. Sooneutraalne foto ristimisest.

Vaid ühel korral on vaimulike puhul mainitud naissugu ja seda 8. klassi „Inimene ja ühiskond“ õpiku I osas: „Protestantlikus kirikus pühitsetakse mõnel pool vaimuliku ametisse ka naisi.“⁵⁷

Vaimulike ja koguduse juhtide tegevustes on kõige enam rituaali sooritamist, esineb ka õpetamist ja ühel korral ametiesindamist. Seega on enamik tegevusi seotud traditsioonidega. Sooliselt on õpetamine, juhtimine ja rituaali läbiviimise juhtimine traditsiooniliselt sakraalses sfääris meessoole omistatud ja õppevaras see ka sellist kajastub. Ühel korral esineb naissoo esindaja vaimuliku ameti esindajana ehk siis soostereotüüpset rolli ületavana.⁵⁸

⁵⁶ Rundu, Kaarel; Laan, Tiiu; Klementi Kadri; Sellenberg Urve. 2012. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 2. osa*. Töövihik. Avita. Lk 12.

⁵⁷ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 66.

⁵⁸ Veidi kõrvale kaldudes põhiteemast jagan huvitavat tähelepanekut, et 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpikus „Mosaiik“ on foto Petseri õigeuskloostri vaimulikust ja see illustratsioon kuulub peatükki „Mis usundid on esindatud Eestis?“, kuigi kaasaegse haldusjaotuse järgi ei kuulu Petseri Eesti koosseisu.

2.5.1.3 *Mungad-nunnad*

Munkasid-nunnasid esineb üheksas AÜ-s. Nunnasid on koos munkadega budismi kontekstis kaks korda nimetatud. Ülejäänud analüüsiühikud esindavad kristlust ja meessugu.

Budistlike nunnade nimetamises või nimetamata jätmises jäi soolises aspektis silma erinevus kahe õpiku vahel. 8. klassi „Inimene ja ühiskond“ ühiskonnaõpetuse õpiku I osas kujutatakse munkasid-nunnasid sooliselt võrdsena. Nimetatakse, et „oluline roll religioosses elus on munkadel ja nunnadel⁵⁹“ ja kannatustest vabaneda võivad põhimõtteliselt kõik inimesed, munkadel ja nunnadel on see teistest kergem.⁶⁰ 6. klassi ühiskonnaõpik „Mosaiik“ teatel aga „kindlam viis saada virgunuks on elada mungana.“⁶¹ Nunnasid tekstis üldse ei nimetata. Sõnaseletuse 'munk' järel on küll sulgudes mainitud, et naiste puhul nimetakse selliseid inimesi, kes mungasarnaselt elavad nunnadeks.⁶²

Siin võib olla ka tegu sellega, et „Mosaiik“ kirjeldab budismi üldiselt, ent peab silmas eelkõige hinajaana theravaada koolkonda, ent 8. klassi õpikus on üldistatud mahajaana õpetusest tulenevalt⁶³. Rangemate nõudmistega theravaada koolkonna puhul on siiski „Ida mõtteloo leksikonis⁶⁴“ mainitud, et munkade kõrval on eelisseisundis ka nunnad. Nunnade väljajätt leksikoni kirjes puudub, õpikus on see olemas ja on seega sooliselt kallutatud.

Nagu eelmise grupi, nii ka munkade-nunnade puhul jääb silma, et nende tegevus on enamasti rituaalne, vähesel määral esineb ka haridusega seotud tegevusi, ameti esindamist. Naistegrupid on rituaalses tegevuses. Ühel korral on võimalik meessoost tegelast ametiesindamise ehk positsiooniga seotud tegevusse klassifitseerida.

⁵⁹ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 67.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ Kippak, Riina; Kloren, Anne; Kulderknup, Ene; Peetris, Kaja. 2013. *Mosaiik*. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Tallinn. Koolibri. Lk 44.

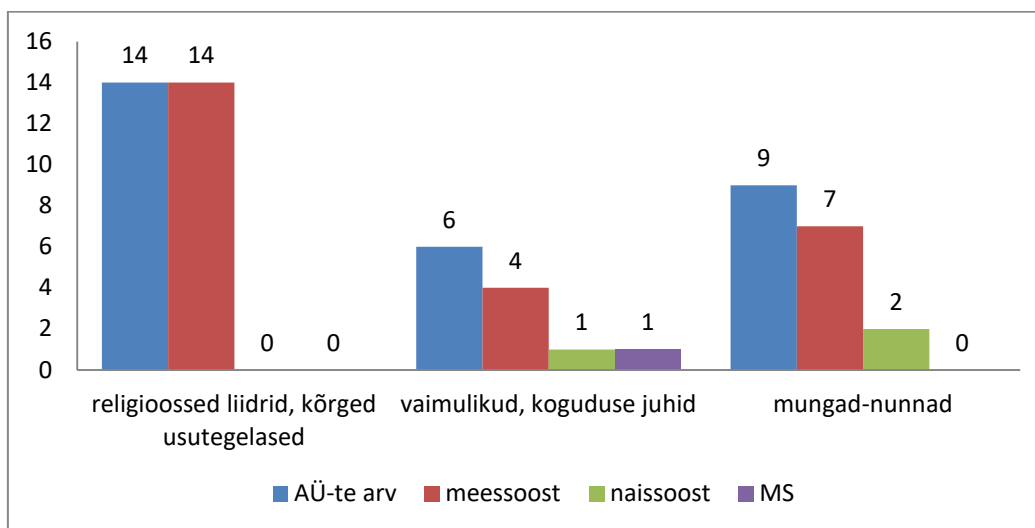
⁶² „(naise puhul – nunn)“ *Ibid.*

⁶³ Mäll, Linnart; Läänemets, Märt; Toome, Teet. 2011. *Ida mõtteloo leksikon*. Studia Orientalia Tartuensia. Series Nova. Vol. IV. Tartu. Tartu Ülikooli Orientalistikakeskus. Lk 129.

⁶⁴ *Ibid.*

2.5.1.4 Vahekokkuvõte

Esimese grupi kolme koodi (religioossed liidrid, kõrged usutegelased; vaimulikud, koguduse juhid; mungad-nunnad) ühisnimetajaks sooliselt on valdav meessoos kesksus (29 meessoost, neist 3 naissoost), siiski esineb ka kaks nunnade gruppi ja üks naissoost vaimuliku nimetamine (vt joonis nr 25).

Joonis 25. I grupi rollide, ametite sooline jaotus.

Seega usuühenduste institutsionaalne juhtimine, esindamine, õpetamine, oma maailmavaate eest võitlemine – kõik, mis kuulub võimu ja positsiooni juurde on meessoost esindajate pärusmaa, va üks naissoost vaimulik ametit esindamas. Ka rituaalide sooritamine ja õpetamine on siin grupis meessoole omistatud, erandiks on kaks nunnadegruppi rituaalses tegevuses.

Tegevustest, mis ametites või rollides on sugudele omistatud saab ülevaate tabelist nr 6.

Meessoost tegelane	Naissoost tegelane
ameti esindamine (6)	ameti esindamine (1)
rituaalide sooritamine (6)	rituaalide sooritamine (2)
suhtlus (2)	
hariduslik roll (5)	
konflikt, protest (2)	
muud tegevused (5)	

Tabel 6 Tegevused, mis on I grupi ametitele, rollidele omistatud sugude lõikes.

2.5.2 Jumalikud olendid, usundirajajad, piiblitegelased

II gruppi olen koondanud erinevate usundite jumalused, usundite rajajad ja piiblitegelased, et neid eristada usuliste ühenduste juhtidest ja viimasesse gruppi kuuluvatest usujärgijatest ja teistest rollidest.

2.5.2.1 Usundirajajad

Usundirajajaid esineb 19 korral ja kõik on ajaloolisest kontekstist tingitult meessoost. Tegevust analüüsides ilmneb, et 11 korral on usundirajaja hariduslikus tegevuses ehk õpetab, kuulutab usku jne; neljal korral on tegu rolli presenteerimisega, kaks korda rituaali sooritamise juhtimisega ja kaks konfliktis olukorras olemisega. Kõik tegevused on kodust välja suunatud ja aktiivsed juhtimisega seotud, mis on soostereotüüpselt lähenedes omistatud pigem meessoole.

2.5.2.2 Jumalikud olendeid

Jumalikud olendid esinevad 36 AÜ-s. Kui võrrelda nimeliselt nimetatud jumalike olenditega, mida oli 31, siis siin lisandub viis AÜ-t fotodelt, kus neid on kujutatud anonüümsetena. Sooliselt lisandub neli meessoost jumalikku olendit ja üks sooliselt määratlemata isik. Seega kokku on omistatud jumaliku olendi roll 19-le sooliselt määratlemata olendile, 13-le meessoost ja neljale naissoost olendile.

Tegevustest on esindatud jumalikud tegevused (loomine, imed, surnust üles äratamine, tervendamine jne) 10 korda, jumaluse esindamine 12 korda, hariduslikud tegevused kaks korda, rituaal kolm korda, puhkus kolm korda ja konflikt kuus korda. Toon siinkohal välja üksnes naissoost jumaluste tegevused eraldi, mis on kahel korral puhkus, ühel jumalik tegevus ja ühel korral rituaal.

2.5.2.3 Piiblitegelased

Piiblitegelasi esines kolmel korral. Kahel neist Aadam⁶⁵ ja Mooses⁶⁶ eraldi ja ühes olid Aadam ja Eeva⁶⁷ koos. 8. klassi õpiku „Inimene ja ühiskond“ I osas tekkis teema „Moraal ja eetika“ puhul soolisest aspektis vaadelduna huvitav dissonants. Moraalse intuitsiooni lahti seletamiseks on kasutatud järgmist lisateksti: „Religioossed

⁶⁵ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 47.

⁶⁶ Ibid. Lk 46.

⁶⁷ Ibid. Lk 47.

filosoofid viitavad moraalse intuitsiooni sünnile esimeses inimeses Aadamas, kui ta sõi vilja hea ja kurja tundmise puust. Jehoova⁶⁸ pagendas seepeale Aadama paradiisist, karistas teda ja kõiki ta järglasi, kuid „hea ja kurja tundmine“ jäi Aadamale alles.“⁶⁹

Võiks ju olla üldteada, et selles piibliloos on koos kaks tegelast: Adam ja Eeva. Vilja söömine on piibli järgi küll mao õhutusel, aga Eeva algatatud. (1Ms 3)⁷⁰ Tekstist see kuidagi välja ei paista. Adam sööb üksi vilja, teda karistati, pagendatakse paradiisist. Siit võib jääda mulje, et Eeva ehk kristluses tuntud kui naissoo arhetüüp on jätkuvalt paradiisi asukas. Seda enam, et lisateksti illustreerib Lucas Cranach vanema maal "Adam ja Eeva", millel allkiri, et Eeva pakub Aadamale õuna hea ja kurja tundmise puust. Eeva on maalil kujutatud aktiivsena, tegevuse algatajana, valgusvihus, mõiste lahtiseletamiseks aga temast kirjutamist autor vajalikuks pole pidanud. Küsida võib, kas tegemist on teadliku naissoo väljajätuga, teema sisu seisukohalt nähtamatusse rolli asetamisega.

Piiblitegelaste tegevused on järgnevad: kahel korral on konfliktisituatsioonis olemine ja ühel korral on esindatud hariduslik tegevus. Naissoost isiku tegevus on konfliktiga seotud. Seega on kõik tegevused aktiivsed ja pigem meessoole omistatud soostereotüüpselt lähenedes.

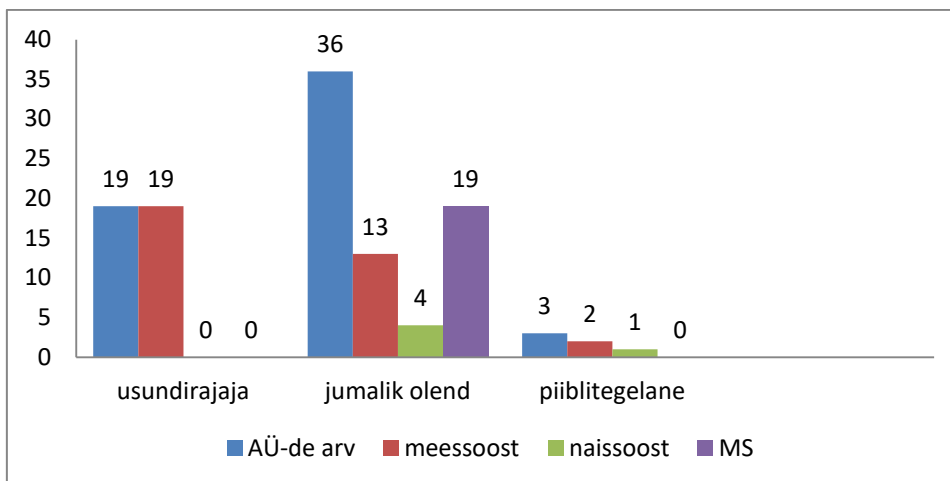
2.5.2.4 Vahekokkuvõte

II grupi rollid, ametid hõlmasid usundirajajaid (29), jumalikke olendeid (36) ja piiblitegelasi (3). Kokku 68 tegelast. Neist naissoost viis, MS 19 ja 34 meessoost (vt joonis 26).

⁶⁸ Selles õpikus esineb nimekuju Jehoova nagu ka Sarapuu õpikus lk 10. Kas õpiku autoritele poleks siinkohal kohane lähtuda viimasest 1997. aasta piibli tõlkest, kus nimekuju Jumal või Issand Jumal?

⁶⁹ *Ibid.* Lk 47.

⁷⁰ Eesti Piibliseltsi 1997. aasta väljalase.

Joonis 26. Usundirajajate, jumalikke olendite ja piiblitegelaste sooline jaotus.

Ootuspäraselt valitseb siin grupis meessoos ülekaal, kuna kõik usundirajajad ja oluline osa jumalike olendeid on meessoost. Seega naissoo alaesindatus ei ole religiooniloolist tausta tundes üllatav.

Grupis on hariduslik tegevus (14 korda) kõige enam esinev tegevus ja need analüüsiühikud pärinevad enim usundirajajate koodi alt. Arvukuselt järgmine on jumaluste esindamine (12 korda), mis on ka mõistetav, kuna ühiskonnaõpetuse õpikutes tutvustatakse erinevaid religioone ja nende jumalikke olendeid. On selge, et jumaluste tutvustuse juures kirjeldatakse ka nende tegevusi (10 korda). Esmapilgul veidi üllatuslik oli rohke konflikti (10 korda) esinemine, ent siin on prevaleerivaks Jeesuse Kristuse hukkamisega seotud tekstid ja illustratsioonid (vt tabel nr 7).

Naissoo esindajatele on omistatud siin grupis ühel korral jumalik tegevus, rituaali sooritamine, konflikti olukorras olemine ja kahel korral puhkusega seotud tegevus. Võimu, autoriteedi, õpetusliku valdkonnaga seotud tegevused on meessoos kanda ja ilmekalt toetavad traditsioonilisi soorolle, mis suunavad mehe tegevuse laiemale tasandile, siin lausa profaanset tasandit ületavalt. Tugevalt esineb selles grupis naissoo alaesindatus, ent religioonilooline kontekst ei anna siin ka palju muid võimalusi. Polüteistlike usundite tutvustamisel oleks muidugi enam saanud seda teha. Tegevuste esitamisel olen jätnud siinkohal välja määratlemata sooga tegelased, kuna uurimuse selle osa eesmärk on saada infot mees- ja naissoo kohta.

Meessoost tegelane	Naissoost tegelane
ameti esindamine (4) jumaluse kujutamine (7) jumalikud tegevused (3) hariduslik tegevus (12) konflikt, protest (5) rituaalide sooritamine (5) puhkus (1)	jumalikud tegevused (1) konflikt (1) rituaalide sooritamine (1) puhkus (2)

Tabel 7. Tegevused, mis on II grupi ametitele või rollidele omistatud sugude lõikes.

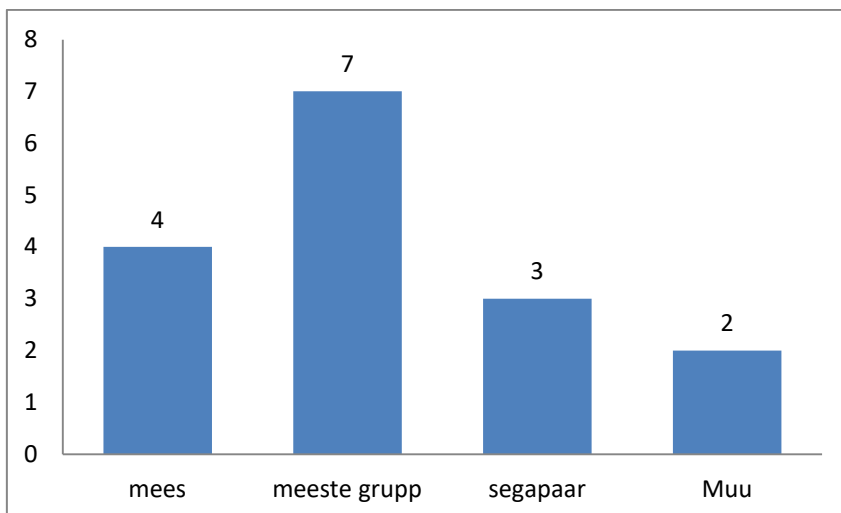
2.5.3 Usujärgijate ja teiste ametid, rollid

Kolmanda grupina analüüsisin usujärgijate, pere, hariduse või muude ametite, rollidega seotud tegelasi ehk n-ö tavalisi inimesi.

2.5.3.1 Usujärgijad

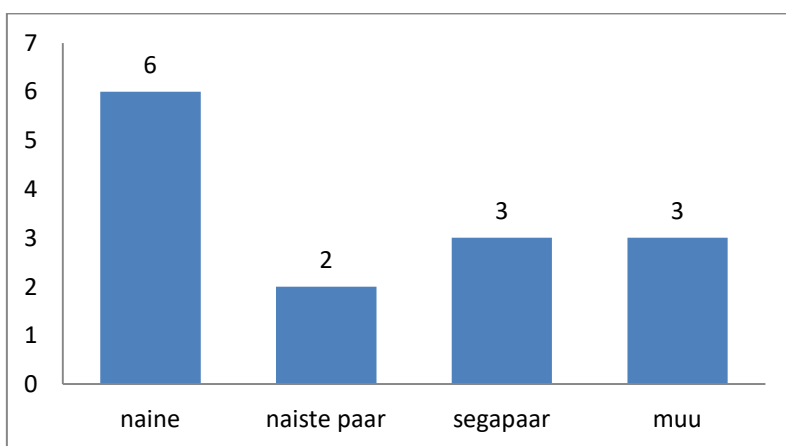
Usujärgija koodi all olevaid tegelasi oli AÜ-tes kõige enam ehk 38. See kood on ehk üks huvitavamaid ja võiks tänapäeva elu kujutamise soolist tasakaalu või tasakaalutust ühiskonnaõpetuse õpikute religiooni puudutavates materjalides kõige paremini iseloomustada. Ilmselt on maailmas vähe usulisi liikumisi, mille liikmed oleksid vaid ühe soo esindajad. Õppevaras selliseid religioone ei leidu. Seega on õppevara koostajatel valik, millisest soost tegelasi järgijatena näiteks tuua ja milliseid illustratsioone kasutada. Valdavalt on analüüsiühikuteks siin illustratsioonid, neid on 31.

Meessoost usujärgijaid oli kujutatud üksinda neljal korral, meestegruppe esineb seitse, lisaks üks meestegrupp koos naissoost isikuga ja mees ühel korral koos naistegrupiga ehk muid variante esineb kahel korral. Kolmel korral on võimalik loendada segapaare. Kokku on meessugu esindatud kas üksinda, grupina või muu võimalusena 13 korda usujärgijate seas (vt joonis 27).

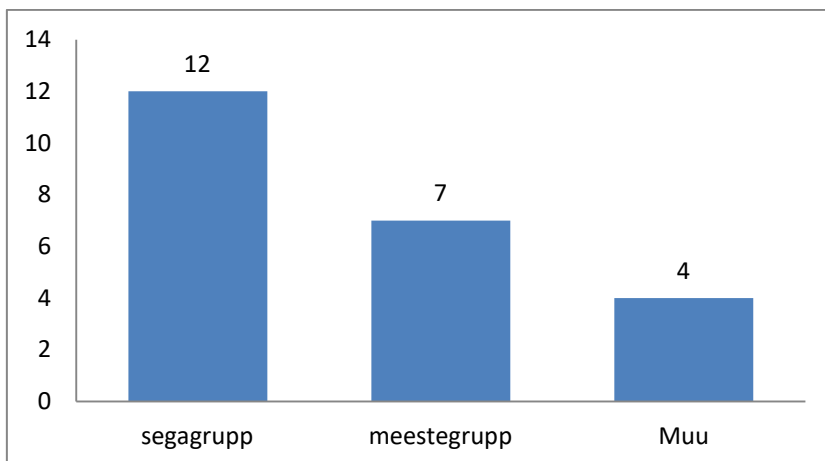
Joonis 27. Usujärgijate meessoost esindajad.

Naissoost isik üksinda usujärgijana on kuues AÜ-s. Naistepaar esineb kahel korral ja segapaar kolmel korral. Ühel korral esineb naine ja meestegrupp ning ühel mees ja naistegrupp, ühel naistegrupp ja meestegrupp koos ehk muid variante on kolm. Kokku esineb naissugu 11 korda (vt joonis 28). Silma jääb, et naistegruppe esineb vaid kaks korda: ühel koos meessoost isikuga ja teisel korral koos meestegrupiga. Mitte kordagi ei esine naistegrupi iseseisvalt.

Joonis 28. Usujärgijate naissoost esindajad.

Gruppidest on kõige enam segagruppe, mida on 12. Lisaks on õppevara religiooni soolist aspekti puudutavates analüüsiühikutes leitav varem nimetatud seitse meestegrupi. Muid variante on neli: üks naistegrupp ning meestegrupp koos, üks meestegrupp ning sooliselt määratlemata isikute grupp, naine ning meestegrupp ja mees ning naistegrupp (vt joonis 29).

Joonis 29. Usujärgijate grupid sooliselt.

Nagu kontentanalüüsi andmed näitavad on see üks väheseid koode, milles naissugu üksinda esineb enam kui meessugu. Siin kerkib ka esile meeste- ja segagruppide rohkus. Segagruppide rohkus annab tunnistust, et soolist tasakaalu usujärgijate seas on selle koodi raames õnnestunud hoida tasakaalus.

Mis on aga meestegruppide rohkuse taga? Kui vaadelda AÜ-te sisu, siis seitsmest kuus on seotud islamiga, üks judaismiga. Jälgides, millisesse konteksti usujärgijad on paigutatud, oleks võimalik olnud vähemasti mõni neist asendada ka naissugu presenteeriva näitega. Näiteks II kooliastme „Inimene ja ühiskond“ õpiku II osas on „Kultuuri ja religiooni“ teema all leitav foto, millel muslemi poisid loevad koraani⁷¹. Siin oleks kindlasti võimalik leida ka fotosid, millel tütarlapsed sedasama teevad, olen ise taolist näidet kasutanud usundiõpetust gümnaasiumis õpetades⁷². Teise näitena saab tuua judaismi illustreeriva foto palvetavatest meestest nutumüüri ääres⁷³, mis samuti oleks asendatav samaväärse naissugu esindava ülesvõttega⁷⁴.

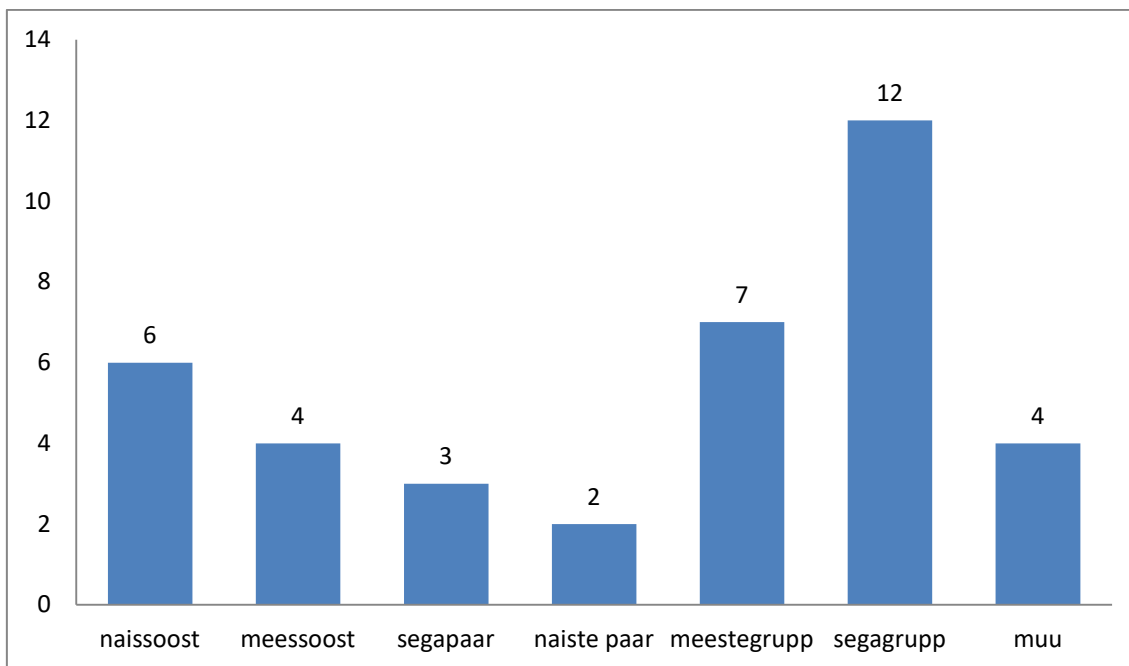
Allpool on näha, milline on usujärgijate üldine sooline jaotus (vt joonis 30).

⁷¹ Hvostov, Andrei; Lahe, Jaan; Ugur, Kadri; Arrak, Andres; Klementi, Kadri; Sellenberg Urve; Realo Anu; Kristiina Uriko. 2012. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa*. Avita. Lk 17.

⁷² Näiteks olen ise kasutanud järgnevat videot: https://www.youtube.com/watch?v=UTqcrUIVAk8&ab_channel=Hebishim, milles pisike tütarlaps koraani retsiteerimas. Videos on koos emaga.

⁷³ Hvostov, Andrei; Lahe, Jaan; Ugur, Kadri; Arrak, Andres; Klementi, Kadri; Sellenberg Urve; Realo Anu; Kristiina Uriko. 2012. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa*. Avita. Lk 18.

⁷⁴ Näiteks olen ise gümnaasiumis usundeid õpetades kasutanud judaismi tutvustavas esitluses fotot, kus on nutumüüri ääres näha, et vaheseinaga on eraldatud piirkonnad palvetamiseks nii naistele kui ka meestele. Kahjuks olen jätnud märkimata, kust kirjeldatud foto pärineb ja ei saa siinkohal sellele viidata.

Joonis 30. Usujärgijate sooline jaotus.

Usujärgijate tegevuses on üle poolte juhtude kajastatud rituaalide sooritamist (18 korda), ülejäänud tegevusi esineb alla viie: usujärgija esindamine (4), rõivastuse presenteerimine (4), hariduslik tegevus (3), muu tegevus (3), konflikt (4), puhkus (2), suhtlus (1).

Kuna usujärgijad on selle kategooria kõige rohkem esindatud rühm, siis erandina esitan tegevuste jagunemise nais- ja meessoost vahel ka siin tabelina (vt tabel 8). Tegevusalade arv, mis eri soost tegelastele on omistatud, on võrdne. Silma jääb kaks näitajat. Esiteks see, et meessoost usujärgijate hulgas on rituaalide sooritamist üle kahe korra enam ja teine, et kolmel korral on naissugu rollis, mis suunab tähelepanu nende riitele.

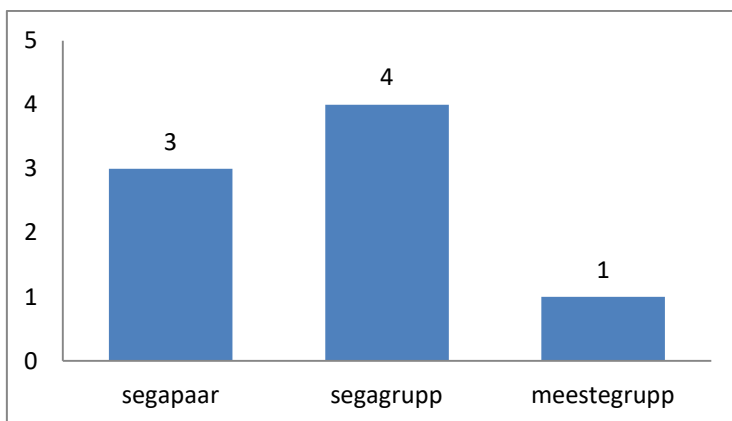
Siinkohal saab soostereotüüpselt lähenedes väita, et õppevara annab edasi infot, et rituaalse tegevusega tegelevad mehed ja majapidamisega seonduvaga ehk riitega naised. Pehmendava asjaoluna tuleb tähele panna, et meessoost tegelaste rituaalide sooritamine on kuuel korral seotud islamiga ja tegu on seega ühe usundi poolt mõjutatud soolise kallutatusega. Naissugu ja rõivastus – see näitaja võib stereotüüpsele lähenemisele viidata, seda enam et meessugu pole sarnases tegevuses üldse kujutatud.

Meessoost tegelane	Naissoost tegelane
usujärgija esindamine (2) hariduslik tegevus (1) konflikt, protest (1) rituaalide sooritamine (8) puhkus (1)	usujärgija esindamine (2) hariduslik tegevus (1) konflikt, protest (2) rituaalide sooritamine (3) rõivastus (3)

Tabel 8. Usujärgijate tegevus sooliselt.

2.5.3.2 Perega seotud rollide sooline aspekt

Pere koodi esindab kaheksa AÜ-t. Seitse neist on leitud tekstidest, üks fotolt. Neljal korral esineb segagrupp, ühel juhul meestegrupp, ja kolmel on tegelasteks naine ja mees (vt joonis 31).

Joonis 31. Perega seotud rollide sooline jaotus.

Ehk veidi erandliku meestegrupina esinev näide puudutab ristipuude traditsiooni, mille järgi „surnu ristipojad või lähimad meessoost sugulased lõikavad surnurongiga kalmistule minnes või harvemini tagasiteel ristimärgi.⁷⁵“ Tegemist on traditsioonilisest talupojaühiskonnast pärineva rahvausundilise meestekeskse rituaaliga.

Soolist aspekti silmas pidades on huviäratav AÜ, kus II kooliastme töövihikus⁷⁶ on ära toodud lühendatud variant kümnest käsust ja neljas käsk, mis puudutab vanemate

⁷⁵ Marmor, Viktoria; Laan, Tiiu; Rundu, Kaarel; Pukk, Triin. 2013. *Inimene ja ühiskond. Töövihik 8. klassile I osa*. Avita. Lk 31.

⁷⁶ Rundu, Kaarel; Laan, Tiiu; Klementi Kadri; Sellenberg Urve. 2012. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 2. osa*. Töövihik. Avita. Lk 6.

austamist, esineb sõnastuses: „Sina pead austama oma ema ja isa.“⁷⁷ Piiblist loeme aga „Sa pead oma isa ja ema austama, /-/.“⁷⁸ Ilmselt õpilased ei märka seda viga, võimalik et ka õpetajad mitte, aga teoloogil tekib küsimus, kas naissugu on meessoost ette tõstetud teadlikult või on see juhuslik. Kas võiks see olla näiteks teadlikust tsitaadi muutmisest, et vähendada soolist kallutatust?

Analüüsides analüüsiühikute sisu jääb silma, et vaid kahel korral on peresuhetes sugusid kirjeldatud võrdses positsioonis. Juba eelpool nimetatud vanemate austamise puhul ja lisaks kui avatakse juutide hingamispäeva ehk sabati tähendust: „Perekonna elus on nädala kõrgpunkt sabbat, mis algab reede päikeseloojanguga ja lõpeb laupäeva õhtul. Pereema õnnistab ja süütab kaks sabbatiküünalt, pereisa õnnistab ühisel söömaajal võetavat leiba ja veini.“⁷⁹

Tekstis on nais- ja meessugu kirjeldatud võrdselt, mõlemal on sabati tähistamisel oma ülesanne ja roll, keegi pole kõrvalseisja. Minu isiklik tähelepanek Miina Härma gümnaasiumis kursust „Maailma usundid“ õpetades judaismi puhul on, et naise oluline roll sabbatil tekitab naissoost õpilaste seas erilist huvi ning tähelepanu ja on seetõttu väga hea võimalus veidigi soolist kallutatust selles reeglina patriarhaalses usundis tasakaalustada.

Soolise ebavõrdsuse teema võib kerkida eelpool viidatud töövihiku ülesandes kümne käsu kohta kümnenda käsu juures⁸⁰, milles keelatakse himustada teise mehe naist, sulast ja ümmardajat. Arvestades seda kui vähesed on tänapäeva Eesti täiskasvanutel ja lastel teadmised religiooni kohta, siis ei saa oodata, et tuntuks kümne käsu tekkimise tausta ja tol ajal ühiskonnas toiminud patriarhaalse ühiskonna soorollide jaotust ja käitumisnorme. Eelteadmisteta seda teksti lugedes võib jääda mulje, et oma ligimese meest võib himustada. Ilmselt ei taha see religioosne ettekirjutis sellist soovitusi anda, ent neutraalselt teksti soolisest aspektist vaadeldes, on selline tõlgendamise võimalus olemas.

⁷⁷ Rundu, Kaarel; Laan, Tiiu; Klementi Kadri; Sellenberg Urve. 2012. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 2. osa*. Töövihik. Avita. Lk 6.

⁷⁸ 2Ms 20:12a 1997. Piibel. Vana ja Uus Testament. Eesti Piibliselts.

⁷⁹ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 65.

⁸⁰ Rundu, Kaarel; Laan, Tiiu; Klementi Kadri; Sellenberg Urve. 2012. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 2. osa*. Töövihik. Avita. Lk 6.

Konflikti kirjeldab AÜ, mille teemaks islamiusuliste peresisene aumõrv⁸¹. Saksamaal kasvanud 15-aastast türgi-kurdi päritolu tütarlast Hatun Sürücüt survestab pere Türgis abielluma. Tüdruk põgeneb oma abikaasa juurest rasedana tagasi Saksamaale lapsepõlvepere juurde, varsti lahkub ka sealt ja loobub islami kommetest. See tähendab perele häbistamist ja Hatuni noorem vend tapab tüdruku. Siin on tegemist naissoost tegelase taandamisega alluva rolli, kel pole enesemääramisõigust. Lisaks naise õigustele kerkib ka laste õiguste teema, sest tegu pole Saksamaa õigusruumi seisukohalt täisealise isikuga. Näide on küll äärmuslik, aga sobib töövihiku ülesande juurde, kus juhtumit suunatakse analüüsima eetilise relativismi ja eetiline universalismi seisukohalt.

Sooliste stereotüüpide teema mõistmiseks on kasutatud 8. klassi töövihikus⁸² nimeka feministi Simone de Beauvoiri tsitaati tekstist "Teine sugupool", milles õpilane saab teada, et naine on pikka aega olnud „teine“, ta saab oma tähenduse mehe kaudu, pole iseseisev jne. Tekstis on ka religioosne element. See ebavõrdsus sisaldub teksti järgi juba loomisloos (ilmselt on silmas peetud kristlikku loomislugu, ent seda pole mainitud), milles mees luuakse esimesena, naine jälle suhtes mehega, mille läbi saab ta ka tähenduse.

Huvitav vastuolu tekkitab teksti ja illustratsiooni vahel Somelari 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpikus. Inimõiguste teema juures on kirjas: „Mitmetes riikides, kus on valitsevaks religiooniks islam, mõistetakse naiste õigusi teisiti kui kristlikus Euroopas. Euroopalike arusaamade järgi ei kohelda seal mehi ja naisi võrdselt. Islamiriikides on naiste ja meeste õigused ja kohustused lihtsalt erinevad.“⁸³ Teksti juurde on paigutatud õnneliku islamipere foto (vt foto nr 6). See on kogu analüüsitud materjalist kõige positiivsem perekuvand, ent kuidas see illustreerib, et naiste õigused on erinevad islamimaades, jääb arusaamatuks. Kui välja arvata rõivastus, võiksid ka paljud Euroopa naised rõõmustada fotol kujutatud naise rolli üle õnnelikus ja toetavas peres.

⁸¹ Marmor, Viktoria; Laan, Tiiu; Rundu, Kaarel; Pukk, Triin. 2013. *Inimene ja ühiskond. Töövihik 8. klassile I osa*. Lk 25.

⁸² *Ibid.* Lk 20.

⁸³ Somelar, Madis. 2016. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Tallinn. Maurus. Lk 35.

Foto 6. Foto illustreerib teksti: „Euroopalike arusaamade järgi ei kohelda seal mehi ja naisi võrdselt. Islamiriikides on naiste ja meeste õigused ja kohustused lihtsalt erinevad.“⁸⁴

Perega seotud tegevuste jaotus oli järgnev: konflikt (3), hariduslik tegevus (2), rituaal (2), usujärgija esindamine (1). Segapaari tegevused on hariduslik, konflikt ja rituaalne tegevus. Segagrupil kahel juhul konflikt, ühel hariduslik tegevus ja usujärgija esindamine, meestegrupil rituaalne tegevus. Kahes AÜ-s on sugupooli kirjeldatud võrdselt, neljas vastandavalt ja konfliktsest, üks on neutraalne, lihtsalt usujärgijate kujutamine perena. Ehkki perega seotud analüüsiühikuid oli vähe võib siin siiski öelda, et valdav on sugupoolte vastandamine ja naissugu selles on allutatud, nõrgemas positsioonis.

2.5.3.3 Haridusega seotud rollide, ametite sooline aspekt

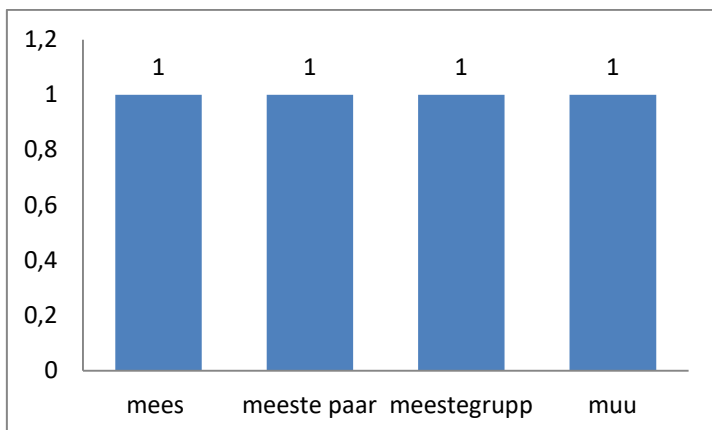
Haridusega seotud ameteid või rolle esineb neljas AÜ-s, kaks nii tekstis kui illustratsioonidel. Sooliselt on enamus mehed, ühe meestegrupiga esineb naissoost tegelane ja korra esineb mees üksinda (vt joonis 32).

On märgitud, et Eestis tegutseb Budismi Instituut ja seda juhib helilooja ja budist Sven Grünberg.⁸⁵ Ühel juhul on fotol kaks juudi poissi kipadega kooliaktusel⁸⁶.

⁸⁴ Somelar, Madis. 2016. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Tallinn. Maurus. Lk 35.

⁸⁵ Pullmann, Helle; Kastepõld-Tõrs, Kaia; Viik, Tõnu; Lahe, Jaan; Gräzin, Igor; Teesalu, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa*. India. Avita. Lk 71.

⁸⁶ Kippak, Riina; Kloren, Anne; Kulderknap, Ene; Peetris, Kaja. 2013. *Mosaiik*. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Tallinn. Koolibri. Lk 40.

Joonis 32. Hariduse seotud rollide sooline jagunemine.

II kooliastme õpiku „Inimene ja ühiskond“ II osa töövihikus on tekst ja illustratsioon, mille tegelaste erinevuse tõttu arvestasin eraldi AÜ-tekst ja mis tekitas raskusi illustratsioonil olevate tegelaste soolise määratlemisega.

Foto 7. Illustratsioon kloostrikooli kohta.

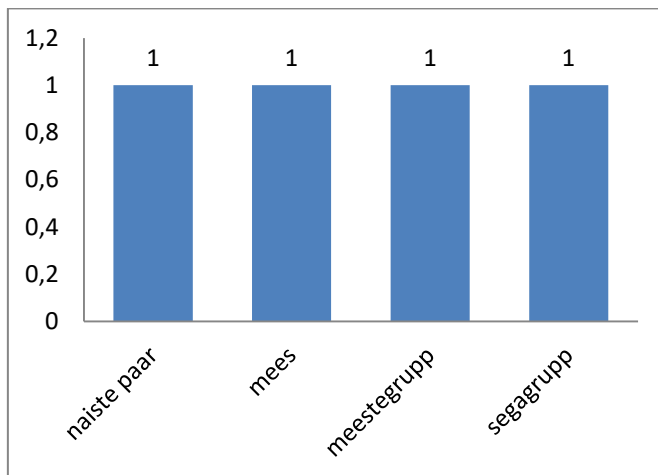
Tekstis on kirjas, et: „Kloostrikoolis õpetati nii tulevase munki kui ka teisi lapsi.“⁸⁷ Kas tulevase nunnasid ei õpetatud kloostrikoolis sellest juttu ei ole, ent 'teisi lapsi' on sooneutraalne määratlus. Läbi munkade mainimise on meessugu selles tekstis domineerivaks sooks. Illustratsioonil tekitas küsimuse õpetaja sugu (vt foto 7). Arvestades kloostrikoolide aega, siis kipuks teda määratlema meheks, ent pilti vaadates peaks õpetajat pigem naiseks. Tema jalg on elegantselt ettepoole asetatud ja näojooned pigem naiselikud. Käes olev vitsakimp või koguni luud juhib laste mõtteid ehk enam võlurikooli radadele. Õpilastest on viis minu hinnangul pigem poisid, vasakult esimene

⁸⁷ Rundu, Kaarel; Laan, Tiiu; Klementi Kadri; Sellenberg Urve. 2012. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 2. osa*. Töövihik. Avita. Lk 11.

pani kahtlema, võiks ka tütarlaps olla. Illustratsiooni kodeerisin siiski meestegrupp ja naine. Võimalus oleks ka määratlemata sooga isikuks õpetaja kodeerida.

2.5.3.4 Muude ametite, rollidega seotud sooline aspekt

Muude ametite või rollide alla paigutusid need AÜ-d, mis teiste koodide alla ei sobitunud. Kokku on neid neli (vt joonis 33).

Joonis 33. Muude rollide või ametite sooline jaotus.

Kultuuri ja religiooni seotuse 8. klassi töövihiku ülesandes⁸⁸ on fotol näha naistepaar, kellest üks tumeda nahavärviga ja pead, keha katvalt rietatud, teine blond ja õlad paljastatud pluusiga (vt foto nr 8).

Harjutuse sõnumiks on, et religioon erinevates kultuurides mõjutab naiste rõivastumist. Foto valik on ehk liiga lihtsustav ja soostereotüüpe juurutav - mustanahaline keha kattev, valgevaheline keha paljastav.

⁸⁸ Marmor, Viktoria; Laan, Tiiu; Rundu, Kaarel; Pukk, Triin. 2013. *Inimene ja ühiskond. Töövihik 8. klassile I osa*. Lk 28.

Foto 8. Religioonide erinevus mõjutab naiste rõivastumist.

Muu koodi alla on paigutatud ka toitu valmistav mees⁸⁹ ja kaks fotot õpiku „Mosaiik“ teema „Missugused on levinumad usundid maailmas?“ sissejuhatavast osast, kus ühel⁹⁰ on kujutatud Etioopia tavade hulka kuuluvat poiste ja tüdrukute tutvumistantsu ja teisel⁹¹ Jeemenis meeste tantsu valimiskoosolekul.

Tegevused selles alajaotuses on rõivastuse presenteerimine (naistepaar), toiduvalmistamine (meessoost isik), puhkus (meestegrupp) ja rituaal (segagrupp). Ühel korral esineb soostereotüüpe ületav näide, ühel korral erinevate kultuuritaustadega naissoost isikute võrdlemine.

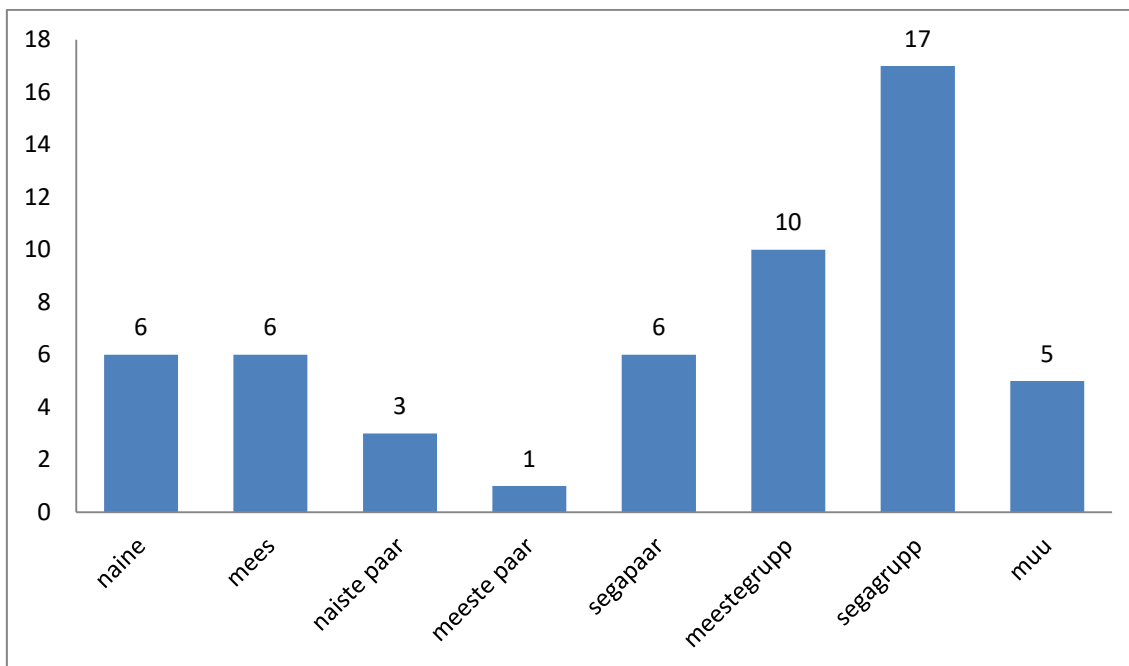
2.5.3.5 Vahekokkuvõte

Eelnevas neljas alapeatükis analüüsisin ametite või rollide kategooriat ja III grupina usujärgijaid (38), perega seotud rolle (8), haridusega seotud rolle (4) või muid ameteid, rolle (4) ehk tegelasteks on n-ö tavalised inimesed. Kokku oli tegelasi või nende gruppe 54 (vt joonis 34). Neist 9 liigituvad naissoo, 17 meessoos alla, segavariante oli 23 ja muid viis.

⁸⁹ Kippak, Riina; Kloten, Anne; Kulderknup, Ene; Peetris, Kaja. 2013. *Mosaiik*. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik. Tallinn. Koolibri. Lk 41

⁹⁰ *Ibid.* Lk 42.

⁹¹ *Ibid.* Lk 43.

Joonis 34. III grupi ametite, rollide soolise analüüsi kokkuvõte.

See on ainuke grupp, milles võib märgata soolise kallutatuse taandumise märke. Üksinda esinevaid mees- ja naissoost isikuid on kokkuvõttes võrdselt. Usujärgijate seas oli üksinda esinevaid naissoost isikuid isegi enam. Naiste paare on rohkem kui meeste paare. Meestegruppide rohkuse taga on kuuel korral näited islamist. Esile kerkib ka segapaaride ja segagruppide rohkus, mis annab tunnistust, et soolist tasakaalu on nende koodide raames õnnestunud paremini tasakaalus hoida.

Usujärgijate seas nähtub, et rituaale sooritavad õpikus mehed usujärgijate seas 2,6 korda enam kui naised ja kolmel korral on naissugu rollis, mis suunab tähelepanu rõivastusele. Naissugu ja rõivastus – see näitaja võib stereotüüpsele lähenemisele viidata, seda enam et meessugu pole sarnases tegevuses üldse kujutatud.

Perega seotud rollide puhul võis täheldada, et pooled AÜ-d kirjeldasid konfliktiga seotud tegevusi või olid pereliikmed soopõhises vastandavas positsioonis. Näiteks aumõrv, meeste ja naiste erinevad õigused islami peres, naise ebavõrdsus võrreldes mehega, mis saab alguse juba loomisloos. Kõigis neis näidetes on naissoost isik ebavõrdses seisundis võrreldes meessooga.

Esines ka üks näide, kus võib täheldada kas teadlikku või kogemata tsitaadi soolise aspekti muutmist. II kooliastme töövihikus⁹² on kasutatud lühendatud variant kümnest käsust ja neljanda käsu sõnastus, mis on originaalis: „Sa pead oma isa ja ema austama, /-/.“⁹³ on muudetud nii, et sõna 'ema' on ettepoole tõstetud. On siin tegu teadliku soolise kallutatuse vähendamisega?

III grupi tegevusalade jaotus on jälgitav allolevas tabelis nr 9. Tabelisse pole märgitud koode 'muud tegevused', sest see ei anna analüüsile midagi sisuliselt juurde.

Meessoost tegelane või grupp	Naissoost tegelane või grupp	Segapaar või segagrupp
usujärgija esindamine (4) hariduslik tegevus (3) konflikt, protest (1) rituaalide sooritamine (9) puhkus (2) toiduvalmistamine (1)	usujärgija esindamine (2) hariduslik tegevus (1) konflikt, protest (2) rituaalide sooritamine (3) rõivastus (4)	usujärgija esindamine (1) hariduslik tegevus (3) konflikt (4) rituaalide sooritamine (10) puhkus (1) rõivastus (1)

Tabel 9. III grupi rollide, ametitega seotud tegevused.

Kõigis kolmes soogrupis esineb usujärgija esindamist, hariduslikku tegevust, konflikti ja rituaalide sooritamist. Eristuvateks koodideks on puhkus, rõivastus ja toiduvalmistamine. Soostereotüüpe toetavaks tegevuseks võiks siin pidada, et meestele on kahel korral omistatud puhkusega seotud tegevust, naissoole mitte kordagi, segagruppide näitaja tasakaalustab veidi olukorda. Meessoost isiku toiduvalmistamine lõhub traditsioonilist arusaama, et kõik majapidamisega seonduv on naiste pärusmaa. Rõivastusega seotud tegevuse omistamine neljal korral naissoost isikutele ja ühel korral segagrupile (mitte kordagi meessoole) toetab naise sidumist koduse sfääriga.

2.6 2. peatüki kokkuvõte

Kontentanalüüsi raames analüüsisin kaheksat õpikut ja kolme töövihikut. II kooliastme õppevarasse kuulusid neli õpikut ja kaks töövihikut, III kooliastme omasse neli õpikut ja üks töövihik. Kokku esineb analüüsiühikuid 140, millest II kooliastme

⁹² Rundu, Kaarel; Laan, Tiiu; Klementi Kadri; Sellenberg Urve. 2012. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 2. osa. Töövihik*. Avita. Lk 6.

⁹³ 2Ms 20:12a 1997. *Piibel*. Vana ja Uus Testament. Eesti Piibliselts.

õppevarast pärineb 74 ja III kooliastme omast 66. Maininguid leidsin põhitekstist ja lisatekstidest 66, illustratsioone kas üksinda või koos tekstiga esines 73 ja ühel juhul on analüüsiühikuks tabel.

Analüüsiühikutes mainitakse kõige enam kristlust ehk 49 korda. Teiste usundite mainimise järjestus oli järgnev: islam (29), budism (26), judaism (14), hinduism (8). Muid usundeid esines vähem. AÜ-tes mainitakse religiooni nimetust 90 korda, religioonile on viidatud 47 korda ja religiooni pole mainitud kolmel juhul.

Analüüsitud religiooni soolist aspekti puudutavates AÜ-tes on tegelased või nende grupid sooliselt jagunenud järgmiselt: meessugu esineb 72 korda, naissugu 23, määratlemata sooga isikut 18 korda. Meestegruppe on kokku 19, naistegruppe üks ja segagruppe 17, määratlemata sooga gruppe üks ja muid gruppe üheksa.

Kui jätta välja sooliselt määratlemata isikud, segapaarid ning segagrupid ja arvata kokku meessoos, meeste paaride ja mees ning mingi grupp ja meestegrupi näit, siis tuleb tulemuseks 76 AÜ-t. Naissos puhul sama tehes saame 14.

Magistritöö algusjärgus julgesin arvata, et religioonist kirjutades mehi kujutatakse enam, aga et vahe on 5,4-kordne, on siiski üllatav. Sarnane tulemus tuleb ka, kui kõrvutada 47 üksinda esinenud meessoost tegelast ja 8 üksinda esinenud naissoost isikut. Vahe on 5,9-kordne. Seega on meessugu ühiskonnaõpetuse õppevaras religiooniga seotud tekstides märkimisväärselt enam kujutatud või kirjeldatud. Et vahe on rohkem kui viiekordne, siis tuleb kõnelda tõsisest naissoo alaesindatusest ja see sarnaneb Rae Blumbergi üleilmsete ning Jaan Miku teiste Eesti-siseste tulemustega.

Peaaegu pooled ehk 76 tegelastest esinevad anonüümsetena. Nimeliselt on jumalikke olendeid märgitud 31, religioonide rajajaid 30 korda, naissoost isikuid esineb seitsmel ja meessoost 21 korral. Ühel korral on esineb nimeliselt meessoost isikute grupp. Nimeliselt on tegelasi nimetatud kokku 90 korda. Kõikidest tegelastest on see 54%.

Nimeliselt nimetatutest on sooline jagunemine järgmine: meessoost isik 60, naissoost 11, sugu määratlemata 18, meestegruppe üks. Esile tõstatub meessoost

tegelaSte ülekaal, keda on kokku nimeliselt nimetatud 61 korda. Seda on kõikiDest tegelaSteSt (ka anonüümselt esinevateSt, keda pole sooliselt eraldi loendatud) 37%.

Isegi kui jätta kõrvale jumalused ja religioonide ajalooline aspekt, mis on suuresti meestekeskne, siis on sooline aspekt religiooni puudutavates II ja III kooliastme ühiskonnaõpetuse õppekirjanduse tekstides ja illustratsioonides ka nimelise nimetamise poolest kallutatud meessoos suunas. Vahe on kolmekordne (21 meest, seitse naist).

Kõige nähtavamaks tulemuseks tegelaSte kohta kasutatud omadussõnade kategoorias on omadussõnade kasutamise vähesus ehk õppevara autorid on olnud teksti kirjutades neutraalsed. 140st religiooni soolist aspekti puudutavast analüüsiühikust vaid kümnes kasutatakse isiku või isikutegrupi kohta omadussõnu. Enim omistatakse neid meessoost isikute kohta ehk viiel korral, naissoo puhul kahel juhul ja meestegrupi puhul kahel korral ja sugu määratletama grupi puhul ühel korral.

Selgus, et naistele omistatud omadussõnad kuulusid Shalom Schwartz'i mudeli järgi *Traditsioonide* ja *Iseseisvuse* klatri alla, meestele omistatud *Saavutamise*, *Võimu*, *Hedonismi*; *Stimulatsiooni* ja *Heatahtlikkuse* alla. Seega on meessoos puhul valdav *Enese esiletõstmine* ja ühel korral esineb *Muutustele avatus* ja *Eneseületamine*. Naissoo puhul esineb *Konservatiivsus* ja *Muutustele avatus*. *Konservatiivsus* on tüüpiline naissoo dimensioon ja *Muutustele avatus* viitab soostereotüüpsete omaduste ületamisele.

Nii väheSte leitud omadussõnade puhul ei saa mingeid olulisi järeldusi teha, ent siiski on märgatav, et mõlema soos puhul esineb ühel korral traditsioonilisi soostereotüüpe ületav omadussõna.

Ametite ja rollide kategooriat analüüsisin kolmes grupis. Esimesse gruppi paigutasin religioossed liidrid, kõrged usutegelased (14); vaimulikud, koguduse juhid (6); mungad-nunnad(9) ja nende ühisnimetajaks sooliselt on valdav meessoos kesksus (29 tegelast, neist 25 meessoost, 3 naissoost, 1 määratlemata sooga), siiski esineb ka kaks nunnade gruppi ja üks naissoost vaimuliku nimetamine.

II grupi rollid, ametid hõlmasid usundirajajaid (29), jumalikke olendeid (36) ja piiblitegelasi (3). Kokku 68 tegelast. Neist naissoost viis, MS 19 ja 34 meessoost.

Taaskord on valdavaks meestekesksus, ent olulise näitajana on siin esindatud ka määratlemata sooga tegelased.

III grupina eristusid usujärgijad (38), perega seotud rollid (8), haridusega seotud rollid (4) või muud ametid, rollid (4) ja tegelasteks olid n-ö tavalised inimesed. Kokku oli tegelasi või nende gruppe 54. Neist 9 liigituvad naissoo, 17 meessoos alla, segavariante oli 23 ja muid viis.

Kokku esines erinevates ametites ja rollides 151 tegelast või nende gruppi. Sooliselt jaguneb kogu kategooria järgnevalt: meessoos esindajaid 76, naissoos esindajaid 17, segavariante 23 ja määratlemata sooga 20. Seega võib täheldada tugevat kallutatust meessoos kasuks, vahe on 4,5 kordne. Valdavaks on naissoos alaesindatus.

Naissoost isikud esinesid üksinda või grupina järgnevates ametites, rollides: nunnad (2), vaimulik (1), jumalikud olendid (4), piiblitegelane (1), usujärgijad (8) ja muud rollid (1). Perega seotud rollides esines naissugu segavariandina seitse korda.

Kordagi ei olnud naise religioossete liidrite, kõrgete usutegelaste; usundirajajate, haridusega seotud rollides, mis annab tunnistust patriarhaalse ajaloolise tausta tugevast mõjust. Ka usuühenduste institutsionaalne juhtimine, esindamine, õpetamine, oma maailmavaate eest võitlemine – kõik, mis kuulub võimu ning positsiooni juurde on valdavalt meessoost esindajate pärusmaa. Meessoos väljajätu nende koodide alt ei esinenud.

Ametite, rollide kategooria III grupp, mis analüüsis n-ö tavalisi inimesi, on ainuke, milles võis märgata soolise kallutatuse taandumise märke. Üksinda esinevaid mees- ja naissoost isikuid on kokkuvõttes võrdselt. Usujärgijate seas oli üksinda esinevaid naissoost isikuid isegi enam. Naiste paare on rohkem kui meeste paare. Meestegruppide rohkuse taga on kuuel korral näited islamist. Esile kerkib ka segapaaride ja segagruppide rohkus, mis annab tunnistust, et soolist kallutatust on õnnestunud tasakaalus hoida. Kuna selle grupi esindajad on valdavalt tavalised inimesed ja nende tegevus toimub tänapäeval, siis saab öelda, et inimeste usuelu kirjeldamisel olulist soolist kallutatust ei esine.

Eelpool kirjeldatud rollide, ametite kategoorias vaatlesin kõikide koodide raames ka tegevusi, mida sooritati (vt tabel 10). Vaatluse alt jäid välja määratlemata sooga isikud ja muudeks tegevusteks kodeeritud tegevused, kuna uurimise eesmärgiks on eelkõige koguda nais- ja meessoos kesket statistikat ja muud tegevused sisuliselt midagi juurde ei anna.

Meessoost tegelane või grupp	Naissoost tegelane või grupp	Segapaar või segagrupp
jumaluse kujutamine (7) jumalikud tegevused (3) ameti esindamine (10) usujärgija esindamine (4) hariduslik tegevus (20) konflikt, protest (8) rituaalide sooritamine (20) puhkus (3) suhtlus (2) toiduvalmistamine (1)	jumalikud tegevused (1) ameti esindamine (1) usujärgija esindamine (2) hariduslik tegevus (1) konflikt, protest (3) rituaalide sooritamine (6) puhkus (2) rõivastus (4)	usujärgija esindamine (1) hariduslik tegevus (3) konflikt (4) rituaalide sooritamine (10) puhkus (1) rõivastus (1)

Tabel 10. Ametite, rollide kategoorias esinenud tegelaste tegevused.

Võimu, autoriteedi, õpetusliku ja rituaalse valdkondadega seotud tegevused on suuresti meessoos kanda ja toetavad traditsioonilisi soorolle, mis suunavad mehe tegevuse laiemale tasandile ehk n-ö kodust välja.

Alaesindatud naissoos esindajate tegevustes puudub peaaegu üldse võimuga seotud tegevus ehk ameti esindamine. See, et naisi nii vähe hariduslikes tegevustes esineb tuleneb asjaolust, et õpetustegevus ja kõnepidamine on suuresti jumalike olendite ja usundirajajate kanda. Kui arvestada, et naissoost tegelasi on selles kategoorias 4,5 korda vähem, siis traditsioone austav ja usuelu olemasolule viitav rituaalide sooritamine on isegi naissoos kasuks (kui olemasolev näit korrutada 4,5ga). Soostereotüüpe toetav on naissoos puhul neli korda esinev rõivastusega seotud tegevus. Soostereotüüpe lõhkuvaks võib pidada vaid ühte mehe poolt sooritatavat toiduvalmistamist ja naissoos puhul ühel korral vaimuliku ameti esindamist.

Eraldi tahaksin kokkuvõttes välja tuua juhtumi, kus on kas teadlikult või kogemata tsitaadi soolist aspekti muudetud. Nimelt on pere koodi all esinevas piibli

tsitaadi sõnastus, mis on originaalis: „Sa pead oma isa ja ema austama, /-/.“ muudetud nii, et sõna 'ema' on ettepoole tõstetud.

KOKKUVÕTE

Magistritöö „Religioon ja soolisus II ja III kooliastme ühiskonnaõpetuse õppekirjanduses“ eesmärk oli välja selgitada, kas uuritava õppevara religiooni puudutavates materjalides esineb soolist kallutatust. Selleks analüüsisin kaheksat õpikut ja kolme töövihikut standardiseeritud kontentanalüüsi meetodil. Uuring on minu teada üks esimestest sellelaadsetest Eestis. Uurimisteema kuulub religioonipedagoogika valdkonda ja pakub sootundlikku statistikat. Uuringu käigus kogutud andmeid on võimalik soovi korral tulevikus kvalitatiivsete meetoditega detailsemalt ja sügavamalt analüüsida.

1. peatükis andsin põgusa ülevaate uuringu taustsüsteemist, kus tõin välja, et kõige olulisemaks seaduseks soolise võrdõiguslikkuse teemal on Eestis 2004. aastal vastu võetud soolise võrdõiguslikkuse seadus, mis loob kogu uuringu teemale õigusliku tausta ja mille väärtused kajastuvad ka 2011. aastal vastu võetud riiklikus õppekavas ja ühiskonnaõpetuse ainekavas.

Esimesed sammud võrdõiguslikkuse saavutamiseks meie haridussüsteemis on tehtud, meie teadvusesse ja kasutusse on ilmunud mõiste sooteadlik pedagoogika, õpetajatele on suunatud ülevaatlik käsiraamat „Ärka, märka ja tegutse“ soolise võrdõiguslikkuse normide täitmiseks ja sugupoolte aspekti arvestamiseks üldhariduskoolide õppe- ja kasvatustöös.

Esile kerkis ka, et 2019. aastal vastu võetud Eesti haridus- ja teadusstrateegia 2021-2035 möönab, et 2011. aastal riiklikus õppekavas sõnastatud väärtused pole 2019. aastaks ainekavade tasemel rakendunud. Samuti juhitakse tähelepanu sellele, et väärtuspõhisele koolile üleminek sõltub õpetaja väärtuskasvatusest pädevusest ja õppevara vastavusest üles seatud eesmärkidele.

Väärtuskasvatust viiakse ellu nii ametliku õppekava kui ka varjatud õppekava kaudu. Viimane teostub sageli alateadlikult ja teadvustamata, nõnda et õpetajatest, kes pole sooteadliku pedagoogika põhimõtetega tutvunud ja nende olulisust teadvustanud, võivad saada soostereotüüpseid väärtusi edasi kandvad isikud, ja koolist soolist

ebavõrdsust taastotev institutsioon. Sama kehtib ka õppevara kohta. Jaan Mikk, kes on Eestis üks olulisemaid õppekirjanduse soolise aspekti kontentanalüüsi algatajatest leiab, et kõige olulisem on õppevara esinduslikkus elu suhtes. See on põhiprintsiip, et jõuda sootundlike õpikuteni.

Rahvusvahelist tausta lisades selgus Rae Blumbergi aruandele toetudes, et sooline kallutatuse suunas hariduses. Üleilmsed uuringud on paljastanud hämmastava ilmingu, et õppevara kontentanalüüside tulemused on rabavalt sarnased ja ei sõltu uuritavast riigist, selle arengutasemest, kooliastmest, õppeainest ega uuringu toimumise ajast. Ühiseks nimetajaks uuringutulemustes on naiste alaesindatus ja sugupoolte soostereotüüpsel viisil kujutamine. Erandiks soolise võrdõiguslikkuse saavutamisel on Põhjamaad. Rootsis on mindud nii kaugele, et õpikud edendavad soolist võrdsust enam kui seda päris elus kohata võib.

Magistritöö põhiosa ehk 2. peatüki moodustas II ja III kooliastme ühiskonnaõpetuse õpikute religiooni puudutava materjali soolise aspekti kontentanalüüs. Uuringust selgus, et meessoost tegelasi kujutatakse märkimisväärselt enam. Üllatuseks oli, et vahe on 5,4-kordne. Sarnane tulemus tuleb ka, kui kõrvutada üksinda esinenud meessoost tegelased üksinda esinenud naissoost isikutega. Sel juhul on vahe koguni 5,9-kordne. Sellised andmed lubavad kõnelda tõsisest naissoo alaesindatusest ja kinnitavad, et minu uuringu tulemused sarnanevad Blumbergi ja Jaan Miku poolt viidatud andmetega. Tõsi – religioonialases teemade ringis on sellel oma spetsiifika ehk ajalooline taust mõjutab soolist kallutatust.

Nimeliselt on materjalides tegelasi nimetatud 90 korda. Muster kordub. Esile tõstatub meessoost tegelaste ülekaal, keda on kokku nimeliselt nimetatud 61 korda. Isegi kui jätta kõrvale jumalused ja religioonide rajajad, kes on suuresti meessoost, siis on jätkuv kallutatuse meessoos suunas. Vahe on kolmekordne (21 meest, seitse naist).

Tegelaste kohta kasutatud omadussõnade puhul nähtub nende kasutamise vähesus. Neid esines vaid kümnes AÜ-s, kuuel korral puudutasid need meessugu. Nii väheste leitud omadussõnade puhul ei saa mingeid olulisi järeldusi teha, ent siiski on märgatav, et mõlemat sugu kirjeldatakse pigem soostereotüüpselt. Tõsi, mõlema soogrupi puhul

esines ühel korral ka traditsioonilisi soostereotüüpe ületav omadussõna. Soostereotüüpsuse hindamisel oli omadussõnade puhul abi Shalom Schwatz'i väärtusklastritest ja dimensioonidest.

Kokku esines erinevates ametites ja rollides 151 tegelast või nende gruppe. Sooliselt jagunes kogu kategooria järgnevalt: meessoost esindajaid 76, naissoost esindajaid 17, segavariante 23 ja määratlemata sooga 20. Seega võib täheldada tugevat kallutatust meessoost kasuks, vahe naissooga on 4,5-kordne. Valdavaks on naissoost alaesindatus.

Kordagi ei olnud naisi religioossete liidrite, kõrgete usutegelaste; usundirajajate ega haridusega seotud rollides, mis annab tunnistust patriarhaalse ajaloolise tausta tugevast mõjust. Seega usuühenduste institutsionaalne juhtimine, esindamine, õpetamine, oma maailmavaate eest võitlemine – kõik, mis kuulub võimu ning positsiooni juurde, on valdavalt meessoost esindajate pärusmaa.

Rollide ja ametite kategooria n-õ tavalisi inimesi puudutav analüüs oli ainuke, milles võis märgata soolise kallutatuse taandumise märke. Üksinda esinevaid mees- ja naissoost isikuid on kokkuvõttes võrdselt. Usujärgijate seas oli üksinda esinevaid naissoost isikuid isegi enam. Naiste paare on rohkem kui meeste paare. Esile kerkib ka segapaaride ja segagruppide rohkus, mis annab tunnistust, et soolist kallutatust on õnnestunud tasakaalus hoida. Kuna selle grupi esindajad on valdavalt tavalised inimesed ja nende tegevus toimub tänapäeval, siis saab öelda, et inimeste usuelu kirjeldamisel olulist soolist kallutatust ei nähtu.

Hüpoteesid A ja B leidsid uuringu raames kinnitust, ehk uuritud õppevaras esines üldine kallutus meessoost kasuks, mis tulenes ajaloolisest taustast; ka nimeliselt nimetatuid oli enam meessoost, kuna religioossed juhid ja usundirajajad on olnud ja on ka tänapäeval suuresti mehed. Ehkki hüpoteesi D püstitasin suure kõhkusega, osutus see tõeks ja võib väita, et n-õ tavaliste inimeste kujutamine olulist soolist kallutatust ei näita. Hüpoteesi C ei saa kinnitada ega ümber lükata, sest sugude kirjeldamisel esines äärmiselt vähe omadussõnu.

Magistritööd tehes avastasin end imestamas, kui sooliselt kallutatud on siiski uuritav valdkond. Religioone tutvustades tuleneb see suurel määral ajaloolisest taustast. Kui järgida Jaan Miku põhimõtet, et õppevara peab olema esinduslik elu suhtes, siis

selles suhtes ühiskonnaõpetuse õpikud ongi seda ja seda kallutatust saab ehk veidi naisjumaluste ja näiteks enamate naispühakute esile toomisega tasakaalustada.

See, et tänapäeva puudutava õppevara materjal olulist soolist kallutatust ei näidanud, on märgiks, et olukord on lootusrikas. Isiklikus arengus olen uurimustööga tegeledes liikunud soopimedusest sootundlikkuse suunas ja ehkki alguses vastumeelselt on minust saamas sootundlik pedagoog, mille eest olen tänulik oma juhendajale dr Olga Schihalejevile, kes mind teema juurde juhtis ja igakülgselt toetas ning juhendas.

BIBLIOGRAAFIA

Kasutatud allikad

Aavik, Anu; **Aavik**, Toivo; **Allik**, Jüri; **Konstaabel**, Kenn; **Raudla**, Heiki. 2012. *Inimene ja ühiskond. Õpik 7.klassile*. Avita.

Hvostov, Andrei; **Lahe**, Jaan; **Ugur**, Kadri; **Arrak**, Andres; **Klementi**, Kadri; **Sellenberg** Urve; **Realo** Anu; **Kristiina** Uriko. 2012. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa*. Avita.

Hvostov, Andrei; **Mihkelson**, Marko; **Ruutsoo**, Rein; **Ljulko**, Edvard; **Klementi**, Kadri; **Kõuts**, Ragne; **Keller**, Margit; **Järvelaid**, Mari; **Teesalu**, Rein; **Võsa**, Gristel. 2013. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile II osa*. Avita.

Järv, Talvi; **Raudla**, Heiki; **Tereping**, Avo-Rein. 2014. *Inimene ja ühiskond. Õpik 9. klassile*. Avita.

Kippak, Riina; **Kloren**, Anne; **Kulderknup**, Ene; **Peetris**, Kaja. 2013. *Mosaiik. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik*. Tallinn. Koolibri.

Marmor, Viktoria; **Kaarlõp-Nani** Hanna-Liis; **Rannast-Kask** Liisi; **Pärn** Margit. 2014. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 3. osa*. Töövihik. Avita.

Marmor, Viktoria; **Laan**, Tiiu; **Rundu**, Kaarel; **Pukk**, Triin. 2013. *Inimene ja ühiskond. Töövihik 8. klassile I osa*. Avita.

Pullmann, Helle; **Kastepõld-Tõrs**, Kaia; **Viik**, Tõnu; **Lahe**, Jaan; **Gräzin**, Igor; **Teesalu**, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond: õpik 8. klassile. I osa*. India. Avita.

Rundu, Kaarel; **Laan**, Tiiu; **Klementi** Kadri; **Sellenberg** Urve. 2012. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 2. osa*. Töövihik. Avita.

Sarapuu, Jaak. 2011. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Kirjastus Jaak Sarapuu.

Somelar, Madis. 2016. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Tallinn. Maurus.

Kasutatud kirjandus

Aavik, Kadri. 2010. *Sugu ühiskonnaõpetuses: kolme ühiskonnaõpetuse õpiku analüüs soolisest perspektiivist*. https://enut.ee/files/SV_yhiskonnaopetuses_analyys.pdf. (11.07.2021).

Blumberg, Rae Lesser. 2007. *Gender bias in textbooks; A hidden obstacle on the road to gender equality in education*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155509/PDF/155509eng.pdf.multi>. (01.07.2021).

Haridussilm 2018. www.haridussilm.ee/. (07.07.2021).

Haridusvaldkonna soouuringute teemad. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/uuringud/soouuringud-hariduses/haridusvaldkonna-soouuringute-teemad/> (11.07.2021).

Hommik-Mrabte, Kätlin. 2015. *Araabia keele vestmik-sõnastik*. A&Alif Studium. Lk 9.

Kalmus, Veronika. 2002. Soorollid ja kodanikukasvatus. – *Soorollid õppekirjanduses*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 12. Tartu. Lk 122-149.

Kalmus, Veronika. 1999. Õppekirjanduses esinevate väärtuste uurimise metoodikast. – *Väärtuskasvatus õppekirjanduses*. Artiklite kogumik. Toimetaja Jaan Mikk. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 8. Tartu. Lk 6-22.

Kalmus, Veronika; Richards, Jeannine ja Mikk, Jaan. 2002. Juhiseid kooliõpikute kvalitatiivseks analüüsiks soorollide kujutamise seisukohast. – *Soorollid õppekirjanduses*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 12. Lk 253 – 281.

Kalmus, Veronika. 2015. Standardiseeritud kontentanalüüs. – *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim). <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>. (08.07.2021).

Krull, Edgar. 2018. *Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat*. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kuurme, Tiiu. 2013. Kasvatus. – *Haridusleksikon*. Toimetaja Mikser Rain. Eesti Keele Sihtasutus. Lk 120-125.

Kütt, Riina; **Papp**, Ülle-Marike Papp. 2013. Sissejuhatus. – *Kas õpilased on poisid või tüdrukud?* Uurimus Eesti õpetajate ja haridustöötajate valmisolekust sootundlikuks õpetamiseks ja kasvatamiseks. Artiklikogumik. Eesti Naisteühenduste Ümarlaua Sihtasutus. Tallinn.

http://www.enu.ee/lisa/463_2013_04_kas_opilased_voi_poisid_ja_tudrukud_sisu.pdf.

(08.07.2021).

Linke ja allikaid - Eesti uuringud. – *Haridus ja sugu*.
<http://www.haridusjasugu.ee/uuringud/eesti-uuringud/>. (11.07.2021).

Mikk, Jaan (toimetaja). 2002. *Soorollid õppekirjanduses*. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 12. Tartu.

Mikk, Jaan (toimetaja). 1999. *Väärtuskasvatus õppekirjanduses*. Artiklite kogumik. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 8. Tartu.

Mikk, Jaan. 1999. Õppekirjandus väärtuste kujundajana. – *Väärtuskasvatus õppekirjanduses*. Artiklite kogumik. Toimetaja Jaan Mikk. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 8. Tartu. Lk 74-96.

Mõttus, Andrus. 2021. Suuline teade majandusaasta aruandes EELK XXX kirikukogu erakorralisel 8. istungjärgul Zoomis. 07.06.

Mäll, Linnart; **Läänemets**, Märt; **Toome**, Teet. 2011. *Ida mõtteloo leksikon*. Studia Orientalia Tartuensia. Series Nova. Vol. IV. Tartu. Tartu Ülikooli Orinetalistikakeskus. Lk 129.

Papp, Ülle-Marike. 2012. *Ärka, märka, tegutse. Käsiraamat soolise võrdõiguslikkuse seaduse normide täitmiseks ja sugupoolte aspekti arvestamiseks üldhariduskoolide õppe- ja kasvatustöös*. Tallinn. Eesti Naisühenduste Ümarlaua Sihtasutus.

Papp, Ülle-Marike. 2016. Sooteadlikkus õpetajahariduses – mis ja milleks. – *Sugu ja haridus keeles ja meeles*. Artiklikogumik. ENÜ Sihtasutus. artiklikogumik_304lk_210x297+5_trykk.pdf (haridusjasugu.ee). (13.07.2021).

Piibel. 1997. Eesti Piibliselts. Tallinn.

Põhikooli riiklik õppekava. Lisa 5. Ainevaldkonna „Sotsiaalsained“. 2011. <https://www.riigiteataja.ee/akt/1290/8201/4020/1m%20lisa5.pdf#>. (05.07.2021).

Põhikooli riiklik õppekava. 2. peatükk, §2 (3). 2011. <https://www.riigiteataja.ee/akt/129082014020>. (05.07.2021).

Pöder, Kristel. 2007. *Religioosete teemade kajastamine põhikooli ühiskonnaõpetuse õpikutes*. Õpetajakoolituse lõputöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond. Tartu.

Religioon ja sooline võrdõiguslikkus: Balti- ja Põhjamaade arengud. Eesti teadusinfosüsteem. <https://www.etis.ee/Portal/Projects/Display/c47f4ac0-83a1-42fe-af14-7af924c420e4>. (06.07.21).

RL0454: Vähemalt 15-aastased usu, soo, vanuserühma, rahvuse ja maakonna järgi, 31. detsember. 2011. https://andmed.stat.ee/et/stat/rahvaloendus_rel2011_rahvastiku-demograafilised-ja-etno-kultuurilised-naitajad_usk/RL0454. (24.06.2021).

Schwartz, Shalom H. 2012. *An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values*. <https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1116&context=orpc>. (15.07.2021).

Sooline võrdõiguslikkus hariduses. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted-ja-eesmargid/soolise-vordsuse-eesmargid-hariduses/sooline-vordoiguslikkus-hariduses/>. (08.07.2021).

Sooline võrdõiguslikkus. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted-ja-eesmargid/sonaseletusi/>. (11.07.2021).

Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2016. Sotsiaalministeerium. <https://www.sm.ee/sites/default/files/content->

[editors/Ministeerium kontaktid/Uuringu ja analuusid/Sotsiaalvaldkond/soolise vordoi guslikkuse monitooringu raport 2016.pdf](#). (16.07.2021).

Soolise võrdõiguslikkuse seadus. 2004. <https://www.riigiteataja.ee/akt/738642>. (05.07.2021).

Soorollid. Sõnaseletusi. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted-ja-eesmargid/sonaseletusi/>. (13.07.2021).

Soostereotüübid. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted/soostereotuubid/>. (13.07.2021).

Soostereotüübid. Sõnaseletusi. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted-ja-eesmargid/sonaseletusi/>. (13.07.2021).

Sutrop, Margit. (koostaja) 2019. *Väärtuste ja vastutuse visioon. Eesti haridus- ja teadusstrateegia 2021–2035*. Väärtuste ja vastutuse ekspertrühm. https://www.hm.ee/sites/default/files/haridus_ja_teadusstrat_2035_vaatuste_ja_vastutuse_vision.pdf. (09.07.2021).

UNESCO Eesti Rahvuslik Komisjon. *Kestliku arengu eesmärgid ja haridus*. <https://unesco.ee/haridus/kestliku-arengu-eesmargid-ja-haridus/>. (10.07.2021).

Variõppekava. Sõnaseletusi. – *Haridus ja sugu*. <http://www.haridusjasugu.ee/moisted-ja-eesmargid/sonaseletusi/>. (09.07.2021).

Ühendamaks Eesti naisteolooge ja – vaimulikke. – *Eesti Kirik*. 26.11.2010. <http://www.eestikirik.ee/uhendamaks-eesti-naisteolooge-ja-vaimulikke/>. (06.07.2021).

SUMMARY

Religion and gender in the social studies materials of school levels II and III

The aim of the thesis was to find out whether there is a gender bias in the educational materials concerning religion. To this end, I analysed eight textbooks and three workbooks using a standardised content analysis method. To my knowledge, the study is one of the first of its kind in Estonia. The topic of the study belongs to the field of religious education and offers gender-sensitive statistics.

The research questions that helped to identify the gender aspect of religious thematic representations were: who is more often described or depicted, women or men; who is more often mentioned by name, women or men; what gender-sensitive information is provided by the adjectives used to describe women and men (In the case of adjectives, S. Schwatz's value clusters and dimensions were helpful in assessing gender stereotypicality); and in which occupations or roles and activities are women and men described or depicted. Based on the research questions, I formulated four hypotheses:

Since the historical background of many of the world religions under discussion is based on patriarchal relations, there is reason to believe that there is a gender bias in favour of the masculine in the texts and illustrations on religion in the social studies curricula of grades II and III.

Since many religious leaders, important religious figures and founders of religions have been and are male, it can be assumed that authors of social studies textbooks have named more male figures.

Since gender stereotypes are historically and culturally formed and, according to the 2016 gender equality monitoring, also common in Estonia, there is reason to hypothesise that the adjectives supporting traditional gender roles to describe women and men are also common (see page 10 for more details).

Since there are both male and female religious followers, it is reasonable to assume that there is less gender bias among the religious followers described or depicted in the texts and illustrations concerning religion.

The thesis consists of two chapters. The first chapter provides an overview of the background of the study. The most important law in Estonia is the Gender Equality Act, which was adopted in 2004 and whose values are also reflected in the national curriculum, which was adopted in 2011. The Estonian Education and Research Strategy 2021-2035, adopted in 2019, recognise that the values formulated in the 2011 curriculum have not been implemented at curriculum level by 2019. It also points out that the transition to values-based schooling will depend on the value-based competence of teachers and the relevance of teaching materials to the objectives set. It is clear, therefore, that the first steps towards equality have been taken, but there is still a long way to go.

The main part of the thesis, Chapter 2, presents the results of the content analysis. In the light of the research questions, it emerged that male characters are portrayed significantly more. Surprisingly, the difference is 5.4-fold. Such data suggest a serious under-representation of women. The same pattern was repeated when analysing the naming of characters. Named characters appear 90 times, 61 of these times male. Even if we exclude deities and founders of religions, who are largely male, there is a continuing bias towards the masculine. There is a 3-fold difference (21 males, seven females). The use of adjectives for characters shows a paucity of use and therefore no significant conclusions can be drawn.

An analysis of offices, roles and activities revealed that women were never found in roles related to religious leadership, high religious office, and education, which testifies to the strong influence of the patriarchal historical background. Thus, the institutional leadership of religious communities, representation, teaching, advocacy - everything that concerns power and position - is in the educational materials predominantly the domain male representatives.

The analysis of the 'ordinary people' category of roles and occupations was the only one in which a regression of gender bias could be observed. Overall, there is an

equal number of male and female individuals appearing alone. Among the followers, there were even more solitary females. The large number of mixed couples and mixed groups also stands out, indicating that gender bias has been kept in balance. As the representatives of this group are predominantly ordinary people, and their activities take place in the present day, it can be said that there is no significant gender bias in the description of people's religious life.

Hypotheses A and B were confirmed in the study, i.e. there was a general bias in favour of the male sex in the research sample, which was due to the historical background; the names mentioned were also more likely to be male, as the religious leaders and founders of religions have been and still are largely male. Although I was very hesitant to put forward Hypothesis D, it turned out to be true and it can be argued that the portrayal of 'ordinary people' does not show a significant gender bias. Hypothesis C could neither be confirmed nor refuted because there were few adjectives used to describe gender.

LISAD

Lisa 1. Standardiseeritud kontentanalüüsis uuritud õppevara

II kooliaste

Hvostov, Andrei; **Lahe**, Jaan; **Ugur**, Kadri; **Arrak**, Andres; **Klementi**, Kadri; **Sellenberg** Urve; **Realo** Anu; **Kristiina** Uriko. 2012. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele 2. osa*. Avita.

Kippak, Riina; **Kloren**, Anne; **Kulderknup**, Ene; **Peetris**, Kaja. 2013. *Mosaiik. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik*. Tallinn. Koolibri.

Marmor, Viktoria; **Kaarlõp-Nani** Hanna-Liis; **Rannast-Kask** Liisi; **Pärn** Margit. 2014. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 3. osa*. Töövihik. Avita.

Rundu, Kaarel; **Laan**, Tiiu; **Klementi** Kadri; **Sellenberg** Urve. 2012. *Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 2. osa*. Töövihik. Avita.

Sarapuu, Jaak. 2011. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Kirjastus Jaak Sarapuu.

Somelar, Madis. 2016. *Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile*. Tallinn. Maurus.

III kooliaste

Aavik, Anu; **Aavik**, Toivo; **Allik**, Jüri; **Konstaabel**, Kenn; **Raudla**, Heiki. 2012. *Inimene ja ühiskond. Õpik 7.klassile*. Avita.

Hvostov, Andrei; **Mihkelson**, Marko; **Ruutsoo**, Rein; **Ljulko**, Edvard; **Klementi**, Kadri; **Kõuts**, Ragne; **Keller**, Margit; **Järvelaid**, Mari; **Teesalu**, Rein; **Võsa**, Gristel. 2013. *Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile II osa*. Avita.

Järv, Talvi; **Raudla**, Heiki; **Tereping**, Avo-Rein. 2014. *Inimene ja ühiskond. Õpik 9. klassile*. Avita.

Marmor, Viktoria; **Laan**, Tiiu; **Rundu**, Kaarel; **Pukk**, Triin. 2013. *Inimene ja ühiskond. Töövihik 8. klassile I osa*. Avita.

Pullmann, Helle; **Kastepõld-Tõrs**, Kaia; **Viik**, Tõnu; **Lahe**, Jaan; **Gräzin**, Igor; **Teesalu**, Rein. 2018. *Inimene ja ühiskond: õpik 8. klassile. I osa*. India. Avita.

Lisa 2. Õppevara, millest ei leidnud uuringu tarvis materjali

II kooliaste

Aavik, Anu; **Aavik**, Toivo; **Allik**, Jüri; **Andresen**, Lembit; **Auler**, Mari-Liis; **Gräzin**, Igor; **Konstabel**, Kenn; **Paaver**, Marika; **Zilmer**, Mihkel. 2011. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele. 1.osa*. Avita.

Hallik, Maarja; **Allik**, Jüri; **Paaver**, Marika. 2012. *Inimene ja ühiskond. Töövihik II kooliastmele. 1.osa*. Avita.

Kippak, Riina; **Kloren**, Anne; **Kulderknup**, Ene; **Peetris**, Kaja. 2013. *Mosaiik. 6. klassi ühiskonnaõpetuse töövihik*. Tallinn. Koolibri.

Pärn, Margit; **Hansen**, Vootele; **Uriko**, Kristiina. 2014. *Inimene ja ühiskond. II kooliastmele. 3.osa*. Avita.

Somelar, Madis; **Puumeister**, Mirjam. 2014. *Ühiskonnaõpetuse töövihik 6. klassile*. Maurus.

Sarapuu, Jaak. *Ühiskonnaõpetuse töövihik 6. klassile*. Jaak Sarapuu kirjastus.

III kooliaste

Laan, Tiiu; **Auler**, Mari-Liis. 2012. *Inimene ja ühiskond. Töövihik 7. klassile*. Avita.

Marmor, Viktoria; **Keller**, Margit; **Rannast-Kask**, Liisi; **Kaarlõp-Nani**, Hanna-Liis. 2013. *Inimene ja ühiskond. Töövihik 8. klassile. II osa*. Avita.

Rannast-Kask, Liisi; **Kaarlõp-Nani**, Hanna-Liis. 2014. *Inimene ja ühiskond. Töövihik 9. klassile*. Avita.

Toots, Anu. 2018. *Sootsium. 9. klassi ühiskonnaõpetuse õpik*. Tallinn. Koolibri.

Varik, Maidu. 2014. *Sootsium. 9. klassi ühiskonnaõpetuse töövihik*. Tallinn. Koolibri.

Gümnaasiumi aste

Lauri, Maris; **Pääbo**, Heiko; **Värk**, Rene. 2019. *Ühiskonnaõpetuse õpik gümnaasiumile. II osa*. Maurus.

Raudla, Heiki; **Palk**, Paavo; **Viik**, Tõnu. 2012. *Ühiskonnaõpetuse gümnaasiumile. II osa*. Avita.

Roosmaa, Liana; **Saarts**, Tõnis. 2019. *Ühiskonnaõpetuse õpik gümnaasiumile. I osa*. Maurus.

Siilaberg, Tarvo; **Ugur**, Kadri; **Somelar**, Madis. 2013. *Ühiskonnaõpetus gümnaasiumile. I osa*. Avita.

Lisa 3. Kontentanalüüsi kodeerimisjuhend

Analüüsiühikuks on maining, kus esines sooline aspekt. Mainingu moodustas üks lause, mida analüüsisin koos kontekstiga ehk kui kõrvalolevates lausetes puudus sooline aspekt, ent nad andsid lisainfot analüüsitava lause kohta, siis arvestasin sellega.

A Õpik või töövihik

1. Somelar, Madis. Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile. Maurus. 2016.
2. Sarapuu, Jaak. Ühiskonnaõpetuse õpik 6. klassile Kirjastus Jaak Sarapuu. 2011.
3. Mosaiik. 6. klassi ühiskonnaõpetuse õpik Koolibri. 2013.
4. Inimene ja ühiskond. 2. osa II kooliastmele. Avita. 2012.
5. Inimene ja ühiskond 2. osa. II kooliastmele töövihik. Avita. 2012.
6. Inimene ja ühiskond II kooliastmele. 3. osa. Avita. 2014.
7. Inimene ja ühiskond. Õpik 7.klassile. Avita. 2012.
8. Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile I osa. 2018.
9. Inimene ja ühiskond. 8.kl I osa töövihik . Marmor. 2013.
10. Inimene ja ühiskond. Õpik 8. klassile II osa. Avita 2013.
11. Inimene ja ühiskond. Õpik 9. klassile. Avita 2014.

B Lehekülje number

C Õpilaste vanus

1. II ka (4-6kl)
2. III ka (7-9 kl)

D Religiooni nimetus

1. Religioon üldiselt
2. Muinasaja kõrgkultuuride usundid
 - 2.1. Vana-Egiptuse usund
 - 2.2. Vana-Kreeka usund
 - 2.3. Vana-Rooma usund
3. Hinduism

- 3.1. Hare Krišna liikumine
- 4. Budism
 - 4.1. Tiibeti budism
- 5. Judaism
- 6. Kristlus
 - 6.1. Roomakatoliiklus
 - 6.2. Õigeusk
 - 6.3. Vanausulised
 - 6.4. Luterlus
 - 6.5. Baptism
- 7. Islam
 - 7.1. Sufism
- 8. Eesti rahvausund
- 9. Maausk
- 10. Taara usk
- 11. Paganlus
- 12. Loodusrahvaste usund

E Religiooni mainimine/viitamine

- 1. M (mainitud religiooni)
- 2. V (viidatud mõne sõna kaudu)
- 3. PM (pole mainitud)

F Sugu

- 1. N (naissoost)
- 2. M (meessoost)
- 3. MS (määratlemata sooga isik)
- 4. NN (naiste paar)
- 5. MM (meeste paar)
- 6. NM (segapaar)
- 7. MSG (määratlemata sooga isikute grupp)
- 8. MG (meestegrupp)

9. NG (naistegrupp)
10. SG (segagrupp)
11. Muu grupp

G Nimi

1. Anonüümne
2. Jumalikud olendid
 - 2.1. Jumal (islam)
 - 2.2. Jumal (judaism)
 - 2.3. Jumal (kristlus)
 - 2.4. Hinduistlikud ja budistlikud jumalikud olendid
 - 2.5. Muinasaja kõrgkultuuride jumalikud olendid
 - 2.6. Muud jumalikud olendid
3. Usundite rajajad
 - 3.1. Jeesus Kristus
 - 3.2. Buddha
 - 3.3. Muhammad
4. Naissoost nimeliselt nimetatud
5. Meessoost nimeliselt nimetatud

H Tegelaste kohta kasutatud omadussõnad

1. Tuntud
2. Imekaunis
3. Riukalik
4. Püha
5. Keelde eirav
6. Kõige tähtsam
7. Suur
8. Auväärsed
9. Targad
10. Armsad
11. Helded

12. Heatahtlikud

13. Armuline

14. Väärikas

I Amet/roll

1. Religioosne liider, kõrge usutegelane (paavst, kardinal, usuorganisatsiooni juht jne)
2. Vaimulik, koguduse juht, religioosse kogukonna juht (kirikuõpetaja, rabi, imaam jne)
3. Munk, nunn
4. Jumalikud olendid
5. Usundi rajaja
6. Piiblitegelased
7. Usujärgija (palverändur, pühak, usklik jne)
8. Pere (nt abikaasa, poeg, tütar, ema, isa)
9. Haridusega seotud roll
 - 9.1. Õpilane
 - 9.2. Kooliõpetaja
 - 9.3. Koolijuht
10. Muud rollid

J Tegevus/tegevusvaldkond

1. Rituaalne tegevus
2. Suhtlus
3. Protest, konflikt
 - 3.1. Hukkamine
 - 3.2. Kannatamine
4. Puhkus
 - 4.1. Lembetseen
 - 4.2. Armastuse äratamine/hävitamine
 - 4.3. Muu
5. Statistika
6. Hariduslik tegevus

- 6.1. Õpetamine
- 6.2. Misjonite tegema
- 7. Rõivastus
- 8. Jumala/jumaluse esindamine
- 9. Jumalikud tegevused (nt loomine, imed, surnuist äratamine jne)
- 10. Ameti esindamine
- 11. Usujärgija esindamine
- 12. Toiduvalmistamine
- 13. Muu tegevus

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kätlin Liimets

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Religioon ja soolisus II ja II kooliastme ühiskonnaõpetuse õppekirjanduses“,

mille juhendaja on dr Olga Schihalejev,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kätlin Liimets

19.07.2021